

ปทัชชลิ

โยคะสูตร

ทุตติยบาท

กล่าวด้วย

สาธนนิกเทศ

โอม

ในบทที่แล้ว ท่านได้กล่าวถึงจุดหมายที่โยคะจะนำไปถึง เมื่อท่านโยคีได้รู้จักวัตถุประสงค์หรือจุดหมายนั้นเป็นอย่างดีแล้ว ปัญหาอันสำคัญยิ่งที่เกิดขึ้นแต่นั้นมา คือ มรรคที่โยคีควรจะดำเนินต่อไป เหตุนั้น ในบทที่ ๒ ท่านปทัชชลิจึงได้แนะนำชี้แจงถึงมรรคหรือหลักแห่งการปฏิบัติ ซึ่งฝ่ายโยคะมีคำบัญญัติไว้ว่า “กิริยาโยค” ดังที่เราเห็นได้ในบทสูตรต่อไป คือ

สูตร:-- ตปะสวาทษยาเยศวรรปฐนิชานานิ กิริยาโยคะ (๑)

คำแปล:-- กิริยาโยค คือ ตปะ, สวาทษยา และอัสวรรปฐนิชาน

คำอธิบาย:-- กิริยาโยคหรือมรรคปฏิบัติ ได้แก่มรรค ๓ ประการ คือตปะกรรม, สวาทษยากรรม, และอัสวรรปฐนิชานกรรม หรือการเพ่งถึงพระอัสวร

แต่ว่าก่อนที่เราจะหาความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในมรรค ๓ ประการนี้โดยตรง ปัญหาอีกสายหนึ่งแทรกเข้ามาเกิดขึ้นในใจว่า กิริยาโยคนี้ ท่านโยคีจะดำเนินเพื่อประสงค์อะไร หรืออีกนัยหนึ่ง กิริยาโยคนี้ จะสามารถนำโยคีไปสู่จุดหมายแห่งโยคะได้หรือ

เพื่อจะขจัดซึ่งปัญหาแทรกแซงดังว่านี้เสียก่อน ท่านจึงได้แนะนำด้วยสูตรต่อไปนี้ คือ (หน้า ๑๖๑)

สูตร:-- สมာธิกสวนารุณะ เกลศตनु กรณารุทศจ (๒)

คำแปล :-- เพื่อภาวนาถึงสมาธิ และเพื่อความเสื่อมของกิเลส

คำอธิบาย :-- กิริยาโยค ที่ท่านได้แนะนำไว้ในสูตรที่ ๑ นั้น มีประโยชน์อยู่ ๒ ประการ เป็นประโยชน์ทางอนุโลมณัย ๑ และประโยชน์ทางปฏิโลมณัย ๑ คือว่า ท่านโยคีดำเนินมรรคปฏิบัติเพียงใด ท่านก็สามารถยังภาวนาให้เจริญถึงสมาธิเพียงนั้น นี้แหละนับว่าเป็นประโยชน์ทางอนุโลมณัยแต่อนุโลมประโยชน์ดังกล่าวนี้ จะบังคาลให้เกิดประโยชน์อีกประการหนึ่งเหมือนกัน กล่าวคือ ในเวลาเดียวกันที่โยคีกำลังภาวนาเจริญไปถึงสมาธิอยู่ บรรดากิเลสของท่านก็ค่อย ๆ เสื่อมทรามลงไปด้วย ท่านมีความเจริญในทางสมาธิเพียงใด กิเลสก็ย่อมเสื่อมทรามลงเพียงนั้น เปรียบประดุจว่า เราเข้าไปใกล้อยุธยาเพียงใด เราก็ห่างเหินไกลออกไปจากกรุงเทพฯ เพียงนั้น นั่นคือ ย่อมแสดงให้เห็นว่าถึงแม้มรรคเป็นอันเดียวกันก็ตาม แต่ก็ย่อมอำนวยผล ๒ ประการดังนี้

ดังนั้น จุดหมายของการปฏิบัติ จึงมีอยู่ ๒ นัยคือ การเจริญของภาวนาถึงสมาธิ และการเสื่อมลงของกิเลส ปัญหาที่ว่า สมาธิคืออะไรนั้น ท่านได้อธิบายมาแล้วในบทที่ ๑ ส่วนความหมายของคำว่า กิเลส ท่านยังมีได้อธิบายถึงจึงได้แนะนำไว้ในเนื้อสูตรต่อไป คือ

สูตร :-- อวิหยา- อสมิตา- ราก- เทวช- อภินิเวศ เกลศ (๗ป)

คำแปล :-- กิเลส คืออวิหยา, อสมิตา, ความกำหนัดหรือราคะ, ความเกลียดชังหรือเทวช และอภินิเวศ

คำอธิบาย :-- คำว่า กิเลส ถ้าจะแปลตามรูปศัพท์หมายถึงความทรมาณ (หน้า ๑๖๓) ๘ เมื่อพิจารณาดูอย่างเผิน ๆ ความทรมาณก็คือสิ่งที่กำจัดความสุขสบายของเรา ตามแง่ความเห็นแห่งโลกียนัย เราคงจะกล่าวได้ว่าความเจ็บไข้ ความยากจน เป็นต้น เหล่านี้แหละนับว่าเป็นเหตุให้กำจัดความสุขสบายของเรา แต่ว่าเมื่อได้พิจารณาพิณิจพิเคราะห์ตามแง่แห่งโลกุตตรนัยแล้ว ก็จะปรากฏว่าบรรดาโลกียธรรม ซึ่งได้กำบังญาณจักษุของเราไว้ไม่ให้มองเห็นความจริงหรือสภาพที่แท้ของเรา โลกียธรรมเหล่านั้น ๆ แหละเป็นกรณีให้กำจัดความสุขที่แท้ของเรา เนื่องจากเราไม่รู้แจ้งเห็นจริง จึงตกอยู่ในโลกียธรรม แล้วจึงได้รับความทุกข์ทรมาณอย่างน่าเวทนา ดังว่า ในความฝันเราได้รับความทุกข์ โดยฝันไปว่าคนที่รักของเราตาย แต่เมื่อได้ตื่นขึ้นแล้วความทุกข์นั้นก็หายไปทันที ทั้งนี้ก็เพราะเรารู้แจ้งเห็นจริงในทันใดนั้นว่า คนที่รักของเรายังมิได้ตาย เป็นเพียงแต่

ความฝัน ความฝันได้กำบังความจริงไว้ชั่วคราวฉันใด โลกียธรรมก็กำบังญาณจักขุไว้ชั่วคราวฉันนั้น เราจึงตกอยู่ในฐานแห่งความทุกข์ ฉะนั้นบรรดาโลกียธรรมซึ่งกำบังญาณจักขุของเราไว้นั้นจึงนับว่าเป็นมูลการณแห่งความทุกข์ทรมาณ เหตุนั้นแหละ ตามแง่แห่งโลกุตตรธรรม โลกียธรรมนั้น ๆ จึงได้แก่กิเลส

ขอก้าวโดยพิสดารอีกสักหน่อย โลกียธรรมทั้งหมด เราสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทหนึ่ง เป็นไปเพื่อให้เราอดพ้นไปจากบรรดาโลกียธรรม และอีกประเภทหนึ่ง เป็นไปเพื่อผูกมัดเราไว้ในโลกียธรรม ไม่ให้เราอดพ้นไปได้ เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์โทมนัสเป็นต้น เช่นตัวอย่างเมื่อหนามยอกเข้าไปในเท้าของเรา อาศัยหนามอีกอันหนึ่งเป็นเครื่องมือ เราสามารถเอาหนามนั้นออกได้ ในที่นี้หนามทั้ง ๒ อันก็หนามนั่นเอง แต่หนามอันหนึ่งให้ความทุกข์แก่เรา และหนามอีกอันหนึ่งช่วยเหลือให้เราพ้นไปจากความทุกข์ เมื่อเราเอาหนามที่ยอกเข้าไปออกแล้ว เราก็ทิ้งหนามทั้ง ๒ อันเสีย ฉันใดก็ดี โลกียธรรมที่ช่วยเหลือเราให้พ้นไปจากทุกข์ เช่นอาทิมืออยู่ว่า การยังภavana ให้เจริญถึงสมาธิ การสำรวมอินทรีย์เป็นต้น การกระทำเหล่านี้ ก็ยังคงอยู่ภายใน (หน้า๑๖๕) ในบริเวณแห่งโลกียธรรมเหมือนกัน แต่ว่าเราอาศัยโลกียธรรมประเภทนี้เป็นเครื่องอุปกรณ เพื่อจะรอดพ้นไปจากโลกียธรรมทั้ง ๒ ประเภทเสีย คือว่า เรายอมจึ้นเลยไปจากโลกียธรรมทั้ง ๒ ประเภทต่อไป

โลกียธรรมที่ผูกมัดเราไว้โดยบังคาลให้เกิดความทุกข์โทมนัส ก็คือกิเลสนั่นเอง ฉะนั้นเราควรพิจารณาพิเคราะห์พิจารณาว่า โลกียธรรมประเภทไหน ประมวลอยู่ในบริเวณของกิเลส เมื่อได้แยกโลกียธรรมประเภทนี้ออกเป็นสาย จะเห็นได้ว่า บรรดาโลกียธรรมซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทรมาณ มีอยู่ ๕ ประการ อาศัยกิเลส ๕ ประการนี้เป็นบ่อเกิดความทุกข์โทมนัสทรมาณ ก็กระจายแพร่หลายไปเป็นหลาย ๆ ประการจนนับไม่ถ้วนอย่างไรก็ดี เนื่องจากบรรดาความทุกข์ทั้งหลาย มีกิเลสเพียง ๕ ประการเป็นแดนเกิดนั้น ถ้าเรามีความรู้ความเข้าใจในสภาพหรือลักษณะแห่งกิเลส ๕ ประการนี้แล้ว เราก็สามารถที่จะดับกิเลสเหล่านั้นและทำลายให้หมดสิ้นไปได้ เหตุนี้ท่านปตัญชลิจึงได้แสดงถึงลักษณะแห่งกิเลสเหล่านี้ไว้ในบทสูตรต่อไป จะกล่าวถึงลักษณะแห่งอวิชชาเสียก่อน

สูตร :- อวิชยาเกษมฺมุตตเรอำปรสุปฺต ตนฺนุจิฉินฺโน หาราณามฺ (๔)

คำแปล:-- อวิชชาเป็นเขตกำหนดของเหล่า (กิเลส) ที่หลัง (อันมีลักษณะคือ) หลับอยู่, สุขุม, จำกัค, และเอิบอาบเต็มเปี่ยม

อธิบาย:-- ถึงแม้ท่านได้แบ่งกิเลสไว้เป็น ๕ ประการก็จริง แต่ว่า ถ้าจะกล่าวตามลักษณะที่เพื่อวิชชา นับว่าเป็นแดนเกิดแห่งกิเลสอื่น ๆ ทั้งหมด ถ้าไม่มีอวิชชา กิเลสอื่น ๆ ก็ย่อมไม่มี เมื่ออวิชชามีอยู่แล้ว กิเลสอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นตาม ทั้งนี้ก็เพราะการที่เราตกอยู่ในบริเวณแห่งกิเลสเหล่านั้น ก็โดยเนื่องจากเราไม่รู้แจ้งเห็นจริง ดังว่าเราเห็นเชือก แต่สำคัญผิดไปว่าเป็นงู ความกลัวจึงเกิดขึ้นตามว่า งูนั้นอาจกัดเราตายก็ได้ (หน้า๑๖๗) ❀ เราจึงวิ่งหนีไปทันที หรือมิฉะนั้น เอาไม้มาตีมันเสียให้ตาย บรรดาพฤติกรรมเหล่านี้ คือตั้งแต่ความกลัวจนถึงการวิ่งหนีไปหรือเอาไม้มาตีมัน ได้ดำเนินไปก็โดยมีเหตุอยู่เพียงข้อหนึ่งคือ เราไม่รู้แจ้งหรือรู้ผิดสำคัญผิด ความสำคัญผิดหรือไม่รู้จริง ดังนี้แหละคืออวิชชา เมื่ออวิชชาได้เกิดขึ้นแล้วกิเลสอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นตามทันที เหตุนี้ อวิชชา จึงนับว่าเป็นเขตกำหนดแห่งบรรดากิเลสอื่น ๆ ทั้งหมด

อนึ่ง กิเลสอื่น ๆ เหล่านี้ มีลักษณะสามัญอยู่ ๔ ประการ คือ

๑ **หลับอยู่** หมายความว่าหลับอยู่จากความจริงเพราะความหลับเช่นนี้ ผลอันร้ายแรงเกิดขึ้นแก่ปุถุชนว่า กรรมของเราย่อมดำเนินไปโดยไม่รู้จักจบสิ้น กรรมอันหนึ่งบังคาลเป็นเหตุให้เกิดกรรมอีกประการหนึ่ง ซึ่งบังคาลให้เกิดกรรมอื่น ๆ ต่อไปอีก เช่นตัวอย่าง พืชพันธุ์เพียงแต่เมล็ดเดียวบังคาลให้เกิดต้นไม้อีก ต้นไม้นั้นบังคาลให้เกิดพืชพันธุ์อีกหลายเมล็ด ซึ่งทุก ๆ เมล็ดอาจจะบังคาลให้เกิดต้นไม้อีก เมล็ดละต้น และดังนี้ วงศ์ตระกูลแห่งพืชเดิมนั้น ก็จะกระจายแพร่หลายไปทั่วโดยไม่รู้จักหยุด ฉันทัดนั้น แต่ว่า ถ้าหากพืชเมล็ดนั้นได้ถูกตัดมกรกล่าวว่ามีให้สูญเสีย ถึงจะยังมีรูปร่างเป็นพืชอยู่ก็จริง แต่จะไม่สามารถที่จะบังคาลให้เกิดต้นไม้อีกได้ เพราะความร้อนได้ทำลายซึ่งสมรรถภาพของพืชนั้น ในอันที่จะให้เกิดเป็นต้นไม้อีกเสียแล้ว ในทำนองเดียวกันนี้ เมื่อสมรรถภาพของกรรมที่จะเป็นมูลให้เกิดกรรมอื่นต่อไป ถูกทำลายเสียแล้ว กรรมนั้นจะไม่สามารถที่จะบังคาลให้เกิดกรรมอื่นอีกต่อไปได้ หรืออีกประการหนึ่ง เมื่อกิเลสเหล่านั้นประจักษ์แจ้งอยู่แก่ญาณความสามารถของกิเลสที่จะบังคาลให้เกิดกรรมขึ้นอีกต่อไปได้ หรืออีกประการหนึ่ง เมื่อกิเลสเหล่านั้นประจักษ์แจ้งอยู่แก่ญาณ ความสามารถของกิเลสที่จะบังคาลให้เกิดกรรมขึ้นอีก ย่อมดับสูญหายไปที่ทันที แต่ว่า ตามที่เป็นอยู่ กิเลสของปุถุชนซ่อนเร้นอยู่จากญาณหรือ

อวิชา อากาโรเช่นนี้ ถ้าจะกล่าวตามสำนวนโวหารก็หมายความว่า กิเลสเหล่านั้นหลับอยู่ประดุจว่า เมื่อเราหลับอยู่ เราข่มซ่อนเร้นอยู่จากความจริงหรือความรู้จะนั้น(หน้า ๑๖๕)๕

๒ สุขุม ลักษณะอีกประเภทหนึ่งของเหล่ากิเลส คือ สุขุม หมายความว่า ถึงแม้กิเลสแพร่หลายไปเป็นหลายสายหลายสาขาก็จริง แต่ว่า ในขณะที่เดียวกัน กิเลสปรากฏอยู่แก่เราเป็นสายเพียงสายเดียวเท่านั้น

ขอยกตัวอย่างสักข้อหนึ่งมาเป็นสาธก ความรักก็นับว่าเป็นประเภทของกิเลส ทั้งความเกลียดความชังก็เป็นเช่นเดียวกัน ในขณะที่เรามีความรักในคนๆหนึ่ง ในขณะที่นั้นเราไม่มีความเกลียดในตัวเอง หรือว่า ในขณะที่เรากำลังแสดงความรักต่อคนใดคนหนึ่งอยู่ ในขณะที่นั้น เราไม่สามารถที่จะแสดงความโกรธแค้นต่ออีกคนหนึ่งได้ ขณะที่เราเริ่มแสดงความโกรธ ขณะนั้น ความรักก็หายไปทันที นี่เป็นพยานให้เห็นว่า ในขณะเดียวกัน กิเลสไม่สามารถที่จะปรากฏอยู่เป็นหลายสายได้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า กิเลส นับว่าเป็นของสุขุมดังนี้

๓ จำกัด อาศัยลักษณะที่ได้แสดงมาแล้วในคัมภีร์นี้เป็นปทัฏฐาน เราสามารถที่จะก้าวหน้ามุ่งไปยังลักษณะอีกลักษณะหนึ่งได้ คือกิเลสข่มจำกัดอยู่ในตัว เช่นความรักข่มถูกจำกัดอยู่ด้วยความเกลียด, ความโกรธ, เป็นต้น มีความรักที่ไหน ข่มไม่มีความเกลียดความโกรธที่นั่น มีความสุขที่ไหน ข่มไม่มีความทุกข์ที่นั่น นั่นคือความสุข ข่มถูกจำกัดอยู่ด้วยความทุกข์ เนื่องจากบรรดาคุณภาพเหล่านี้ นับว่าเป็นคุณภาพที่แพร่หลายออกมาจากมูลกิเลส ๕ ประการนั้น เราจึงยุติลงได้ทีเดียวว่า กิเลสข่มถูกจำกัดอยู่ในตัว คือว่า ทุกสายของกิเลส ข่มถูกจำกัดอยู่ด้วยกิเลสสายอื่นๆ

๔ เอิบอิม แต่ว่าในเรื่องนี้ มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ข้อหนึ่ง คือเมื่อกิเลสใดกิเลสหนึ่งปรากฏขึ้นแล้ว กิเลสนั้นข่มปรากฏขึ้นทั้งหมด เช่นขณะที่ความทุกข์ปรากฏอยู่ในจิตต์ความทุกข์ข่มทำให้ทุกๆส่วนของจิตต์ใจของเราเต็มเปี่ยมไปด้วยความทุกข์ แม้ความสุขก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อปรากฏขึ้นแล้วจิตต์ใจของเราข่มเอิบอิมไปด้วยความสุข ไม่มีพยานสักรายเดียวที่จะแสดงให้เห็นว่า ครั้งหนึ่งของจิตต์เต็ม (หน้า๑๗๑)๖ ไปด้วยความทุกข์ และอีกครั้งหนึ่งเอิบอิมไปด้วยความสุข เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นอันว่า กิเลสข่มมีลักษณะที่จะปรากฏขึ้นทั้งหมด โดยทำให้จิตต์ใจของเราเอิบอิมหรือเต็มเปี่ยมไปด้วยกิเลสสายนั้นเพียงสายเดียว

อย่างไรก็ดี อาศัยเนื้อความของสูตรนี้เป็นเครื่องชี้ทาง จึงพอที่จะเข้าใจได้ว่า อวิชชาเป็นแดนเกิดแห่งบรรดากิเลสทั้งหลาย เนื่องจากอวิชชามีความสำคัญประจำอยู่ในตัวเช่นนี้ เราจึงควรรู้จักลักษณะแห่งอวิชชาโดยเฉพาะให้ลึกซึ้งกว่าที่แล้มาแล้ว เพื่อความประสงค์ดังนี้แหละ ท่านปตัญจลจึงได้แนะนำลักษณะแห่งอวิชชาโดยเฉพาะไว้ในสูตรต่อไปคือ

สูตร:-- อนัตตยาสุจิตุขานาตมสุ นิตยสุจิตุขาทมยขยาตริวิทุยา (๕)

คำแปล:-- ความเข้าใจในสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่บริสุทธ์ เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา ว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงบริสุทธ์, เป็นสุข, และเป็นอัตตานิ คือ อวิชชา

คำอธิบาย:-- สิ่งที่ไม่เที่ยง สำคัญผิดไปว่า เป็นสิ่งที่เที่ยง, สิ่งที่ไม่บริสุทธ์ สำคัญผิดไปว่าบริสุทธ์ สิ่งที่เป็นทุกข์ สำคัญผิดไปว่าเป็นสุข สิ่งที่เป็นอนัตตา สำคัญผิดไปว่า เป็นอัตตา ความสำคัญผิดดังกล่าวมานี้แหละ หมายถึงอวิชชา

ขอก้าวโดยนัยอันพิสดารอีกสักหน่อย บรรดาความเป็นไปของโลก ย่อมเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อเราสมมุติขึ้นว่า โลกนี้นับว่าเป็นโลกที่มั่นคงถาวรอยู่ ถ้าเรานึกอยู่เสมอว่า โลกนี้ไม่เที่ยง ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความพยายามที่จะตั้งหลักฐานอันมั่นคงถาวร ส่วนเอกชนก็ดี หรือส่วนมหาชนก็ดี ก็จะล้มละลายไปทันที เหตุนั้น เราจึงนึกอยู่เสมอ หรือฝังแน่นอยู่ในใจว่า โลกนี้เป็นสิ่งที่ถาวรมั่นคงเที่ยงแท้ ถึงร่างกายของเราจักตายและดับสูญหายไปก็จริง แต่เราจะยังมั่นคงถาวรอยู่โดยทางชื่อเสียงหรือวงศ์ตระกูล ความนึกคิดชนิดนี้ นับว่าเป็นเครื่องเตือนให้การทำงานหรือบรรดาประวัติกการของเราดำเนินไปได้ โลกเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง แม้ชื่อเสียงวงศ์ตระกูลก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ความนึกคิดชนิดนี้ (หน้า ๑๗๑) เราไม่เคยนึกไม่เคยฝันแม้แต่ชั่วขณะหนึ่ง ถึงบางคราวเราเคยพูดสนทนาเรื่องนี้ก็ตาม แต่การพูดสนทนาเช่นนี้ เป็นเพียงแต่คำพูด มิใช่ความรู้สึกร้อยจริงใจ มิใช่ความคิดอย่างจริงจัง เพราะประวัติกการของเรา ย่อมเป็นพยานอยู่ในตัวที่จะชี้ให้เห็นว่า หลังจากการพูดสนทนาถึงเรื่องความไม่เที่ยงเช่นนี้ เราก็เริ่มดำเนินการงานของเราอีกโดยอาศัยสมมุติฐานที่ว่า โลกเที่ยง, ชีวิตเที่ยง, ชื่อเสียง, วงศ์ตระกูลเที่ยง ความรู้สึกความเข้าใจที่ยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นสิ่งเที่ยง เช่นนี้ ได้ก้ำกั้วความจริงไว้อย่างสนิท จึงนับว่าเป็นลักษณะอันหนึ่งแห่งอวิชชา

ดังนั้น ความสำคัญผิดในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นสิ่งที่เที่ยง จึงบังถึงลักษณะสายแรกของ อวิชา

ลักษณะที่ ๒ ได้แก่ความสำคัญผิดใน สิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ ว่า เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ กล่าวคือ สิ่งที่บริสุทธิ์แท้ คืออาตมอันไม่แปรเปลี่ยนไปด้วยโลกิยธรรมอย่างใด ๆ เลย ถึงกระนั้นก็ดี เมื่อเราได้ฟอกสบู่อาบน้ำมาแล้ว เราก็นึกไปทันทีว่า ร่างกายของเราได้ บริสุทธิ์ขึ้นแล้ว เราเห็นหญิงสาวคนหนึ่ง ซึ่งยังดำรงอยู่ในความเป็นสาว ก็นึกไปทันทีว่า เขายังเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่ เราสวดมนต์ภาวนาเป็นเวลาเล็กน้อย แล้วนึกเอาว่าจิตต์ของเราได้บริสุทธิ์ขึ้นแล้ว ร่างกาย, หญิงสาว, จิตต์ใจ บรรดาสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นนับว่าเป็น ของโลกีย์ จึงมีความไม่บริสุทธิ์ประจำอยู่ในตัวเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่าความเข้าใจ ในความบริสุทธิ์ประเภทนี้ ได้ปิดบังความบริสุทธิ์ที่แท้จริงอันมีอยู่เฉพาะใน โลกุตตร ธรรมไว้อย่างสนิท เราจึงสำคัญผิดในสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ว่าบริสุทธิ์ เหตุนี้ความเข้าใจหรือ ความสำคัญผิดชนิดนี้ จึงนับว่าเป็นลักษณะแห่งอวิชาชนิดหนึ่ง

ลักษณะที่ ๓ ได้แก่ความสำคัญผิดใน สิ่งที่เป็นทุกข์ ว่า เป็นสุข เป็นต้นว่า บางคราวเรานึกเอาว่าความสุขคงจะมีอยู่ในความมั่งมี หรือความสุขคงจะมีอยู่ในการ เสวยกาม บางคราวเขาละทิ้งโลกิยสุขรับบรรพชาเพื่อจะดำเนินไปสู่โลกุตตรธรรม แต่ อีกในไม่นานก็หันหลังให้แก่โลกุตตรธรรมนั้น และกลับมาสู่โลกิยธรรมอีก โดยนึก เอาว่า(หน้า๑๗๕) → ความสุขมีอยู่ในการอุปโภคบริโภคในทางโลกีย์ ความนึกสมมุติ ที่ว่า ความสุขมีอยู่ในโลกิยธรรม ซึ่งความจริงสำเร็จขึ้นด้วยความทุกข์ทั้งนั้น ปิดบัง กระแสแห่งญาณจักขุของเราไว้จึงนับว่าเป็นลักษณะแห่งอวิชาชนิดหนึ่งเหมือนกัน

ลักษณะที่ ๔ ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะที่สำคัญที่สุดได้แก่ความสำคัญผิดใน อนัตตา ว่า เป็นอัตตา หรืออาตมอันหรือถ้าจะพูดอย่างง่าย ๆ คือยึดถือสิ่งที่ไม่เป็นตน ว่าเป็นตน กล่าวคือ ธรรมดามีอยู่ว่าบรรดาสัตว์ชีพทั้งหลาย มนุษย์ก็ดี หรือสัตว์เดียร ฉานก็ดี ย่อมนึกยึดถือเอาว่า ร่างกายของเราคือตน หรือมิฉะนั้น ย่อมยึดถือเอาจิตต์เป็น ตน เช่นตัวอย่าง ความหิวเป็นธรรมดาแห่งร่างกาย ถึงกระนั้นเราก็นึกไปว่า เราหรือตน ของเราคือผู้รู้สึกหิว ดังปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในประโยคที่ว่า “ข้าพเจ้าหิว” เราไม่เคย กล่าวว่าร่างกายของข้าพเจ้ารู้สึกหิว หรืออีกนัยหนึ่ง ความเจ็บเป็นธรรมดาของร่างกาย แต่ว่า เราก็กล่าวกันอยู่เสมอว่า เราเป็นผู้เจ็บ ถ้ามีใครตีเรา ที่จริงเขาก็ตีเพียงแต่ร่างกาย ของเราเท่านั้น แต่เรานึกไปทันทีว่า เราเป็นผู้ถูกตี ซึ่งตามความจริง ร่างกายของเราเป็น

สิ่งที่ถูกตี ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า เราไม่สามารถที่จะแยกเราออกจากร่างกายของเราได้ เพราะความรู้สึกที่ว่า ร่างกายคือตนแฝงอยู่ในจิตต์ใจของเราอย่างแน่นแฟ้น ขอให้เปรียบดูข้อนี้กับเสื้อผ้าของเรา ถ้าเสื้อผ้าของเราเปื้อนไปด้วยน้ำหมึก เราพูดเพียงเท่านั้นว่า เสื้อผ้าของเราเปื้อนไปเสียแล้ว แต่ทว่า ถ้าร่างกายเปื้อนไป เราก็นึกไปทันทีว่า เราเปื้อนเสียแล้ว การที่เราพูดสำนวนต่างกันเช่นนี้ ก็เพราะเรารู้อยู่เสมอว่า เสื้อผ้ามิใช่ตน เหตุนั้นเราจึงไม่ยอมให้กรรมดาของเสื้อไปถึงตนแม้แต่น้อย แต่ทว่าเนื่องจากเราตั้งอยู่ในสมมุติฐานที่ว่า ร่างกายคือตน เราจึงยึดถือเอากรรมดาของร่างกายว่าเป็นกรรมของตน ฉะนั้น

ในทำนองเดียวกันนี้ บางคราวเราก็ยึดถือเอาจิตต์ในฐานะเป็นตนเหมือนกัน อาทิ มียอว่า ความเศร้าโศก, ความปริดาปราโมทย์ คือพฤติกรรมของจิตต์ ถึงกระนั้น เมื่อพฤติกรรมเหล่านี้ปรากฏขึ้นในจิตต์ เราก็นึกไปทันทีว่า เรา (หน้า๑๗๗) ๐ เป็นผู้มี ความเศร้าโศก เราเป็นผู้มีความปริดาปราโมทย์เป็นต้น เราไม่เคยนึกว่า จิตต์เป็นผู้เศร้าโศก หรือจิตต์เป็นผู้ปริดาปราโมทย์มิใช่เรา คือว่า เราไม่สามารถที่จะแยกเราออกจากตัวจิตต์ หรือพฤติกรรมของจิตต์

อาศัยกระแสความหมายดังได้กล่าวมานั้นเป็นมาตรฐานจึงสรุปความลงได้ทีเดียวว่า บรรดาพฤติกรรมของร่างกายและบรรดาพฤติกรรมของจิตต์เรานี้ก็สำคัญผิดไปว่าเป็นพฤติกรรมของเราหรือพฤติกรรมของตน แต่เมื่อได้พิจารณาพิณิจิเคราะห์อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว จะปรากฏว่า คนเป็นสิ่งที่นอกเหนือไปกว่าร่างกายหรือจิตต์ หรือทุก ๆ สิ่งซึ่งตกอยู่ในเขตแดนแห่งโลกีย์ เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นอันว่า สิ่งที่ไม่เป็นตน เราถือสิ่งนั้นเป็นตน การที่เราถือเอาร่างกายหรือจิตต์ซึ่งมิใช่ตนว่าเป็นตนนั้น ก็คือลักษณะแห่งอวิชชานั้นเอง ทั้งนี้ก็เพราะความนึกเช่นนี้ได้ปิดบังความจริงไว้ไม่ให้เรารู้จักตนของเรา เปรียบประดุจว่า ผู้ที่เสียสติ ย่อมนึกเข้าใจตัวของเขาผิดไปจากความจริง ฉะนั้น ฉะนั้น

เมื่ออวิชชาอันนับว่าเป็นกิเลสมูลได้เกิดขึ้นแล้วดังนี้ กิเลสที่สืบเนื่องมาแต่นั้นได้แก่อสมิตา ในบทสูตรต่อไปท่านปตัญชลีจึงได้บรรยายลักษณะแห่งอสมิตานั้นไว้ อย่างแจ่มแจ้ง คือ

สูตร :-

ทุกุทรุสนศกฺ โดยเรกาตุม เตวาสุมิตา (๖)

คำแปล :-- อัสมิตาเสมือนอย่างการถือเอาพฤติกรรมแห่งการเห็นกับพฤติกรรมแห่ง
เครื่องเห็นว่าเป็นพฤติกรรมอย่างเดียวกัน

คำอธิบาย :-- ดังได้กล่าวมาแล้ว อวิชชาย่อมปิดบังสายตาของเราไว้ เราจึงมองไม่เห็น
ความจริง เหตุนั้น บรรดาความรู้ซึ่งเกิดขึ้นแก่เรา จึงนับว่าเป็นเพียงแต่ความสำคัญผิด
เท่านั้นเอง บัดนี้ ความสำคัญผิดนั้นๆ มีลักษณะเป็นอย่างไรบ้าง เราจะพิจารณา
ต่อไป (หน้า ๑๗๕) ☎

บรรดาความรู้ที่เกิดขึ้นแก่เรา ย่อมอาศัยกรรม ๒ ประการ คือ ผู้ที่จะรับเอา
ความรู้กับเครื่องรับเอาความรู้ ฉะนั้นถ้าจะกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ความสำคัญผิดจึง
ได้แก่ความเข้าใจในผู้รับว่าเป็นเครื่องรับหรือความเข้าใจในเครื่องรับว่าเป็นผู้รับ, หรือ
อีกนัยหนึ่ง ความเข้าใจไปว่า ผู้รับกับเครื่องรับ ย่อมเป็นสิ่ง ๆ เดียวกัน เราไม่สามารถที่จะ
แยกเครื่องรับออกจากผู้รับได้ จึงสำคัญผิดไปว่า ผู้รับกับเครื่องรับย่อมเป็นสิ่ง
เดียวกัน หาได้ตั้งอยู่เป็นคนละฐานไม่

จะกล่าวให้มีความหมายกระชับยิ่งขึ้นอีกสักหน่อย ผู้ที่รับเอาหรือผู้เห็นวิสัย
ทั้งหลาย ได้แก่ปุรุषะ หรืออาตมัน ซึ่งดำรงอยู่ในร่างกาย ส่วนเครื่องรับหรือตัวการ
ในการรับนั้น ได้แก่จิตต์ จิตต์จึงนับว่าเป็นเพียงแต่ตัวการของปุรุषะหรืออาตมัน ตัวการ
ทำหน้าที่เพราะกัตตาหรือผู้ก่อการอันใด จิตต์ก็ทำหน้าที่เพราะอาตมันหรือปุรุषะอัน
นั้น หรืออีกนัยหนึ่ง การที่จิตต์สามารถดำรงหน้าที่ของตนไว้ได้นั้น ก็เพราะปุรุषะหรือ
อาตมันดำรงอยู่ในฐานะเป็นสักขีพยาน เช่นว่า กระแสของแม่เหล็กนำไปยังเหล็กอื่น ๆ
ย่อมทำให้เหล็กนั้น ๆ เคลื่อนไหวไปได้ ถึงแม่เหล็กนั้นตั้งอยู่เฉย ๆ ก็จริง แต่เพียงความ
ตั้งอยู่ของแม่เหล็ก พอที่จะทำให้เหล็กอื่น ๆ เคลื่อนไหวได้ เพราะกระแสกำลังแผ่ออกมา
จากตัวแม่เหล็กไปยังเหล็กที่อยู่เสมอ ในทำนองเดียวกันนี้ กระแสของอาตมันหรือปุรุषะ
กำลังแผ่ไปยังจิตต์อยู่เสมอ จิตต์จึงสามารถทำหน้าที่เป็นตัวการได้ ฉะนั้น ตามความ
จริง อาตมันและจิตต์จึงแยกจากกันอยู่เป็นคนละสิ่ง เสมือนอย่างแม่เหล็กกับเหล็ก แต่
ว่า เพราะอำนาจอวิชชาบังคับ จึงมีความสำคัญผิดเกิดขึ้นว่า อาตมันก็คือจิตต์นั่นเอง
คือว่า เนื่องจากอวิชชาได้ปิดบังกระแสญาณจักขุของเราไว้ เราจึงมองไม่เห็นอาตมัน
เหตุนั้น บรรดาพฤติกรรมของจิตต์ เราจึงยึดถือเอาเป็นพฤติกรรมของอาตมันไป ดูว่า
ผู้ซึ่งมองไม่เห็นแม่เหล็กอาจเข้าใจไปได้ว่า การเคลื่อนไหวของเหล็ก คือการกระทำ
อย่างเสรีของเหล็กนั่นเอง หรือมิฉะนั้น เหล็กนั้นคือแม่เหล็กนั่นเอง โดยไม่เข้าใจเลย

ว่า เหล็กมีหน้าที่เพียงเป็นตัวการเท่านั้น (หน้า ๑๘๑) ▶▶ หรือเขาอาจจะนึกไปได้ว่าการเคลื่อนไหวคือพฤติกรรมของแม่เหล็กโดยตรง ซึ่งตามความจริง เป็นพฤติกรรมของเหล็กอันเกิดขึ้นเพราะกระแสแม่เหล็ก ความสำคัญผิดเช่นนี้ ที่ว่าพฤติกรรมของจิตต์คือพฤติกรรมของอาตมัน หรือพฤติกรรมของอาตมันกับพฤติกรรมของจิตต์ ย่อมเป็นพฤติกรรมอย่างเดียวกัน นั่นคือ อัสมิตา

เมื่ออัสมิตาดังกล่าวมานี้เกิดขึ้นแล้ว ผลที่ปรากฏขึ้นในทันใดนั้น ก็อบางทีเราแยกเอาลักษณะของจิตต์ไปให้แก่อาตมัน เช่นตัวอย่าง จิตต์ก็คือเป็นเพียงแต่ตัวการ หาได้เป็นเจ้าของตัวการไม่ ถึงกระนั้นจิตต์ก็ยังกำลังนึกอยู่เสมอว่า เขาเป็นผู้กระทำ เขาเป็นเจ้าของตัวการเป็นต้น จิตต์ไม่ใคร่จะยอมรับว่า บรรดาการกระทำของจิตต์ย่อมเป็นไปได้อีกต่อเมื่อมีรัศมีแพร่ออกมาจากอาตมัน ดังตัวอย่างแม่เหล็กกับเหล็ก อนึ่ง ความสุข, ความทุกข์, เป็นต้น เหล่านี้คือพฤติกรรมของจิตต์ จึงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอาตมัน หรือตนแม้แต่น้อยหนึ่ง ถึงกระนั้นเราก็กังวลนึกไปว่า ตนเป็นผู้มีความสุข ตนเป็นผู้มีความทุกข์ กระแสความนึกเช่นนี้ ย่อมเป็นพยานชี้ให้เห็นว่า เพราะอวิชชาเป็นมูลเหตุอาตมันกับจิตต์จึงได้กลับกลายเป็นสิ่งเดียวกันไป จิตต์จึงนึกอยู่เสมอว่า เขาเป็นผู้ก่อการ มิใช่ตัวการ คือว่าจิตต์ตั้งตัวในฐานะที่เป็นอาตมันหรือตนขึ้นโดยตรง

เมื่อจิตต์ได้ตั้งตัวขึ้นเป็นตนแล้ว จิตต์ย่อมดำเนินการงานต่อไป โดยอาศัยมาตรฐาน ๒ ประการ คือความใคร่ความกำหนัดในสิ่งที่จิตต์ชอบ ๑ และความเกลียดความชังต่อสิ่งที่จิตต์ไม่ชอบ ๑ อาศัยมาตรฐาน ๒ ประการนี้เป็นเกณฑ์ บรรดาพฤติกรรมของจิตต์ ซึ่งปรากฏขึ้นในฐานะเป็นพฤติกรรมแห่งคนของเรา ย่อมดำเนินไป เหตุฉะนั้น เราควรรู้จักลักษณะแห่งมาตรฐานทั้ง ๒ นี้ให้ลึกซึ้งขึ้นอีกสักหน่อย

ลักษณะแห่งมาตรฐานที่ ๑ ซึ่งได้แก่ราคะหรือความกำหนัด ท่านปตัญชลีได้ชี้แจงไว้ดังนี้ คือ (หน้า ๑๘๓) ◕

สูตร :- สุขานุสยิ ราคะ (๓)

คำแปล :- ราคะหรือความกำหนัด เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาแต่ความสุข

คำอธิบาย :- ครั้งหนึ่ง จิตต์เคยได้รับความสุขจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแล้ว ต่อไป ถึงสิ่งนั้นอาจจะไม่มีอยู่ก็ตาม แต่จิตต์ก็ยังระลึกถึงความสุขที่ได้เคยรับมาแล้วอยู่เสมอ ใ้แต่เท่านั้นจิตต์ยังมีความปรารถนาที่จะแสวงหาสิ่งนั้น เพื่อหาความสุขต่อไปอีกด้วย พฤติ

การของจิตต์เช่นนี้ ซึ่งได้สืบเนื่องมาแต่การเสวยความสุขในคราวหนึ่ง เรียกว่า ราคะ หรือความกำหนัด ในที่นี้ ข้อที่น่าสังเกตมีอยู่ข้อหนึ่งว่า ราคะในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมเกิดมีขึ้นในเมื่อจิตต์ได้เสวยความสุขจากสิ่งนั้นมาแล้วครั้งหนึ่ง

ส่วนทเวษหรือความเกลียดความชัง นับว่าเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับราคะทีเดียว ดังเราสามารถเห็นได้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- หุขานุศยิ ทเวษะ (๘)

คำแปล :-- ทเวษหรือความเกลียดความชัง เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาแต่ความทุกข์

คำอธิบาย :-- ดังได้กล่าวมาแล้ว ราคะคือสิ่งที่สืบเนื่องมาแต่ความสุข ฉะนั้น ทเวษซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับราคะ จึงได้สืบเนื่องมาแต่ความทุกข์ กล่าวคือ เมื่อจิตต์ได้รับความทุกข์จากสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแล้วครั้งหนึ่ง ย่อมเป็นธรรมดาที่ว่า จิตต์จะไม่อยากได้สิ่งนั้นอีก คือเริ่มเกลียดความชังในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเช่นนี้ ซึ่งได้สืบเนื่องมาแต่การได้รับความทุกข์จากสิ่งนั้นมาแล้วคราวหนึ่งนั้น ได้แก่ ทเวษ นั่นเอง

บัดนี้จะกล่าวถึงกิเลสอันสุดท้าย คืออภินิเวศ ดังที่ท่านปัทมยูลิได้ชี้แจงไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- สุรสวาทิ วิทุโย ปิ ตถารูโธมิ ภินิเวศะ (๙)

คำแปล :-- อภินิเวศ เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ในภาวะดังนั้น (หน้า ๑๘๕) ❏

ซึ่งดำเนินไปตามสภาพ แม้ของผู้รู้ด้วย

คำอธิบาย :-- อันนับว่าเป็นธรรมดาธรรมชาติของบรรดาสัตว์ชีพทั้งหลาย ที่จะตั้งมั่นอยู่ในความมีความเป็น ไม่มีสัตว์ใดแม้แต่สัตว์เดียวซึ่งจะนึกได้ว่าเขาเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ เป็นสิ่งที่ไม่เป็นอยู่ ความนึกคิดที่ว่า เราเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ดังนี้ จึงนับว่าเป็นสภาพหรือสัญชาตญาณของบรรดาสัตว์ชีพทั้งหลาย สภาพหรือสัญชาตญาณชนิดนี้ เป็นเหตุให้เกิดความกลัวต่อความตาย ทั้งนี้ ก็เพราะเรานึกไปว่าความตายคือความไม่มี ความไม่เป็นการเข้าถึงความตายจึงหมายถึงการดับความมีความเป็น ในที่ซึ่งเรากำลังดำรงอยู่ ณ บัดนี้ไม่เฉพาะแต่สัตว์เดียรัจฉานเท่านั้น แม้ผู้รู้ก็ยังถือเอาความมีความเป็น เป็นสิ่งที่ถาวรเที่ยงแท้ และทั้งไม่ต้องการให้ความมีความเป็นนั้นดับสูญหายไปอย่างสนิทด้วยความปรารถนา ความหวัง ความใคร่ เป็นต้น อาศัยความมีความเป็นของร่างกายเป็น

พื้นฐาน ไม่มีใครต้องการให้ความปรารถนา ฯลฯ หรือความมีความเป็นของร่างกาย
 ดับศูนย์อันตรายหายไปในความมีดมนอนธการ คือความตาย ความคิดที่จะตั้งมั่นอยู่
 ในความมีความเป็น และความกลัวต่อความดับของความมีความเป็น คือ ความตายซึ่ง
 นับว่าเป็นสภาพหรือสัจชาตญาณของบรรดาสัตว์ชีพทั้งหลายนั้นได้แก่ **อกนิเวศ**
 นั่นเอง

อาศัยความบัญญัติดังกล่าวมานี้เป็นเกณฑ์พิจารณาพอที่จะเห็นได้ว่า อกนิเวศบ่ง
 ถึงลักษณะ ๒ ประการ คือ ๑ การยึดไว้ซึ่งความมีความเป็น และ ๒ ความกลัวต่อ
 ความไม่มี ความไม่เป็น หรือความตาย

ข้อนี้สะกิดให้เกิดมีปัญหาค้นในใจว่า เหตุไฉนสัตว์ชีพทั้งหลายจึงมีความกลัว
 ต่อความตายเล่า? ก็ว่า การยึดไว้ซึ่งความมีความเป็น ซึ่งนับว่าเป็นสภาพของสัตว์ชีพ
 ชนิดหนึ่งไม่นับว่าเป็นการแปลก ทั้งนี้ก็เพราะธรรมดาที่อยู่ว่า การดำรงอยู่ในฐานะใด
 เราย่อมยึดไว้ซึ่งฐานะนั้น มิฉะนั้นแล้วการดำรงอยู่ของเราจะเป็นไปไม่ได้อย่างเด็ดขาด
 เมื่อภพธรรมดาอยู่ดังนี้ เหตุไฉนเราจึงสมมุติเอาว่า วันใดวันหนึ่งความมี (หน้า ๑๘๗)
 ๐ ความเป็นซึ่งเราดำรงอยู่นั้น จะดับศูนย์หายไปอย่างสนิท ถ้าจะกล่าวว่า ความสมมุติ
 ชนิดนี้ย่อมเกิดขึ้นจากความเคยเห็นก็ยังไม่ถูกต้อง เพราะว่า เด็กอ่อนๆ ซึ่งยังไม่ถึงกา
 ละสมควรถือจะได้รับความรู้จากความเคยเห็น เขาก็ยังมีความกลัวต่อความตาย สัตว์
 เดียวกันซึ่งไม่มีพิจารณาญาณเพียงพอที่จะรู้จักชีวิตหรือความตายได้ ก็ยังแสดงความ
 กลัวต่อความตายเป็นเบื้องต้น ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าความกลัวต่อความตายมิได้เกิดขึ้น
 จากความเคยเห็นโดยแน่แท้ การทำลายเหตุผลอย่างร้ายแรง เพราะสัจชาตญาณ
 หมายถึงญาณซึ่งมีอยู่แต่สัจชาตหรือญาณซึ่งมีอยู่แต่กำเนิด ปัญหาจึงเกิดมีขึ้นทันทีว่า
 ญาณซึ่งมีอยู่แต่กำเนิดนั้น มีอะไรเป็นแดนเกิด ถ้าหากว่า สัจชาตญาณนั้น ๆ ไม่มีสิ่งใน
 เป็นแดนเกิดเลย ก็เป็นอันว่าสัจชาตญาณไม่มีเหตุ สิ่งใดไม่มีเหตุ สิ่งนั้นจะปรากฏขึ้น
 ไม่ได้เป็นอันขาด ทั้งนี้ก็เพราะบรรดาสัตว์ทั้งหลายซึ่งเราเห็นว่าเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ ได้
 สืบเนื่องมาแต่สิ่งอื่นอีก สิ่งหนึ่งคือเหตุ เช่นต้นไม้ ย่อมสืบเนื่องมาแต่พีชเมล็ดหนึ่งและ
 พีชเมล็ดนั้นเล่า ก็ย่อมสืบเนื่องมาแต่ต้นไม้ต้นหนึ่ง ดังนี้เป็นอาทิ สิ่งไรเป็นมูลเหตุ
 บันดาลให้เกิดโลกทั้งปวงนี้ นิมิใช่ปัญหาที่เราจะพิจารณาถึง ณ ที่นี้ ขอกล่าวแต่เพียงว่า
 ตามที่เป็นอยู่ บรรดาพฤติกรรมของโลก ย่อมเป็นไปตามแนวแห่งเหตุและผล ถ้าไม่มี
 เหตุ ผลจะปรากฏขึ้นไม่ได้ อนึ่งผลที่ได้ปรากฏขึ้นแล้ว อาจจะไม่ปรากฏขึ้นไม่ได้ อนึ่ง

ผลที่ได้ปรากฏขึ้นแล้ว อาจจะเป็นเหตุให้บังเกิดผลอีกประการหนึ่งได้ก็จริง ถึง
กระนั้น ผลเดิมนั้นก็ยังมีเหตุเป็นแดนเกิดของตนอยู่

อย่างไรก็ดี เนื่องจากสัญชาตญาณปรากฏอย่างชัดเจนนับว่าเป็นผลที่ได้
สืบเนื่องจากเหตุบางอย่าง มิใช่ญาณที่มีอยู่แต่กำเนิดโดยไม่มีเหตุดังที่บางท่านเข้าใจอยู่
ฉะนั้น การถือเอาสัญชาตญาณในฐานะเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุ จึงนับว่าเป็นการประทุษร้าย
ต่อเหตุผลโดยตรงทีเดียว เมื่อเป็นดังนี้ เราจึงต้องประจันหน้ากับปัญหาที่ว่า เหตุแห่ง
สัญชาตญาณคืออะไรบ้าง? เป็นที่รับรองอยู่ทั่ว ๆ ไปแล้วว่าภายในบริเวณแห่งชีวิตนี้ ไม่
มีสิ่งใดซึ่งนับว่าเป็นแดนเกิดแห่งสัญชาตญาณได้ (หน้า๑๘๕) ❀ ฉะนั้น เราจึงควรนึก
น้อมไปถึงบริเวณซึ่งตั้งอยู่นอกบริเวณแห่งชีวิตนี้ กล่าวคือเนื่องจากสัญชาตญาณ เป็น
ผลที่ปรากฏอย่างชัดเจน จึงมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นเหตุให้เกิดผลขึ้น อนึ่งเนื่องจากเหตุ
นั้นไม่ปรากฏอยู่ภายในขอบเขตแห่งชีวิตปัจจุบันนี้ เราจึงสันนิษฐานหรืออนุมานได้ว่า
ย่อมมีชีวิตที่เราได้ผ่านมาแล้วก่อน ซึ่งทรงเหตุแห่งสัญชาตญาณไว้ในตัว ขอยกตัวอย่าง
ที่แล้วมาคืออกนิเวศ หรือ ความกลัวต่อความตาย เรายังมิได้พบความตายในชีวิตนี้
เหตุนี้ ภายในขอบเขตแห่งชีวิตนี้ จึงไม่มีเหตุที่จะบันดาลให้เกิดสัญชาตญาณ คือ
ความกลัวต่อความตายจึงได้สืบเนื่องมาแต่คราวนั้นจนถึงชีวิตนี้ นั่นคือ อาศัย
สัญชาตญาณเป็นปทัฏฐาน เราจึงสามารถอนุมานก้าวหน้าต่อไปถึงชีวิตหรือชาติก่อนได้
โดยสะดวก

ตั้งแต่สูตรที่ ๓ ถึงสูตรที่ ๕ ท่านได้กล่าวถึงลักษณะแห่งกิเลสแล้วอย่างแจ่มแจ้ง
อาศัยสูตรเหล่านั้นเป็นเค้าเงื่อนสะกิดให้เกิดปัญหาขึ้นอีกสายหนึ่งว่า ท่านโยคีพ้นไป
จากกิเลสได้โดยวิธีใด คำตอบแห่งปัญหาข้อนี้ ท่านปตัญชลีได้บรรจุไว้ในเนื้อสูตร
ต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- เต ปฏิปฺรฺสวเหยาสุกฺขมฺมา (๑๐)

คำแปล :-- อัน (กิเลส) สุขุมเหล่านั้น เป็นสิ่งที่ละทิ้งด้วยผลอันตรงกันข้าม

คำอธิบาย :-- กิเลสเหล่านั้น นับว่าเป็นของสุขุมเพราะไม่มีตัวตน ไม่มีร่างกาย ซึ่งเรา
จะเห็นได้ด้วยตา ฉะนั้นการขจัดเสียซึ่งสุขุมชนิดนี้ จึงนับว่าเป็นการยากไม่น้อย ถึง
กระนั้น เราก็ยังสามารถที่จะละทิ้งกิเลสเหล่านั้นเสียได้ โดยอาศัยผลอันตรงกันข้าม

ขอก้าวโดยนัยพิศดารอีกสักหน่อย ตามแนวแห่งธรรมดา กลิ่นนับว่าเป็นสิ่ง
 สุขุม เพราะเรามองไม่เห็นสมมุติว่า เรากำลังได้รับกลิ่นเหม็นอยู่ เนื่องจากเราไม่
 สามารถที่จะมองเห็นหรือจับต้องกลิ่นเหม็นนั้นได้ เราจึงหาสิ่งของที่มีกลิ่นหอม(หน้า
 ๑๕๑) ซึ่งสามารถส่งกลิ่นหอมกระจายไปได้มาใช้ เมื่อกลิ่นหอมฟุ้งกระจาย
 แพร่หลายไป กลิ่นเหม็นนั้นก็พลันหายไปทันที ทั้งนี้ก็เพราะกลิ่นหอมบังเกิดผลซึ่งเป็น
 เครื่องทำลายเสียซึ่งผลแห่งกลิ่นเหม็นได้ หรืออีกนัยหนึ่ง กลิ่นหอมบันดาลให้เกิดผลซึ่ง
 เป็นผลที่ตรงกันข้ามหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อผลแห่งกลิ่นเหม็น ในทำนองเดียวกันนี้ กิเลส
 เป็นสิ่งที่เรามองไม่เห็น เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวไม่มีร่างที่เราจะจับต้องได้ ถึงกระนั้น เราก็ยัง
 รู้สึกต่อกิเลสอยู่เสมอ เราจึงมีความจำเป็นที่จะต้องหาสิ่งของบางอย่าง ซึ่งจะบังเกิดผล
 อันตรงกันข้าม หรือปฏิปักษ์ต่อผลแห่งกิเลสนั้น อนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้ว กิเลสมูล
 ได้แก่อวิชชา นั่นเอง ฉะนั้น สิ่งที่จะบังเกิดผลที่ตรงกันข้ามกับผลแห่งกิเลส จึง
 จำเป็นต้องเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับอวิชชา นั่นก็ได้แก่วิชชา นั่นเอง คือว่าเราสามารถที่
 จะละทิ้งบรรดากิเลสได้ ก็โดยอาศัยวิชา ซึ่งสามารถบันดาลให้เกิดผล อันเป็นเครื่อง
 ทำลายผลแห่งกิเลสเสียได้ โดยไม่ให้มีส่วนเหลืออยู่อีก

แต่ในที่นี้ มีข้อที่น่าพิจารณาอยู่อีกข้อหนึ่ง กล่าวคือ ความจริงกิเลสปรากฏขึ้น
 แก่เราโดยพฤติกรรมต่าง ๆ หลายประการจนนับไม่ถ้วน ส่วนวิชชา นั้นจะปรากฏขึ้นแก่
 โยคีก็ต่อเมื่อท่านได้บรรลุถึงนิวิเศษสมาธิ ฉะนั้น กิเลสจะสิ้นสุดลงอย่างสนิทได้ก็
 เฉพาะในเมื่อโยคีได้ตั้งมั่นอยู่ในนิวิเศษสมาธิแล้ว แต่ว่าก่อนที่จะบรรลุถึงนิวิเศษ
 สมานนั้น ท่านโยคีสามารถหลบหลีกไปจากพฤติกรรมของกิเลสได้หรือไม่ นี่นับว่าเป็น
 ข้อที่น่าสนใจและน่าพิจารณาอยู่ไม่น้อย เหตุนี้ท่านปัทมชลจึงได้แนะนำข้อความตาม
 ทำนองนี้ไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ฐยานเหยาสุตทุฤตตะยะ (๑๑)

คำแปล :-- พฤติกรรมของ (กิเลส) เหล่านั้น พึงละทิ้งด้วยฉาน

คำอธิบาย :-- ดังได้กล่าวมาแล้ว ก่อนที่ท่านโยคีจะบรรลุถึงนิวิเศษสมาธิ ท่านต้อง
 ผ่านสมาธิภูมิหรือฉานภูมิอีก ๔ ประการ(หน้า๑๕๓) การบรรลุถึงฉานภูมิเหล่านี้
 ย่อมช่วยเหลือในอันที่จะทำให้โยคีพ้นไปจากพฤติกรรมของกิเลสได้ ทั้งนี้ก็เพราะท่าน
 โยคีขึ้นไปสู่ฉานภูมิเพียงใด ท่านย่อมห่างเหินไกลออกไปจากกิเลสเพียงนั้น โดยลำดับ

อนึ่ง การที่ท่านปตัญชลิได้ชี้แจงแนะนำให้โยคีละทิ้งบรรดากิเลสเหล่านั้นเสีย ย่อมมีเหตุแฝงอยู่ในตัวข้อหนึ่ง เพื่อจะทำไม่ทำให้โยคีตกอยู่ในเขตแห่งความสงสัยว่า ทำโยคะจึงจะละทิ้งกิเลสได้เล่า ท่านปตัญชลิ จึงได้แนะนำเหตุนี้ไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- เกลศมุตตะ กรมาศโย ทฤษฎฎาทฤษฎญชนุมเวทนีเย (๑๒)

คำแปล :-- ที่อาศัยแห่งกรรม ซึ่งนำไปสู่ชาติที่เห็นมาแล้วและชาติที่ยังมิได้เห็น ย่อมมีกิเลสเป็นมูล

คำอธิบาย :- การที่เราผ่านชาติต่าง ๆ มาโดยไม่รู้จักหยุดหย่อนนั้น ก็เพราะกรรมของเราเป็นผู้นำนั่นเอง ฉะนั้นถ้าเราสามารถเพิกถอนตัดมูลกรรมนั้นเสียได้ก็เป็นอันว่า ชาติซึ่งเรากำลังผ่านอยู่ ณปัจจุบันนี้ และซึ่งจักผ่านในสมัยอนาคตข้างหน้าก็จะถึงวาระสิ้นสุดลงแล้วนั้น ความทุกข์ทรมานของเราจะพลันดับสูญอันตรธานหายตามไปด้วย

เพื่อจะประหารกรรมเหล่านี้ให้ปราศไป เราจำเป็นที่จะต้องทำลายบ่อเกิดแห่งกรรม ถ้าไม่มีบ่อเกิดกรรมก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ บ่อเกิดแห่งกรรมคือ กิเลส เนื่องจากกิเลสยังประจำอยู่ในสันดานของเรา หรือเรายังประจำอยู่ในกิเลส เราจึงยังต้องประกอบกิจการงาน เหตุนี้ กรรมจึงเกิดขึ้น เมื่อกรรม เกิดขึ้นแล้ว ปรากฏแห่งกรรมนั้น จะนำเราไปสู่ชาติต่าง ๆ อีก โดยไม่มีวาระสิ้นสุดลง ในที่นี้คงจะมีกระทู้ถามได้ว่า เหตุไฉน กิเลสจึงสามารถบันดาลให้กรรมเกิดขึ้นได้เล่า? ขออธิบายข้อนี้อีกสักหน่อย การที่เราประกอบกิจการงานต่าง ๆ ก็เพราะยังมีความมุ่งหมายบางประการ ความมุ่งหมายนั้น ๆ (หน้า๑๕๕) ☺ ได้แก่ความปรารถนาที่จะหาสิ่งที่เรายังขาดอยู่เป็นต้นว่า เรายังขาดความรู้ จึงดำเนินการศึกษาเพื่อหาความรู้เรายังขาดสมบัติ จึงประกอบกิจการงานอาชีพต่าง ๆ เพื่อหาทรัพย์ ดังนี้เป็นอาทิ ฉะนั้น เมื่อเรารู้สึกว่าเราเป็นผู้ที่ขัดสน เราก็เร่งดำเนินการงานอีกต่อไป แต่ว่าเหตุไฉนเราจึงมีความนึกว่า เราเป็นผู้ขัดสนเช่นนั้น ก็เพราะอวิชาเป็นเจ้าเรื่อนั่นเอง เนื่องจากอวิชาห่อหุ้มกำบังสายตาแห่งญาณจักษุของเราไว้ เราจึงมองไม่เห็นตน หรือสำคัญผิดไปว่าจิตต์หรือกายเป็นต้นไป แล้วจึงหลงนึกเข้าใจผิดไปว่า เราเป็นผู้อภัพอัปประกาศต่าง ๆ นานา และเพื่อจะขจัดเสียซึ่งโทมนัสใจ เพราะเหตุนี้เราจึงต้องดำเนินการงานตามรูป ความอภัพ นี้แหละ เป็นธรรมดาแห่งการดำเนินการงานของเรา อาศัยธรรมดาแห่งการดำเนินการงานเช่นนี้เป็นมาตรฐาน เราจึงสามารถจับแง่เงื่อนได้ทันทีว่า ความไม่รู้จักตน ความเข้าใจผิดหลงนึกเอาจิตต์หรือกาย

เป็นต้นดังนี้ คือบ่อเกิดแห่งกรรม อนึ่ง สิ่งเหล่านี้ได้จัดไว้ในแผนกแห่งกิเลส ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า กรรมย่อมมีกิเลสเป็นมูล กิเลสเป็นสิ่งที่บันดาลให้เกิดกรรมขึ้นโดยแน่แท้ แล้วอาศัยกรรมนั้นเป็นสื่อ เราจึงต้องผ่านชาติต่าง ๆ ไปตามลักษณะแห่งกรรมนั้น ๆ เป็นธรรมดา

ฉะนั้น จึงเป็นที่เข้าใจกันอยู่ว่า ตราบใดที่บ่อเกิดแห่งกรรมยังคงมีอยู่ ตราบนั้น เราจำต้องเสวยบรรดาผลทั้งหลายซึ่งสืบเนื่องมาแต่บ่อเกิดนั้น ดังที่ท่านปัทมชลิได้ชี้แจงไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- สติ มุเล ตทวิปาโก ชาตยาขุรโภกา (๑๓)

คำแปล :-- ถ้ายังมีมูลอยู่ จะมีการเสวยชาติและอายุ ซึ่งเป็นวิบากแห่งมูลนั้น

คำอธิบาย :-- ถ้ามูลแห่งกรรมยังมีอยู่ มูลนั้นจะก่อให้เกิดกรรมต่อไป ดังว่า ถึงต้นไม้ไม่ได้ตายไปแล้วก็ตาม ถ้าพืชยังมีอยู่ จะก่อให้เกิดต้นไม้อื่นขึ้นอีก เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้ว ชาติ (หน้า ๑๕๗) อายุ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลลัพท์แห่งกรรมนั้นจะเกิดขึ้นตามเสมือนอย่างผลที่จะบังเกิดขึ้นในเมื่อต้นไม้ได้เกิดขึ้นแล้ว

ตอนนี้ ความอยากรู้อยากเห็นเกิดมีขึ้นในใจว่า การเสวยชาติ อายุ เป็นต้นนั้น ๆ จะบังเกิดผลเป็นอย่างไร เพื่อจะดำเนินตามจุดประสงค์นั้น จะบังเกิดผลเป็นอย่างไร เพื่อจะดำเนินตามจุดประสงค์นั้น ท่านปัทมชลิจึงได้แนะนำคำตอบแห่งปัญหานี้ไว้ในสูตรต่อไป คือ

สูตร :-- เต หุลาทปริตาปผลา ปุณฺยาปุณฺยเหตุ ตฺวาต (๑๔)

คำแปล :-- (การเสวยชาติ, อายุ) เหล่านั้น มีผล คือ ปิติและปริเทวนาการเพราะเหตุ คือ บุญ และ บาป

คำอธิบาย :-- จากการเสวยชาติ, อายุ เป็นต้น เราได้รับผล ๒ ประการ คือ ความปรีดาปราโมทย์ ความสุขสำราญ และ ความเศร้าใจทุกข์โทมนัสปริเทวนาการ คือว่า ตัวเราบำเพ็ญที่เป็นบุญหรือกุศลกรรม เราย่อมได้รับความสุขสำราญ แต่ทว่า ถ้าเรากระทำความที่เป็นบาปหรืออกุศลกรรม ผลที่จะเกิดขึ้นจากกรรมนั้น คือ เราจักต้องได้รับความทุกข์ความเศร้าใจ ซึ่งสุดแล้วแต่บาป หรือ อกุศลกรรมนั้นจะอำนวยให้ หรือ ก่อให้เกิดขึ้น

ในที่นี้ คงจะมีปัญหาขึ้นว่า ถ้ากุศลกรรม หรือบุญย์ อำนวยความสุขสำราญให้
 ฉะนั้นแล้ว ก็เหตุไฉน เราจึงจะละทิ้งบรรดาโลกียธรรม ทั้งกุศล และอกุศลเสียเล่า?
 คือว่า เนื่องจากปวงกุศลกรรมย่อมอำนวยความสุขให้ เราจึงควรยึดถือกุศลกรรมไว้
 และละทิ้งเสียเฉพาะอกุศลกรรม ซึ่งเป็นกรณีให้เกิดความทุกข์ขึ้นเท่านั้น ไม่จำเป็นที่
 จะต้องละทิ้งโลกียธรรมทั้งปวงด้วยเลย ความวิจารณ์แห่งกระฐูอันสำคัญยิ่งในข้อนี้
 ท่านได้แนะนำไว้ในเนื้อสูตรต่อไป คือ(หน้า๑๕๕) ▶▶

สูตร :-- ปริณาม – ตาป – สัสการทุชฺไชรฺคุณฺวฤตฺติ วิโรธาจฺ ทุชฺยมเว สรวฺ วิเวกิ
 นะ (๑๕)

คำแปล :-- สำหรับผู้มีวิจรรย์ญาณ สรรพสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นทุกข์โดยแท้ เพราะ
 ความทุกข์แห่งปริณาม ตาป และสันสการ และ เพราะความขัดต่อกันและกันระหว่าง
 เหล่าพฤตติการแห่งคุณ

คำอธิบาย :-- ความสุขสำราญ ซึ่งมีกุศลกรรม หรือบุญย์เป็นบ่อเกิด นับว่าเป็น
 ความสุขเฉพาะชั่วคราว ปลูกชนหลงไปในความสุขชั่วคราวนั้น แล้วยอมยึดถือเอากุศล
 กรรม หรือบุญย์เป็นกรณีกิจ ซึ่งไม่ควรจะละทิ้ง แต่สำหรับผู้มีวิจรรย์ญาณเห็นได้
 อย่างชัดเจนว่า ความสุขอันเป็นสุขชั่วคราวนั้น ยังระคนปนอยู่ด้วยความทุกข์ ภายใน
 บริเวณแห่งโลกียธรรม ไม่มีสิ่งใด ไม่มีธรรมใด ไม่มีกรรมใด ที่จะอำนวยความสุขที่
 แท้ให้ได้ สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกียธรรมจึงนับว่าเป็นทุกข์ทั้งสิ้น

ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเหตุว่า บรรดาโลกียธรรมทั้งหลาย สุขก็ดี หรือ ทุกข์ก็ดี
 ย่อมระคนปนอยู่ด้วยความทุกข์ ๓ ประการ คือ ปริณามทุกข์ ตาปทุกข์ และ สัน
 สการ หรือ สังขารทุกข์ ขออธิบายเป็นข้อ ๆ

ปริณามทุกข์ ปริณาม หมายถึงความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอีกประการหนึ่ง เช่น
 เด็กเยาว์วัยเปลี่ยนแปลงไปเป็นคนหนุ่ม คนหนุ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นคนแก่ นั่นคือ คน
 หนุ่มเป็นปริณามแห่งเด็ก และคนแก่เป็นปริณามแห่งคนหนุ่ม ดังนี้เป็นอาทิ ปริณาม
 นับว่าเป็นธรรมดาของโลก เพราะในโลกไม่มีสิ่งใดที่ตั้งอยู่ได้คงที่ ทุก ๆ สิ่งกำลัง
 เปลี่ยนแปลงกลับกลายไปอยู่เสมอ ฉะนั้น สุขก็ดี หรือความทุกข์ก็ดี ซึ่งยังคงอยู่
 ในขอบเขตแห่งโลกียธรรมจึงนับว่าเป็นปริณามชนิดหนึ่ง อนึ่ง ถ้าได้พิจารณาพิณิจ
 พิเคราะห์โดยสุขุมแล้ว จะเห็นได้ว่า สุขหรือความทุกข์เป็นปริณามแห่งอินทรีย์

คือว่า ภาวะซึ่งเกิดขึ้นจากปริณามแห่งอินทรีย์ คือว่า ภาวะซึ่งเกิดขึ้นจากปริณามแห่งอินทรีย์ เมื่อรูปหรืออารมณ์มากระทบ ภาวะนั้น (หน้า๒๐๑) ได้แก่ความสุขหรือความทุกข์ สุดแล้วแต่สภาพแห่งภาวะนั้นจะอำนวยให้ อนึ่ง ทุก ๆ ภาวะ กำลังเปลี่ยนแปลงไป และถือเอารูปหรือภาวะใหม่ทุกขณะ เหตุนี้รูปใดหรือภาวะใด อำนวยความสุขให้แก่เรา รูปนั้น หรือภาวะนั้น จักต้องเปลี่ยนแปลงไปไม่เร็วก็ช้า เมื่อเป็นดังนี้ความสุขซึ่งได้เกิดขึ้นจากรูป หรือ ภาวะนั้น จักต้องเปลี่ยนแปลงไปตาม และความทุกข์จะเกิดขึ้นแทน นั่นคือ เป็นพยานอยู่ในตัวว่า ถึงแม้เราอาจมีความสุขได้ชั่วคราวก็ตาม แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเป็นสภาพแห่งบรรดาโลกิยธรรม ความสุขจึงต้องเปลี่ยนแปลงไปโดยบันดาลให้เกิดความทุกข์ขึ้นแทน อาทิเมื่ออยู่ว่า ความสุขซึ่งเกิดขึ้นจากความเป็นหนุ่มเป็นสาว ย่อมค่อย ๆ เสื่อมถอยเหือดหายสลายละลายไปที่ละน้อย ๆ อาศัยความเปลี่ยนแปลงแห่งความเป็นหนุ่มเป็นสาวนั้น ความสุข ซึ่งเกิดขึ้นจากการร่วมอยู่อยู่กับผู้ที่เรารักย่อมดับอันตรธานหายไป ในเมื่อที่รักพลัดพรากจากเราไปแล้ว ดังนี้เป็นต้น

ตาปทุกข์ หมายถึงความทุกข์ ซึ่งเกิดขึ้นจากความเดือดร้อน กล่าวคือ ความปรารถนา ความหวัง ความใคร่ เหล่านี้แหละ สะกิดให้สัตว์ชีพทั้งหลายดำเนินกิจการงานของตนไป ถ้าไม่มีความปรารถนา หรือความใคร่ และถ้าไม่มีความหวัง ก็แปลว่า ไม่มีใครอยากจะทำอะไร แม้แต่ชีวิตก็เป็นได้ ฉะนั้น ความปรารถนา ความหวัง ความใคร่ จึงนับว่าเป็นเค้าเงื่อนแห่งบรรดาความเป็นไปของเรา แต่ว่าตราบใด ที่ความปรารถนา ความหวัง ความใคร่ จึงนับว่าเป็นเค้าเงื่อนแห่งบรรดาความเป็นไปของเรา แต่ว่าตราบใด ที่ความปรารถนา ความหวัง ความใคร่ ของเรายังไม่ได้บรรลุความสำเร็จ ตราบนั้นเราไม่มีความสุขสบายใจแม้แต่น้อยหนึ่ง คือว่า เรารู้สึกเดือดร้อนรำคาญใจ สำหรับสิ่งที่เราพึงปรารถนาหรือพึงหวัง อนึ่ง ความปรารถนา หรือความหวังเป็นสิ่งที่ประจำอยู่ในชีวิตเรา โดยไม่มีการละเว้นแม้แต่ขณะเดียว หรืออีกนัยหนึ่ง ในชีวิตของเราย่อมมีบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งเราพึงปรารถนา หรือพึงหวัง ไม่มีผู้ใด ปรากฏก็ดี หรือผู้โง่เขลาที่ดี ซึ่งกล่าวได้โดยเด็ดขาดว่า(หน้า๒๐๓) ความปรารถนา ความหวัง ทุก ๆ ประการของเราได้สำเร็จสมบูรณ์แล้ว ถึงแม้ความปรารถนาหรือ ความหวังในสิ่งใดสำเร็จลงแล้วบ้างก็จริง แต่เรากลับสร้างความปรารถนาหรือ ความหวังในสิ่งใดสำเร็จลงแล้วบ้างก็จริง แต่เรากลับสร้างความปรารถนา หรือ ความหวังในสิ่งอื่นใหม่ต่อไปอีก ผลก็คือ

เรารู้สึกทันทีว่า เรายังมิได้บรรลุถึงความสำเร็จผลตามประสงค์ ความไม่สำเร็จเช่นนี้ จึงก่อเกิดความเดือดร้อน ซึ่งนับว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์อันหนึ่ง

ต้นสการทุกข์ หมายถึงทุกข์ซึ่งเกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของความรู้สึกในสุขทุกข์ที่แล้ว ๆ มา คือว่า คราวก่อนเราเคยได้รับความสุข หรือ ทุกข์ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแล้ว คราวหลัง เราจึงเกิดมีความปรารถนาในสิ่งที่เคยอำนวยความสุขให้ขึ้นมาอีก และในเวลาเดียวกัน เกิดมีความเกลียดชังในสิ่งที่เคยอำนวยความทุกข์ให้มาแล้วด้วย เมื่อความปรารถนาได้เกิดขึ้นแล้ว ความเดือดร้อนก็จะติดตามมาทันที และเมื่อความเกลียดชังเกิดขึ้นแล้ว ความเกรงกลัวที่ไม่อยากจะประจันหน้ากับสิ่งที่เราเกลียดชัง จึงเกิดขึ้นด้วย ความเดือดร้อน ความเกรงกลัว ทั้ง ๒ ประการนี้ ย่อมบันดาลให้เกิดความทุกข์ ความทุกข์ประเภทนี้ มีบ่อเกิดคือ ความรู้สึกในสุขทุกข์ที่แล้ว ๆ มา หรือ อีกนัยหนึ่ง ความรู้สึกในสุขทุกข์ที่แล้ว ๆ มา ย่อมปรุงแต่งให้เกิดทุกข์ขึ้น

อนึ่ง บรรดาสัตว์ชีพทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ คุณ ซึ่งเป็นไปในความสว่างในความรู้ ได้แก่ สัตวะ คุณ ซึ่งเป็นไปในความสว่างในความรู้ รัชะ และคุณ ซึ่งเป็นไปในความมืดมน ความไม่รู้ ได้แก่ ตมะ คุณ ๓ ประการนี้เป็นคุณซึ่งมีพฤติกรรมค้ำกันอยู่ในตัว กล่าวคือ ลักษณะแห่งสัตวะ คือ ความรู้ คือการเริ่มงาน ผลแห่งการเริ่มงาน คือความไม่สงบ จึงเห็นได้ว่า สัตวะ และ รัชะ มีพฤติกรรมตั้งอยู่ตรงกันข้ามทีเดียว ตมะ ก็เป็นเช่นเดียวกัน เนื่องจากเป็นเหตุให้เกิดความไม่รู้ จึงห่างเหินไกลออกไปจากความรู้และการงาน เพราะถ้าไม่มีความรู้อยู่บ้างเล็กน้อย ๆ เราก็ไม่สามารถที่จะดำเนินการงานได้ (หน้า ๒๐๕) ►► เนื่องจาก คุณอันเป็นส่วนประกอบของเรา ๓ อย่างนี้ มี พฤติกรรมค้ำกันอยู่ในตัว ดังนี้ ความสงบ สำราญ ความสุขที่แท้จริงจึงไม่มีอยู่แก่เรา

แต่ความจริง ปุถุชนไม่สามารถที่จะมองเห็นความทุกข์อันเกิดขึ้นเพราะความขัดกันในระหว่างพฤติกรรมแห่งคุณทั้ง๓ได้ ความทุกข์อันสุขุมนี้ย่อมปรากฏได้แก่ โยคจักษุของท่านโยคีเท่านั้น

อย่างไรก็ดี เนื่องจากบรรดาสิ่งทั้งหลาย มีทุกข์ ๓ ประการเป็นของประจำ และ ทั้งคุณทั้ง ๓ อันเป็นส่วนประกอบของเรานั้นขัดกันอยู่ในตัว ความสุขที่แท้จริงจึงไม่มีอยู่ในโลก นั่นคือ สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ ฉะนั้น

เมื่อได้ชี้แจงถึงสรรพสิ่งทั้งหลายว่าเป็นทุกข์ นั้น หน้าที่ของศาสตร์จึงมีอยู่อีกข้อหนึ่ง คือชี้แจงถึงกรณีกิจของเราว่า เราควรดำเนินปฏิบัติต่อสรรพสิ่งทั้งหลายโดยวิธีใด กรณีกิจของเรานี้ ท่านปัญชลิได้แนะนำไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- เหยื่อ หุ ขมมราคตม (๑๖)

คำแปล :-- อนาคตทุกข์ เป็นสิ่งที่เราควรละทิ้ง

คำอธิบาย :-- เมื่อเรารู้ได้แล้วว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่เราจำต้องละทิ้งทุกข์นั้น ๆ เสีย แต่ความจริง ทุกข์ที่เราได้รับมาแล้วในสมัยอดีต เราได้พ้นมาแล้ว จึงไม่มีปัญหาที่เราจะละทิ้งหรือไม่ ส่วนทุกข์ที่เรากำลังเสวยอยู่ ณ บัดนี้เล่า เป็นภาวะที่เราจะข้ามพ้นไปไม่ได้อีกเหมือนกัน เพราะทุกข์ที่เราพ้นได้ คือ ทุกข์แห่งอนาคต เช่นสมมุติว่า มีคน ๆ หนึ่งจับมือเราไว้ เราพยายามที่จะสลัดให้พ้นไป แต่ความจริง เราไม่ได้พยายามที่จะพ้นไปจากการจับแห่งอดีตกาล ทั้งไม่ได้พยายามเพื่อจะพ้นไปจากการจับแห่งขณะปัจจุบันนั้น เพราะขณะปัจจุบันนั้นเรากำลังถูกจับอยู่แล้ว เท่าที่เราจะพึงทำได้ก็คือ ไม่ให้เขาจับเราไว้ในขณะต่อไปเท่านั้น นั่นคือ เราพยายามพ้นไปจากความทุกข์แห่งสมัยอนาคต ท่านจึงได้กล่าวไว้ว่า อนาคตทุกข์เป็นสิ่งที่ควรละทิ้ง (หน้า ๒๐๗)

ในที่สุดนี้ ปัญหาเกิดมีขึ้นอีกสายหนึ่งว่า สิ่งที่เราควรละทิ้ง เหตุไฉนเราจึงรับเอาสิ่งนั้นมาแล้ว ? อะไรเป็นเหตุให้เกิดสิ่งเหล่านี้เล่า คำตอบแห่งปัญหานี้ เราหาพบในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ทฤษฎทุตศุโย สโยโค เหยเหตุ (๑๗)

คำแปล :-- สังโยคระวางผู้เห็นกับสิ่งที่ถูกเห็น คือเหตุแห่งสิ่งที่ควรละทิ้ง

คำอธิบาย :-- สิ่งที่น่าว่าเป็นทุกข์ สิ่งที่น่าจะเป็นสิ่งที่น่าละทิ้ง จะมีอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีผู้เห็นหรือผู้รับเอาสิ่งนั้นอยู่พร้อมแล้ว คือว่า เมื่อใด ผู้เห็นหรือผู้รับกับสิ่งที่เห็นหรือสิ่งที่ถูกรับนั้นรวมกันอยู่พร้อมแล้ว เมื่อนั้น สิ่งทั้งหลายจะเกิดเป็นทุกข์หรือสุขขึ้น สุดแล้วแต่ความรู้สึกของเรา แต่ว่า ถ้าหากมีแต่สิ่งที่จะถูกรับ แต่ไม่มีผู้ที่จะรับ สิ่งนั้นจะเป็นทุกข์หรือสุขไม่เป็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้ เช่นสมมุติว่า นาง ก. นอนตายอยู่ สามีของหล่อนคือ นาย ก. ซึ่งกำลังร้องไห้ปริเทวนาการอยู่ ส่วนนาย ข. หารู้สึกมีความเศร้า

ใจในความตายของนาง ก. โดยลักษณะเช่นนั้นไม่ นาง ก. เป็นบุคคลคนเดียว ความตายของ นาง ก. บุคคลคนเดียวนั้น ทำให้ นาย ก. รู้สึกเศร้าใจอย่างใหญ่หลวง แต่ว่า นาย ข. รู้สึกเฉย ๆ ทั้งนี้ก็เพราะ นาย ก. รับเอาบุคคลคือ นาง ก. ไว้ในฐานะภรรยา ส่วน นาย ข. ไม่มีส่วนแห่งการรับ นาง ก. ไว้ในฐานะเป็นภรรยา ถ้าไม่มีการรับก็ไม่มี ความทุกข์ คือการรับ หรือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับ กับ สิ่งที่ถูกรับ เรารับเอาโลกนี้ไว้โดยแง่ต่าง ๆ หลายประการต่าง ๆ นานา เราคือผู้รับจึงได้ตั้งความสัมพันธ์กับโลกนี้ขึ้นเป็นนานาประการ อาศัยความสัมพันธ์หรือสังโยคนั้นเป็นเค้าเงื่อน โลกนี้จึงบันดาลให้เกิดทุกข์(หน้า๒๐๘)☯เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ความสัมพันธ์หรือสังโยคระหว่างผู้เห็นกับสิ่งที่ถูกเห็น นับว่าเป็นเหตุบันดาลให้เกิดสิ่งที่เราควรละทิ้งเสีย

ตอนนี้ คงจะมีปัญหาขึ้นได้ว่า คำว่า สิ่งที่ถูกเห็นกินความหมายแค่ไหน ท่านปัทมชวลิตได้บรรจุคำตอบปัญหาไว้ใ้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ปุรกาสะกรียาสถิตีสีลัญเณตุนุทริยาตุมกั โภคา ปวรุคารถั ทฤศยุม (๑๘)

คำอธิบาย :-- สิ่งที่ถูกเห็นมีลักษณะอยู่ ๕ ประการ คือ

๑) มีสภาพคือความประกาศ หมายความว่า สิ่งใดที่ปรากฏอยู่อย่างแจ่มแจ้งคือ ไม่เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าการเห็นของเรา ดังเช่น โลกุตตรธรรม สิ่งนั้นตกอยู่ในขอบเขตแห่งสิ่งที่ถูกเห็น นั่นคือบ่งถึงสัจจะ ซึ่งเป็นไปในการประกาศ

๒) มีสภาพคือกริยา สิ่งใดทรงกริยาไว้ในตัวไม่หยุดนิ่งเฉยอยู่แม้แต่ขณะเดียว สิ่งนั้น ตกอยู่ในบริเวณแห่งสิ่งที่ถูกเห็น ข้อนี้ วิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วอย่างแจ่มแจ้ง กล่าวคือ ตามนัยแห่งวิทยาศาสตร์ไม่มีสิ่งใดที่หยุดนิ่งเฉยอยู่ได้ ทุก ๆ สิ่งกำลังเคลื่อนไหวอยู่ในตัว จึงเห็นได้ว่าบรรดาสิ่งที่ปรากฏอยู่ย่อมเป็นเสียงที่ทรงกริยาไว้ในตัวโดยมีพิกัดต้องสงสัย นั่นคือบ่งถึงระชะ ซึ่งเป็นไปในการกระทำ

๓) มีสภาพคือความตั้ง หมายความว่าบรรดาสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏอยู่และทรงกริยาไว้ในตัวนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ตั้งมั่นอยู่ด้วย หาได้เป็นสิ่งที่ดับไปหรือสูญไปไม่ (หน้า๒๑๑)☯เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นตั้งอยู่ เราจึงรับเอาหรือเห็นได้ ถึงแม้ความตั้งนั้นจะไม่ได้ตั้งอยู่ตลอดกาลนิรันดร์ก็จริง แต่ก็นับว่าได้ตั้งอยู่ชั่วกาลเท่าที่เราต้องการในการรับเอาสิ่งนั้น ๆ ความตั้งนั้นจึงนับว่าเป็นลักษณะแห่งสิ่งที่ถูกเห็นลักษณะหนึ่ง อนึ่ง ความตั้งย่อมบ่งถึงลักษณะอีกสายหนึ่ง คือความคงอยู่ หรือ ความขาดแห่งการก้าวหน้า สิ่ง

ใดก้าวไปข้างหน้า สิ่งนั้นไม่ตั้งอยู่ในภาวะเดิม ความขาดการก้าวหน้า เป็นลักษณะแห่งตมะ จึงเป็นอันว่าสิ่งที่ถูกเห็น ย่อมประกอบด้วยตมะอีกเหมือนกัน

ดังนั้น จึงสรุปความลงได้ทีเดียวว่า บรรดาสิ่งทั้งหลายย่อมประกอบด้วยคุณ ๓ ประการอันขัดกันอยู่ในตัว คือสัตวะเป็นไปในความประกาศ ระบุเป็นไปในการกระทำหรือกิริยา และตมะเป็นไปในความตั้ง เนื่องจากสิ่งที่ถูกเห็น หรือสิ่งที่เรารับประกอบด้วยคุณ ๓ ประการ อันขัดกันอยู่ในตัวเรา จึงหาความสงบสุขสำราญใจที่แท้จริงจากสิ่งที่ถูกเห็นนั้นไม่ได้ ประคองว่า ประเทศที่มีคณะพรรคการเมืองต่าง ๆ อันขัดกันอยู่ในตัว ไม่มีความสงบสุขฉันใด ฉะนั้น (ดูสูตรที่ ๑๕ บทที่ ๒)

๔) เป็นวิสัยแห่งอินทรีย์หยาบ สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นวิสัยแห่งอินทรีย์ คือว่า เราสามารถที่จะรับเอาสิ่งนั้นได้โดยทางอินทรีย์ธรรมดานี้เอง บางสิ่งเรารับด้วยตา บางสิ่งเรารับโดยทางหู บางสิ่งเรารับโดยทางจมูก บางสิ่งเรารับโดยทางลิ้น และบางสิ่งเรารับโดยทางกาย

๕) เป็นสิ่งที่เป็นไปเพื่อบริโภคนและผลสำเร็จ บรรดาสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ที่อินทรีย์ได้รับเอา ก็เพราะมีความมุ่งหมายที่จะบริโภคเท่านั้น ตารับรูปก็เพื่อจะบริโภครูปที่ตาเห็นนั้น หูรับเสียง ก็มีความมุ่งหมายเช่นเดียวกัน คือ บริโภค ลิ้นรับรส ก็เพื่อจะบริโภคอีกนั่นแหละ ดังนี้เป็นอาทิ ถ้าไม่มีความใคร่ในอันที่จะบริโภค และถ้าไม่มีความเข้าใจที่ว่า เราจะได้รับผลสำเร็จสมตามประสงค์จากวิสัยทั้งหลายนี้ อินทรีย์ก็จะไม่เป็นไปในทางที่จะรับเอาวิสัยนั้น ๆ เลย และทั้งเราก็จะไม่ตั้งความสัมพันธ์กับสิ่งนั้น เนื่องจากเราโน้มนึกเอาเองว่า(หน้า๒๑๑) ❀ ❀ วิสัยเหล่านั้น เราสามารถเสวยได้ และทั้งเราสามารถที่จะหาผลสำเร็จจากวิสัยนั้น ๆ ได้ เราจึงตั้งความสัมพันธ์กับสิ่งที่เราเห็น นั่นคือมีความหมายระบายนัยอยู่ในตัวว่า สิ่งที่ถูกเห็น มีลักษณะอีกประการหนึ่ง คือ เป็นไปเพื่อการบริโภคและการอำนวยผลสำเร็จสำหรับผู้เห็นฉะนี้

บัดนี้ ปัญหาเกิดมีขึ้นอีกสายหนึ่งว่า สิ่งที่ถูกเห็นหรือทฤศยะ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น มีอยู่เพียงอย่างเดียว หรือว่าแบ่งออกเป็นหลายประการได้ คำตอบแห่งปัญหานี้ เราหาพบในเนื้อสูตรต่อไป คือ

สูตร :- วิเศษาวิเศษลึงคณาตราลึงคานี คุณปรวณิ (๑๕)

คำแปล :- บรรพ์แห่งคุณคือวิเศษ, อวิเศษ, ลึงคมาตร์ และอลิงค์

คำอธิบาย :-- ลักษณะแห่งสิ่งที่ถูกเห็น ดังได้แสดงมาแล้วในสูตรที่แล้วมานั้น ย่อมเห็นลักษณะทั่วไปแห่งบรรดาสิ่งที่ถูกเห็นทั้งหลาย นอกจากลักษณะสามัญต์ดังนี้ ยังมีคุณลักษณะพิเศษอีกชนิดหนึ่งซึ่งทำให้สิ่งที่ถูกเห็นนั้น ๆ แยกออกเป็นหลายประการ เช่นตัวอย่าง เสียงนับว่าเป็นสิ่งที่ถูกเห็นชนิดหนึ่งเพราะเป็นวิสัยแห่งอินทรีย์ อนึ่ง โสติดินทรีย์ก็ยังจัดไว้ในแผนกที่ถูกเห็นอีกเหมือนกัน เพราะมีกิริยา คือการรับเสียง ถึงกระนั้น เสียงกับโสติดินทรีย์ ถึงจัดไว้ในแผนกสิ่งที่ถูกเห็นก็ตาม แต่ก็แยกกันอยู่ในตัวสิ่งที่ทำให้เสียงกับโสติดินทรีย์จัดไว้เป็นคนละวัตถุ ได้แก่คุณลักษณะพิเศษ ซึ่งประจำอยู่ในเสียงและโสตะประสาท อาศัยคุณลักษณะดังนี้เป็นมาตรฐาน บรรดาสิ่งที่ถูกเห็นจึงแยกออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑) วิเศษ ได้แก่สิ่งที่จำกัดอยู่ในตัว คือว่าไม่สามารถที่จะแพร่หลายไปทั่วได้ เช่น ตาของเราย่อมเป็นสิ่งที่จำกัดอยู่ในตัว เพราะไม่สามารถที่จะเป็นไปในเสียงได้ ดังนี้เป็นอาทิ

สิ่งที่ถูกเห็น อันจัดไว้ในแผนกวิเศษ มีอยู่ดังนี้คือ (หน้า๒๑๕) ☹☹

ญาณินทรีย์ ๕ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย

กัมมินทรีย์ ๕ คือปากพูด, มือ, เท้า, อวัยวะสืบพันธุ์ ท้อง

จิตต์ ๑

วิสัยหยาบ ๕ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, ผัสส.

รวม๑๖ ประการ

๒) อวิเศษ ได้แก่สิ่งที่แพร่หลายอยู่ทั่วของหยาบ หรือสิ่งที่เป็นตัวประกอบแห่งของหยาบ หมายถึง

๑) ต้นมาตร ๕ คือ ศัพทต้นมาตร, ผัสสต้นมาตร, รูปต้นมาตร, รสต้นมาตร, และคันธต้นมาตร

๒) อัสมิตา ขอให้ดูสูตรที่ ๖ บาทที่ ๒ รวม ๖ ประการ

๓) ลิงคมาตร หมายถึงสิ่งที่ปรากฏอยู่ในทางเครื่องหมาย เป็นสิ่งที่อินทรีย์ไม่สามารถจะรับเอาได้อย่างจริงจัง เท่าที่อินทรีย์รับได้ หรือเท่าที่ปรากฏอยู่ เป็นเพียงแต่เครื่องหมายเท่านั้น รูปร่างอย่างจริงจังไม่ปรากฏอยู่แก่เราเลย

สิ่งที่ถูกเห็นอันจัดไว้ในแผนกลิงคมาตร ได้แก่แกมหัต หรืออุบัติการณ์ของโลก ทั้งนี้เพราะอุบัติการณ์ของโลกไม่ปรากฏอยู่แก่เรา สิ่งที่ปรากฏอยู่ คือการริยะ ซึ่งได้แก่

โลกนี้เอง อาคัมภีระนั้นเป็นเครื่องหมาย เรานูมานเอาว่า ย่อมมีการณะของภีระนั้น เหตุนี้แหละ การณะแห่งโลกนี้ อันมีชื่อจำกัด มหัต จึงจัดไว้เป็นลึงคมาตร์ ดังนี้

๘) คลิงค์ หมายถึงสิ่งที่ไม่มีการณะอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่สภาพเดิมของมหัต ในเมื่อมหัตนั้นยังมีได้เปลี่ยนเป็นภีระไป เมื่อมหัตยังไม่ปรากฏตัวเป็นภีระก็เป็นอันว่า ในขณะนั้น มหัตอยู่ในสภาพอันปราศจากเครื่องหมาย ถึงไม่มีเครื่องหมายก็จริง แต่ก็ยังมี (หน้า ๒๑๗) ๐ ๐ ลักษณะดำเนินไปตามลักษณะแห่งสิ่งที่ถูกเห็น เช่น มีสภาพคือ ความประกาศ กิริยา ซ่อนอยู่ในตัวเป็นต้น เหตุนี้การณะของโลกซึ่งยังมีได้ปรากฏขึ้นเป็นภีระ คือโลก จึงนับว่าเป็นสิ่งที่ถูกเห็นอันปราศจากเครื่องหมาย

เหล่านี้แหละ นับว่าเป็นลักษณะแห่งสิ่งที่ถูกเห็น เมื่อเรารู้จักลักษณะแห่งสิ่งที่ถูกเห็นแล้ว ก็ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองว่า เราใคร่จะรู้จักผู้เห็นด้วย ทั้งนี้เพราะเมื่อเรานะนำถึงสิ่งที่ถูกเห็น ก็มีความหมายระบายนอยู่ในตัวว่า ย่อมมีผู้เห็น ซึ่งเห็นสิ่งที่ถูกเห็นอยู่ ลักษณะแห่งผู้เห็นนั้น ท่านปตัญชลีได้ชี้แจงไว้ในสูตรต่อไปคือ

สูตร :-- ทฤษฎ ทฤษิมাত্রะ สุทฺโธ ปี ปรตฺยยานุสฺสยะ (๒๐)

คำแปล :-- ผู้เห็น คือเป็นเพียงความเห็น ถึงเป็นผู้บริสุทธิ์จริง แต่ย่อมเห็นไปตามปัจจัย

คำอธิบาย :-- ผู้เห็น ได้แก่ความเห็นนั่นเอง คือว่าผู้เห็นไม่ต่างไปจากความเห็น และทั้งความเห็นก็ไม่ต่างไปจากผู้เห็นเหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่า ถ้าไม่มีผู้เห็น ก็ย่อมไม่มีความเห็น และถ้าไม่มีความเห็น ก็ไม่มีผู้เห็นด้วย ผู้เห็นอันปราศจากความเห็นเป็นไปไม่ได้ฉันใด ความเห็นอันปราศจากผู้เห็นก็เป็นไปไม่ได้ฉันนั้น อาทิเมื่อว่า ไฟกับกำลังแห่งการไหม้ไปอันปราศจากกำลังแห่งการไหม้ ย่อมเป็นไปไม่ได้ฉันใด กำลังแห่งการไหม้อันปราศจากไฟ ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ฉันนั้น เหตุนี้ ไฟกับกำลังแห่งการไหม้จึงนับว่าเป็นวัตถุอันเดียวกัน กล่าวคือ เป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ออก ในทำนองเดียวกันนี้ผู้เห็นกับความเห็น ย่อมเป็นวัตถุอันเดียวกัน เพราะแยกจากกันไม่ออก การที่เรากล่าวกันว่านี่คือผู้เห็น นั่นคือความเห็น นี้เป็นเพียงสักว่าการกล่าวของเราดังว่าไฟกับกำลังแห่งการไหม้ กำลังแห่งการไหม้เป็นสภาพของไฟ ไฟที่ไม่มีกำลังแห่งการไหม้ ไม่นับว่าเป็นไปฉันใด ผู้เห็นซึ่งไม่มีความเห็น ก็ไม่นับว่าเป็นผู้เห็นฉันนั้น นี้แสดงให้เห็นว่า ถึงตามแนวแห่งภาษา เราจะตั้งไว้เป็นคนละคำก็จริง แต่ตามแนวแห่งความจริง (หน้า

๒๑๕) ผู้เห็นกับความเห็น นับเป็นวัตถุอันเดียวกัน ไม่มีใครสามารถแยก
ออกเป็นคนละวัตถุได้

อนึ่ง ผู้เห็นก็ดี หรือความเห็นก็ดี ย่อมเป็นสิ่งที่ บริสุทธิ์แท้ ไม่แปรเปลี่ยนด้วย
มลทินแห่งสิ่งที่ถูกเห็น ถึงกระนั้นผู้เห็นสิ่งเห็นสิ่งใด ผู้เห็นก็พลอยถือเอารูปตามสิ่งนั้น
ไปด้วย เช่นแก้วผลึกกับสิ่งต่าง ๆ ความจริง ตามสภาพแก้วผลึกไม่มีสีอย่างใด ๆ เลย
ถึงกระนั้น ถ้าสีแดงปรากฏอยู่ตรงหน้าแก้วผลึก แก้วผลึกก็ถือเอาสีแดงไปตาม ซึ่งตาม
ความจริงสีนั้นไม่มีอยู่ในตัวแก้วผลึกมาแต่เดิม ทำนองนี้ ย่อมเป็นไปในเรื่องผู้เห็นด้วย
ความจริงผู้เห็นย่อมเห็นผู้ที่ปราศจากพฤติกรรมของโลกียธรรมทั้งปวง แม้กระนั้น ผู้
เห็นมากระทบปัจจัยใด ผู้เห็นก็เห็นไปตามปัจจัยนั้น เมื่อผู้เห็นกระทบกับผัสสาธรมณ์ ผู้
เห็นก็ย่อมถือเอาพฤติกรรมตามผัสสาธรมณ์นั้น เมื่อมากระทบกับศัพทาธรมณ์ ก็ดำเนินไป
ตามศัพทาธรมณ์นั้นด้วย ซึ่งตามความจริง อารมณ์นั้น ๆ ไม่ได้ติดข้องอยู่ หรือไม่ได้
ประจำอยู่ในสภาพของผู้เห็นเลย

ผู้เห็นอันเป็นผู้บริสุทธิ์ ได้เปลี่ยนสภาพไปตามปัจจัยนั้น ๆ ชั่วคราวแล้ว ผู้เห็น
นั้นจะดำรงอยู่ในสภาพอย่างไร ท่านปตัญชลีได้บรรยายไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ตทรุธ เอว ทฤศสุยาตฺมา (๒๑)

คำแปล :-- ความหมายดังนั้นแหละ ย่อมเห็นตนแห่งสิ่งที่ถูกเห็น

คำอธิบาย :-- เมื่อผู้เห็นดำเนินไปตามปัจจัย ผู้เห็นก็ย่อมถือเอาสภาพตามสภาพแห่ง
ปัจจัยนั้น ๆ ด้วยเสมอ เช่น ขณะที่ผู้เห็นประกอบอยู่ด้วยร่างกาย ผู้เห็นมีความรู้สึก
ว่าเขาเป็นผู้มีร่างกาย เมื่อผู้เห็นดำรงอยู่ในสุขารมณ์ ผู้เห็นย่อมนึกน้อมไปว่า เขาเป็นผู้มี
ความสุข อันผู้ที่มีความหมายเช่นนี้ ก็คือตนแห่งสิ่งที่ถูกเห็นนั่นเอง ในที่นี้ควรสังเกต
ว่า ตามสภาพเดิม ผู้เห็นไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ทั้งสิ่งที่ถูกเห็นก็ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ
กับผู้เห็นเหมือนกัน แต่เมื่อผู้เห็นกับสิ่งที่ถูกเห็นรวมอยู่ในที่แห่งเดียวกัน ผู้เห็นก็ถือ
ตัวขึ้น ในฐานะเป็นตนแห่งสิ่งที่ถูกเห็นนั้นเป็นธรรมดา ฉะนั้นตนแห่งบรรดาสิ่งที่ถูก
เห็นเหล่านั้น(หน้า๒๑๕) จึงได้แก่ผู้เห็นอันบริสุทธิ์ ซึ่งรวมอยู่กับสิ่งที่ถูกเห็นนั้น ๆ
เป็นเวลาชั่วคราว

ในที่นี้ คงมีกระทู้ถามได้ว่า เพราะเหตุใด ผู้เห็นเมื่อรวมอยู่กับสิ่งที่ถูกเห็น จึงถือตัวว่าเป็นตนของสิ่งที่ถูกเห็นนั้น ๆ ด้วยเล่า ? ปัญหานี้ ท่านปตฺยชฺฉิได้เฉลยไว้ในเนื้อสูตรต่อไป คือ

สูตร :-- กุตุตารณํ ปุราติ นยฺญมาปฺยนยฺญํ ตทนุย สาธารณฺตฺวาตฺ (๒๒)

คำแปล :-- (สิ่งที่ถูกเห็น) นั้น ถึงเป็นสิ่งที่วินาศอยู่แล้วก็จริง แต่ก็ (ปรากฏว่า) เป็นสิ่งที่ไม่วินาศแก่ (บุรุษ) ผู้ซึ่งมีความปรารถนาสำเร็จลงแล้ว เพราะความเป็นธรรมดาสำหรับผู้อื่น ๆ (ด้วย)

คำอธิบาย :-- ความจริง บรรดาสิ่งที่ถูกเห็น ย่อมไม่มีสาระอยู่ในตัวแม้แต่อย่างหนึ่ง คือว่าบรรดาวิสัยทั้งหลาย ย่อมทรงไว้ซึ่งความวินาศอยู่ในตัว ไม่มีสิ่งใดที่จะคงอยู่ได้ตลอด ถึงกระนั้น บุรุษผู้ซึ่งมีความปรารถนาสำเร็จลงแล้ว ย่อมโน้มมนึกไปว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ถาวรแท้ เป็นสิ่งที่มีสาระอยู่ในตัว สภาพอันแท้จริง (คือความวินาศ) ของสิ่งนั้น ๆ ย่อมไม่ปรากฏอยู่แก่เขา ตรงกันข้ามสภาพที่ถูกตบแต่ง (คือความไม่วินาศ) ปรากฏประจักษ์อยู่แทน เหตุนั้นเมื่อไรก็ดี บุรุษรวมอยู่กับสิ่งที่ถูกเห็นหรือทฤศยะแล้ว เขาก็ติดข้องอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ทันทิ โดยไม่มีความประสงค์ที่จะพยายามให้รอดพ้นไปจากวิสัยนั้นเลย ความติดข้องในวิสัยเช่นนี้ มิใช่สภาพของบุรุษแต่บุคคลเดียว แต่ย่อมเป็นสภาพสามัญของบุรุษโดยทั่ว ๆ ไปด้วย จึงกล่าวได้ทีเดียวว่าการรับเอาวิสัยอันไม่ใช่สาระว่าเป็นสาระ ย่อมเป็นธรรมดาของบุรุษทั่ว ๆ ไป ถ้าหากบุรุษนั้นมีความปรารถนาประการใด ๆ ในฐานะใดหรือสิ่งใดสำเร็จลงแล้ว

ความจริง บุรุษทุก ๆ คน ย่อมเป็นผู้มีความปรารถนาสำเร็จลงแล้วไม่มากก็น้อย แม้ผู้ยากจนเข็ญใจ ซึ่งไม่มีอาหารจะกินเลย(หน้า๒๒๓)☹☹ ก็ยังรู้สึกว่าเป็นผู้มีความปรารถนาสำเร็จลงแล้วบางอย่าง ในเมื่อเขาได้สแตงค์จากผู้ใจบุญ แต่ความปรารถนาของบุรุษไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อความปรารถนาอันหนึ่งได้สำเร็จลงแล้ว บุรุษก็ตั้งความปรารถนาใหม่ขึ้นอีกทันที ทั้งนี้เนื่องจากเหตุที่ความปรารถนาซึ่งได้สำเร็จลงแล้วนั้น สะกิดให้เกิดความรู้สึกขึ้นในใจทันที ทั้งนี้เนื่องจากเหตุที่ความปรารถนาซึ่งได้สำเร็จลงแล้วนั้น สะกิดให้เกิดความรู้สึกขึ้นในใจทันทีว่า บรรดาสิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งที่มิใช่สาระ และถ้าเราพยายามต่อไป เราจะได้ชิมรสแห่งความเป็นสสารนั้น ๆ ได้ในเวลาไม่เร็วก็ไม่

ชำนาญ นี่แหละคือเครื่องอุปกรณ์อันสำคัญยิ่ง ที่ทำให้บุรุษติดข้องอยู่ในวิสัยอันไม่มีสาระเช่นนี้

แต่กระแสดังกล่าวมานี้ ย่อมบ่งไปถึงกระแสดังความอีกสายหนึ่ง คือการที่บุรุษจะติดข้องอยู่ในวิสัยได้เช่นนี้ มีหลักอยู่ว่าบุรุษจำเป็นจะต้องร่วมอยู่กับวิสัยเสียก่อน หรืออีกนัยหนึ่ง ความสัมพันธ์ หรือสังโยคระหว่างบุรุษ หรือผู้เห็นกับวิสัยหรือสิ่งที่ถูกเห็น ย่อมเป็นเงื่อนไขแรกที่จะก่อให้เกิดความคิดข้องอยู่ในวิสัยต่อไป ฉะนั้น ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า คำว่า “สังโยค” นี้ มีความหมายลึกซึ้งอยู่เพียงไหน? เพื่อจะแสวงหาคำตอบแห่งปัญหานี้ ขอให้ดูเนื้อความดังที่ท่านปัทมชลิได้บรรจุไว้ในสูตรต่อไป คือ

สูตร :-- สวสุวามิสกโตะยะ สุวรูปโปปลพุทธิเหตุะ สโยคะ (๒๓)

คำแปล :-- สังโยค คือ เหตุแห่งความตรัสรู้ซึ่งรูปของตน เพราะอำนาจแห่งสามิของตน

คำอธิบาย :-- สิ่งใดที่เราสามารถบริโภคนได้ สิ่งใดที่เราสามารถใช้สอยตามอำเภอใจได้ เราย่อมเป็นสามิหรือเจ้าของๆ สิ่งนั้น นี่แหละนับว่าเป็นกฎธรรมดาแห่งความเป็นสามิหรือเจ้าของ วิสัยกับบุรุษก็ดำเนินไปตามหลังเช่นเดียวกัน กล่าวคือบุรุษเป็นผู้บริโภควิสัย ส่วนวิสัยเป็นสิ่งที่ถูกบริโภคน ฉะนั้นสามิของวิสัยก็คือบุรุษนั่นเอง อาศัยอำนาจแห่งสามิของตนคือบุรุษ วิสัยอันมีจิตต์เป็นอาทิ ย่อมตรัสรู้ซึ่งรูปของตนได้ ดังว่าอาศัยอำนาจของสามิ ภรรยาย่อมรู้สีกว่าตัวเขาเป็นภรรยา ถ้าหากไม่มีสามิ ก็แปลว่า ความรู้สีกที่ว่าตนเป็นภรรยาก็ย่อมจะเกิดขึ้นอีกไม่ได้เหมือนกัน (หน้า ๒๒๕) ●● ในทำนองเดียวกันนี้ อาศัยอำนาจแห่งบุรุษ บรรดาวิสัยทั้งหลายย่อมปรากฏตัวเป็นสิ่งที่พึงถูกบริโภคน

ขอกล่าวให้มีความหมายกระชับยิ่งขึ้นอีกสักหน่อย การรวมอยู่กับบุรุษในฐานะเป็นผู้บริโภคน ทำให้วิสัยปรากฏตัวขึ้นเป็นสิ่งที่ถูกบริโภคน การรวมอยู่เช่นนี้แหละซึ่งประกอบด้วยความเป็นสามิของบุรุษนั้น ย่อมเป็นเหตุให้วิสัยมองเห็นรูปที่แท้ของตน คือความเป็นสิ่งที่ถูกบริโภคน トラบใดที่สิ่งใดปรากฏเป็นสิ่งที่ถูกบริโภคน トラบนั้นสิ่งนั้น ย่อมปรากฏเป็นวิสัย แต่ทว่า สิ่งใดไม่ประกอบอยู่ด้วยลักษณะเช่นนี้ สิ่งนั้นถึงบางคนอาจจะนึกเอาว่าเป็นวิสัยก็จริง แต่สำหรับผู้นั้นไม่นับว่าเป็นวิสัย เช่นตัวอย่าง อริยบุคคลกับปุถุชน หญิงคนเดียวกัน พระอริยบุคคลมองเห็นเป็นประมวลแห่งโลหิต, กระดูก, เนื้อ, เป็นต้น ส่วนปุถุชนมองเห็นเป็นสิ่งที่น่ารัก, น่าปรารถนา, น่าจะบริโภคน.

นั่นคือ หญิงคนนั้นไม่นับเป็นวิสัยสำหรับพระอริยบุคคล ส่วนปุถุชนหญิงคนนั้นปรากฏเป็นวิสัยอันน่าบริโภค ดังนี้เป็นอาทิ

ฉะนั้น การที่สิ่งใด ๆ จะปรากฏเป็นวิสัยขึ้นนั้น ก็เพราะมีเงื่อนไขอยู่ข้อหนึ่งว่า บุรุษสามัญจำเป็นอยู่เองที่จะมองเห็นสิ่งนั้น ในฐานะเป็นสิ่งที่น่าบริโภค

เมื่อเป็นดังนี้ จึงรวมใจความลงได้ทีเดียวว่า การรวมอยู่กับบุรุษสามัญในฐานะเป็นผู้บริโภค ย่อมเป็นเหตุให้บรรดาสิ่งทั้งหลาย มองตัวเป็นวิสัยอันที่น่าบริโภค การรวมอยู่ดังนี้แหละท่านเรียกว่าสังโยค เมื่อมีสังโยคเช่นนี้เกิดขึ้นแล้ว บุรุษก็ย่อมจะคิดข้องอยู่ในวิสัยนั้นเป็นธรรมดา แต่ว่าเมื่อบุรุษมองเห็นรูปที่แท้ของคน ก็เป็นอันว่า บุรุษได้ตรัสรู้ขึ้นทันทีว่าเขาเป็นผู้ตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าบรรดาวิสัยทั้งหลาย(หน้า๒๒๗)

๕๕ เขาจึงไม่เป็นผู้บริโภคแห่งวิสัยโดยประการใด ๆ เลย หรืออีกนัยหนึ่ง เมื่อบุรุษมองเห็นสภาพที่แท้ของคน บุรุษก็ย่อมพ้นไปจากโลกียธรรมทันที แต่ทว่า เมื่อบุรุษเป็นเหตุให้วิสัยมองตัวว่า เป็นสิ่งที่น่าบริโภคอยู่ตราบใด บุรุษนั้นก็ยังคงตกอยู่ในโลกียธรรมตราบนั่น

ปัญหาจึงมีอยู่ว่า ก็เหตุไฉนบุรุษเป็นเหตุให้สิ่งทั้งหลายปรากฏตัวเป็นวิสัยขึ้นเล่า? คำตอบแห่งปัญหานี้ท่านปตัญจลได้กล่าวไว้ในคำเพียงคำเดียว คือ อวิตยา ดังที่เราเห็นได้จากบทสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ตสฺย เหตุรวิตฺยา (๒๔)

คำแปล :-- เหตุแห่ง (สังโยค) นั่นคือ อวิตยา หรือ อวิชชา

คำอธิบาย :-- การที่บุรุษเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายว่าเป็นวิสัยที่น่าบริโภคนั้น ก็เนื่องจากมีเหตุอยู่ ๒ ข้อ คือ ๑ บุรุษ ไม่รู้ว่า ตามความจริงเขาเป็นผู้ซึ่งตั้งอยู่นอกเหนือไปกว่าการบริโภคหรือวิสัย และ ๒ บุรุษไม่รู้ว่า บรรดาสิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไร้สาระ ไม่น่าบริโภค นั่นคือบุรุษไม่รู้ความจริงทั้งในตัวเองและบรรดาสิ่งทั้งหลาย เพราะความไม่รู้นี้เอง บุรุษจึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับบรรดาสิ่งทั้งหลาย แล้วและดำเนินพฤติกรรมไปตาม ดังว่า ผู้ที่สำคัญคิดว่าเชือกเป็นงู ย่อมวิ่งหนีไป เพราะความไม่รู้ตามความจริงนั่นเอง ความไม่ซึ่งทำให้บุรุษหลงไหลไปตามวิสัยต่าง ๆ นั้น ท่านปตัญจลให้ชื่อไว้ว่า อวิตยา หรืออวิชชา จึงกล่าวได้ทีเดียวว่าสังโยคระหว่างบุรุษ กับวิสัย หรือผู้เห็นกับสิ่ง

ที่ถูกเห็นนั้น มีการสืบเนื่องลงมาแต่วิชชานั้นเอง (สำหรับลักษณะแห่งอวิชา คุสูตร ที่ ๕ ทุติยบาท)

ฉะนั้น เมื่อวิชชาดังว่านี้ดับสนิทแล้ว ก็เป็นอันว่าสังโยคนั้นจะดับสูญหายไป ตาม เมื่อสังโยคได้ดับสูญหายไปแล้ว ก็หมายความว่า วิสัยหรืออารมณ์ก็จะดับสูญไป ตาม และความจริงหรือโลกุตตรธรรมจะปรากฏขึ้นแทน เพื่อจะทำให้เนื้อความดังว่านี้ กระชับยิ่งขึ้นอีก (หน้า๒๒๕) ❀ ❀ ท่านปตัญชลิจึงได้แนะนำสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- ตทภาวทุ สโยคภาโว หานํ ตททุเสสะ ไกวลยุม (๒๕)

คำแปล:-- จากความไม่มีแห่ง (อวิชา) นั้น (เกิด) ความไม่มีแห่งสังโยค ความไม่มี (แห่งสังโยค) นั่นคือ ไกวลย์แห่งผู้เห็น

คำอธิบาย:-- เมื่ออวิชาได้ดับสูญไปโดยสิ้นเชิงแล้ว ก็เป็นอันว่า สังโยคระหว่างผู้ เห็นกับสิ่งที่ถูกเห็นก็จะดับสูญหายไปตาม เมื่อสังโยคได้ดับสูญไปแล้วย่างสนิท ก็ หมายความว่า ผู้เห็นไม่มีวิสัยอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะรับเอาเพื่อบริโภครอีก ตอนนี ผู้เห็น ตั้งมั่นอยู่ในภาวะแห่งความเป็นผู้เดียว เพราะการที่ผู้เห็นหลงตั้งมั่นอยู่ในภาวะแห่งความ เป็นสองนั้น ก็โดยถือเอาวิสัยหรือสิ่งที่ถูกเห็นว่าเป็นสิ่งที่สอง เมื่อวิสัยนั้นดับไปเพราะ ความดับแห่งสังโยคนั้นแล้ว ก็แปลว่า สิ่งที่สองไม่มีอยู่อีก นั่นคือ ผู้เห็นดำรงอยู่ใน ภาวะแห่งความเป็นผู้เดียวหรือไกวลย์ โดยไม่มีโลกียธรรมประการใด ซึ่งสืบเนื่องมา แต่วิสัยต่าง ๆ ติดข้องอยู่แม้แต่น้อยหนึ่ง เหตุนี้แหละท่านจึงกล่าวไว้ว่า ความดับแห่ง สังโยคนั้น ก็คือ ไกวลย์ หรือภาวะแห่งความเป็นผู้เดียวของผู้เห็น ฉะนั้น

เนื่องจากความดับแห่งสังโยค บรรดาภิเลสของปุถุชนจะดับสูญไปตามด้วย เหตุนี้ความพยายามของท่านโยคีจึงเป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ในอันที่จะดำเนินไปเพื่อ การขจัดเสียซึ่งสังโยค เพราะเหตุนี้แหละ ท่านปตัญชลิจึงได้แนะนำถึงวิธีแห่งการขจัด สังโยคนั้นไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร:-- วิเวกขยาติรวิปลวา หานโนปายะ (๒๖)

คำแปล:-- อูบายแห่งความไม่มี (แห่งสังโยค) คือวิเวกขยาติอันไม่เหลือวเลไป

คำอธิบาย:-- การที่บุคคลติดข้องอยู่ในโลกียธรรมนั้น ก็เพราะมีเหตุสำคัญอยู่ข้อหนึ่ง ว่า บุคคลยอมหลงนึกเอาโลกียธรรม (หน้า๒๓๑) เป็นสิ่งที่ดีเลิศประเสริฐยิ่ง จึงไม่ใคร่

จะถอนจิตต์ใจออกจากเขตแดนของโลกียธรรมเลย แต่ว่า เมื่อเขากลับหวนนึกว่า โลภียธรรมที่เขาคิดเห็นว่าเป็นเครื่องสำราญใจอยู่นั้น ความจริงเป็นบ่อเกิดหรือที่มาแห่งกิเลสที่นั่นเป็นอันว่า จิตต์ใจของเขา ได้เริ่มถอนตัวออกจากการผูกมัดแห่งโลกียธรรม ฉะนั้น ท่านโยคีผู้ประสพจะก้าวไปสู่โลกุตระธรรม จึงจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีความแตกฉานแจ่มแจ้งอยู่ในใจเสมอว่า โลภียธรรมไม่สามารถที่จะอำนาจสันติสุขให้ได้ บ่อเกิดแห่งความสงบความสำราญคือโลกุตระธรรม ซึ่งท่านได้ตั้งชื่อไว้ว่า วิเวกขยาติ เกิดมีขึ้นแล้ว สักโยคในโลภียธรรม ก็ค่อย ๆ ดับสลายหายไปทีละเล็กทีละน้อย แต่ว่า ในเรื่องนี้ยังมีเงื่อนไขอันสำคัญอยู่อีกข้อหนึ่ง กล่าวคือ บางสมัย เมื่อชีวิตเรามากระทบกับความทุกข์ทรมานของโลก เราก็รู้สึกเบื่อหน่ายต่อโลภียธรรมขึ้นชั่วคราว ในขณะที่ ความแตกฉานเกิดมีขึ้นทันทีว่า โลกนี้เป็นเพียงแต่บ่อเกิดแห่งความทุกข์เท่านั้น แต่ว่า ต่อมาเมื่อเหตุการณ์อันนั้นได้ผ่านพ้นไปแล้ว เราก็หลงรำลึกถึงความสุขสำราญที่นึกว่าจะแสวงหาได้จากโลภียธรรมอีก ความเหลียวแลแห่งจิตต์เช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าความแตกฉานซึ่งได้เกิดขึ้นในคราวนั้น ขณะนั้น หาใช่ความแตกฉานอย่างมั่นคงถาวรไม่ จึงไม่สามารถที่จะช่วยให้บุคคลรอดพ้นไปจากสังโยคแห่งโลภียธรรมได้ หรือจะกล่าวตามปฏิโลมณัย ก็หมายความว่า ความแตกฉานซึ่งจะช่วยให้โยคีพ้นไปจากสังโยคแห่งโลภียธรรมได้นั้น จำต้องเป็นความแตกฉานหรือวิเวกขยาติ ซึ่งไม่เหลียวแลไปในทางใดเลย คือ มั่นคงถาวรอยู่เป็นเนืองนิตย์ โยคีจึงจะสามารถก้าวไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตระธรรมได้โดยมิพักต้องสงสัย

เมื่อท่านโยคีได้ประกอบด้วยวิเวกขยาติอันมั่นคงถาวร เช่นนี้แล้ว โยคีจะก้าวไปสู่แดนภูมิอันไหนต่อไปข้างหน้าอีกนั้น ท่านปตัญจลิตได้ชี้แจงไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ (หน้า๒๓๓) ๑ ๑

สูตร:-- ตสฺย สปตฺธา ปฺรานตฺถุมิ ปฺรชฺญา(๒๓)

คำแปล:-- ภูมิสุดท้าย คือ ปัญญาอันมีอยู่ ๓ ประการ (ย่อมจะตกเป็น) ของเขา

คำอธิบาย:-- ได้กล่าวมาแล้วว่า ปัญญาเป็นภูมิสุดท้ายที่จะนำไปสู่โลกุตระธรรม (ขอให้ดูสูตรที่ ๑๗ บทที่ ๑) ผู้ใดสามารถบรรลุถึงภูมิอันสุดท้ายนี้ได้ การก้าวไปสู่โลกุตระธรรมสำหรับเขาผู้นั้น นับว่าเป็นการก้าวอีกก้าวเดียวเท่านั้น อนึ่งผู้ซึ่งได้ประกอบด้วยวิเวกขยาติตั้งว่านี้แล้ว ปัญญาอันเป็นภูมิสุดท้ายนี้ ย่อมจะตกเป็นสมบัติ

ของเขา ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุที่เขาพ้นไปจากสังโยคแห่งโลกิยธรรมได้แล้ว จึงไม่มีสิ่งใด ไม่มีกิริยาใด ที่จะผูกมัดเขาไว้ได้อีก ฉะนั้น การก้าวไปสู่ภูมิสุดท้ายอันนี้ จึงไม่นับว่าเป็นการแปลกสำหรับเขาผู้นั้นเช่นนั้นเลย

ปัญญานี้ ถ้าจะกล่าวอย่างละเอียดละออแล้ว ก็ปรากฏว่า มีลักษณะอยู่ ๓ ประการ โดยลำดับดังนี้ คือ

๑) ความรู้ในเรื่องโลกิย สำหรับผู้มีปัญญาเช่นนี้ ไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่ ที่เขาควรจะต้องไปอีก

๒) ความเสื่อมสลายแห่งเหตุของโลกิยธรรม เมื่อความรู้จบในเรื่องโลกิยะ เกิดมีปรากฏขึ้นแล้ว ก็แปลว่า เหตุแห่งโลกิยะก็ไม่สามารถแผ่อำนาจเหนือเขาได้อีก นั่นคืออำนาจของเหตุแห่งโลกิยธรรมสำหรับเขาได้อ่อนลงแล้วเสื่อมสลายแล้ว

๓) ความแน่วใจในการบรรลุถึงสัมปัญญาศมาธิ โดยเหตุที่ เหตุของโลกิยธรรมได้เสื่อมลงแล้วนั้น จิตต์ไม่หลงและไม่แผ่ไปยังโลกิยธรรมอีก คือจิตต์บ่งถึงเพียงแต่สังโยคีปัญญาต ซึ่งนับว่าเป็นกรณีแห่งความสงบสุข ในขั้นนี้ จึงมีความแน่วใจเกิดขึ้นว่า ท่านจะต้องได้บรรลุถึงสัมปัญญาศมาธิ โดยแน่ ๆ ไม่พังกต้องสงสัยอีกต่อไป

๔) ความสำเร็จผลในการแตกฉาน เนื่องจากได้บรรลุถึงสัมปัญญาศมาธิ นั้นเป็นเหตุ ผลแห่งความแตกฉาน คือการตัดทิ้งสังโยค จึงได้สำเร็จผลเป็นอย่างดี (หน้า๒๓๕) ❖❖

๕) ความตั้งมั่นในสมาธิ อันผู้ที่มีสัมปัญญาศมาธิเกิดขึ้นแล้วเช่นนี้ ย่อมไม่มีความลังเลใจประการใด ๆ อีกเลย เพราะไม่มีโลกิยธรรมที่จะจูงใจของท่านโยคีได้อีก ท่านจึงตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ โดยไม่เหินยวเลไปในทางใดแม้แต่ประการใด ๆ

๖) ความดับแห่งคุณ เมื่อตั้งมั่นอยู่ในสัมปัญญาศมาธิได้แล้ว คุณ ๓ ประการ คือ สัตวะ, ราชะ, และ ตมะ ย่อมดับไปจากโยคีผู้นี้ ทั้งนี้ก็เพราะท่านมีความรู้แจ้งจบ จึงไม่มีอะไรเหลือที่ท่านควรจะต้องเรียนรู้ต่อไปอีก นั่นคือหน้าที่ของสัตวะคุณ ซึ่งเป็นไปในการอำนวยความสะดวกได้สิ้นสุดลงแล้ว อนึ่ง เนื่องจากท่านได้ละทิ้งเขตแดนแห่งโลกิยธรรมเสียแล้ว จึงไม่มีการเกี่ยวข้องกับโลกิยกิจโดยประการใด ๆ เลย ซึ่งแสดงว่า ราชะอันเป็นเหตุให้เราดำเนินการงาน ก็ต้องดับสูญไปด้วยอย่างสนิท ส่วนคุณที่ ๓ คือตมะ ซึ่งเป็นไปในความหลงเล่า ก็จะมีอยู่แก่ผู้มีสัมปัญญาศมาธิขั้นนี้ได้

เป็นอันขาด ฉะนั้นจึงรวมใจความลงได้ว่า คุณทั้ง ๓ ย่อมไม่มีอยู่แก่ผู้มีสัมปัญญาตสมาธินี้เป็นแน่แท้

๓) ความดำรงอยู่ในเอกภาพ คือ อาตมน์ความเป็นคู่เกิดขึ้นเพราะโลกยิธรรม ฉะนั้น ผู้ซึ่งไม่ข้องอยู่ในโลกยิธรรม อันเป็นประมวลแห่งคุณ ๓ ประการ ก็เป็นอันว่า เขาไม่ข้องอยู่ในความเป็นคู่หรือกล่าวตามปฏิโลมณัยก็คือ ท่านผู้นั้นย่อมดำรงอยู่ในเอกภาพ คือ อาตมน์ อันปราศจากโลกยิมลทินทุกประการฉะนี้

ฉะนั้น ปัญหาจึงเล็งไปถึงข้อที่ว่า ญาณนั้นจะปรากฏขึ้นเมื่อไรและโดยประการใดแน่ ปัญหานี้ท่านปัทมชลิได้เฉลยไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- โยคางคานุขุณานาทศุทธิกุษเย ชุณฺวารทีปุตฺติราวิเวกขยาเต (๒๘)

คำแปล :-- เพราะการปฏิบัติองค์แห่งโยคะ เมื่อความไม่บริสุทธิ์ได้เสื่อมสร้างลงแล้ว (จะเกิด) ความสว่างคือญาณตรารับถึงวิเวกขยาติ(หน้า๒๓๗) ☺

คำอธิบาย :-- เนื่องจากวิเวกขยาติ เป็นเงื่อนไขอันสำคัญยิ่งเพราะฉะนั้น ท่านโยคีจึงควรพยายามให้เกิดวิเวกขยาติเสียก่อน การที่วิเวกขยาติจะเกิดขึ้นได้นั้น ก็ต่อเมื่อรัศมีแห่งญาณได้กระจ่างชัดขึ้นอย่างสมบูรณ์เต็มที่ อนึ่ง สิ่งที่ปิดบังรัศมีแห่งญาณไว้ก็คือความไม่บริสุทธิ์นั่นเอง เมื่อความไม่บริสุทธิ์เสื่อมสร้างลงแล้ว ญาณก็จะปรากฏขึ้นโดยธรรมชาติ การที่เราจะขจัดเสียซึ่งความไม่บริสุทธิ์นั้นได้ก็โดยอาศัยการปฏิบัติองค์ต่าง ๆ แห่งโยคะ

เหตุนี้แหละ ท่านปัทมชลิ จึงได้แนะนำองค์แห่งโยคะไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ยม — นิยม — อาสน — ปรานายาม- ปรตยาหาร--ชารณา-ธฺยาน-สมาธิโย-
ษฎฺวางคานิ (๒๙)

คำแปล :-- องค์มี ๘ คือ ยม, นิยม, อาสน, ปรตยาหาร, ปรานายาม, ชารณา, ธฺยาน, และสมาธิ.

คำอธิบาย :-- องค์แห่งโยคะมีอยู่ ๘ ดังที่ปรากฏชัดอยู่แล้วในเนื้อสูตร จึงไม่ต้องกล่าวซ้ำอีก

จะกล่าวถึงยม

สูตร :-- ตตฺตราหีสฺยา-สฺตฺย-อสุเตย-พฺรหฺมจฺรฺย-อปริคฺรฺหา ยมาะ (๓๐)

คำแปล:-- ในแผนกองค์แห่งโยคะเหล่านั้น ยม คือ อหิงสา, สัตว์, อัศเตยะ, พรหมจรรย์, และ ปรีคหะ.

คำอธิบาย:-- ยม เป็นคำเฉพาะ ได้แก่การบังคับบรรดาภักิริยาต่างๆ ซึ่งอาศัยอิริยาบถ เป็นเครื่องนำ เช่น หิงสา หมายถึงการเบียดเบียน การเบียดเบียนอาศัยอวัยวะของเรา เป็นเครื่องนำ ฉะนั้น การบังคับอิริยาบถไม่ให้เบียดเบียน คือ อหิงสา จึงจดไว้ใน แผนก ยม. (หน้า ๒๓๘) ❀ ❀

สัตย์ หมายถึงการพูดความจริง แต่ว่า การพูดความจริงนั้น บางคราวอาจเป็น เหตุให้เกิดความทุกข์แก่คนอื่นได้ เช่นตัวอย่าง คนตาบอดคนหนึ่งมาหาเรา ถ้าหากเรา แสดงความเกลียดชังของเราออกมาภายนอกโดยล้นปากพูดติเตียนว่า เขาเป็นคนตาบอด น่าเกลียด น่าชัง น่ารังเกียจ เขาจะรู้สึกเสียใจทันที และทั้งการพูดเช่นนี้ แม้จะเป็นเรื่องจริงสำหรับตัวเขา แต่ก็หาประโยชน์แก่เขาด้วยไม่ ฉะนั้นการพูดเช่นนี้ จึงนับว่าไม่เป็นไปเพื่อความเจริญแม้แต่ประการใด ๆ เหตุนั้นแหละ การพูดความจริง หรือ สัตย์ จึงมีเงื่อนไขอยู่ข้อหนึ่งว่า การพูดความจริง หรือ สัตย์ จึงมีเงื่อนไขอยู่ข้อหนึ่งว่า การพูดความจริง ซึ่งเป็นไปเพื่อความเจริญของเราและของคนอื่นด้วย การพูดความจริง เช่นนั้น นับว่าเป็นสัตย์

อัศเตยะ ตามตัวแปลว่า การไม่ชะโมย ส่วนคำว่า ชะโมย หมายถึงการถือเอา สิ่งของ ๆ คนอื่นมาเป็นของตน โดยทางที่ไม่ชอบธรรม หรือโดยทางลวงละเมิด ธรรมเนียมของเขา ฉะนั้น อัศเตยะในที่นี้ จึงหมายถึงไม่ยักได้สิ่งของ ๆ คนอื่นโดย ทางที่ไม่ชอบธรรม หรือโดยทางลวงละเมิดธรรมเนียมของคนอื่น

พรหมจรรย์ หมายถึงการถือพรตเพื่อจะไม่เสวยกามารมณ์ การเสวยกามารมณ์ มีลักษณะอยู่ ๘ ประการคือ การฟังเรื่องอันเป็นกามารมณ์ การพูดจาสนทนาถึงเรื่อง กามารมณ์ การเล่นกีฬาซึ่งบันดาลให้เกิดกามารมณ์ขึ้นในใจ เช่น เต็นรำ เป็นต้น การมองเพศตรงกันข้ามด้วยน้ำใจอันไม่บริสุทธิ์ การสนทนากับเพศตรงกันข้ามในที่ลับหรือ ที่เจิบสัจด์ การกอดจูบสัมผัสเพศตรงกันข้าม การนิกเฝื่อนถึงเพศตรงกันข้ามและการ เสพเมถุน การเว้นเสียจากการเสวยกามารมณ์ ๘ ประการนี้ ได้แก่พรหมจรรย์

อปรีคหะ แปลว่าการไม่รับสิ่งของหรือไทยทาน หมายความว่า การไม่รับ สิ่งของหรือไทยทานที่คนอื่นน้อมนำมาถวาย โดยมีความมุ่งหมายหรือความประสงค์ที่ จะหาความผาสุกสำราญจากสิ่งของนั้น ๆ ได้แก่ปรีคหะ คือว่า การเว้นเสียจากการรับ

สิ่งของหรือไถยทาน ซึ่งเกินความจำเป็นหรือเกินความต้องการของนักพรต นี้ได้แก่อปริคคหะ

แต่ว่า ในยมเหล่านี้ มีข้อสังเกตอยู่ข้อหนึ่ง คือบางคราว เราคงถือพรตคือยอมตามกาละและเทศะ หรือบางคราวเขาถือพรตอย่างเคร่งครัด ถึงแม้กาละและเทศะไม่เปิดโอกาสอำนวยให้ในทางที่สะดวกก็จริงแต่ก็ไม่ยอมเว้น การถือพรตตามกาลเทศะเช่นนี้ กับการถือพรตโดยไม่เห็นแก่กาละเทศะ มีความแตกต่างกันเพียงไรนั้น ท่านปัทมชลิได้บรรยายไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ชาติเทศกาลสมยานวจินฺนนะ สารูภามา มหาวุรตฺม (๓๑)

คำแปล:-- (ยมะ) อันไม่ถูกขัดขวางด้วยชาติ, เทศะ, กาละ และสมัย เป็นยมโดยทั่ว ๆ ไป คือ มหาพรต

คำอธิบาย:-- การถือ ยม มีอยู่ ๒ ประการ การถือเสมอหรือนิตยกาล และการถือตามโอกาสหรือตามกาล อาทิ เช่น บางคนถือพรตว่า ฆ่าสัตว์บางชนิดเป็นบาป ฆ่าสัตว์บางชนิดเป็นบุญ การไม่ฆ่า โดยการเลือกชาติ การกำหนดเช่นนี้จัดเป็นอหีสาตามชาติ หรือ อหีสา อันถูกขัดขวางอยู่ หรือถูกจำกัดอยู่ด้วยชาติกำเนิด ส่วน อหีสา ตามเทศะได้แก่ อหีสา ซึ่งเขาถือกันตามปฐนียสถาน เช่น บางคนถือการไม่ฆ่าสัตว์ในโบสถ์ แต่การฆ่าในที่อื่นนอกจากโบสถ์ เขาไม่ถือเป็นบาปหรือการกระทำที่ไม่ควร อหีสา เช่นนี้ นับว่าเป็นอหีสาที่ถูกจำกัดด้วย เทศะ

อหีสา ที่ถูกจำกัดด้วย กาละ หมายถึง อหีสา ซึ่งเขาถือกันตามคติหรือมงคลฤกษ์ เช่น การเว้นเสียดจากปาณาติบาตในสวันอุโบสถ เป็นต้น

ส่วน อหีสา ที่ถูกจำกัดด้วย สมัย นับว่าเป็นอหีสา ซึ่งเขาถือกันเฉพาะในสมัย ๆ หนึ่ง เมื่อสมัยนั้นเปลี่ยนไป(หน้า ๒๔๓) ►เขาก็ไม่ถือกันอีก เช่น บางคนถือว่า การฆ่ามนุษย์ในสงคราม ไม่นับเป็นอกุศลกรรม นี้แสดงว่า การถืออหีสา ของเขา ย่อมถูกจำกัดอยู่ด้วยสมัยแห่งสงคราม ดังนี้เป็นอาทิ การถือยอมตามชาติ, เทศะ, กาละ และสมัย ดังกล่าวมานี้ไม่นับว่าเป็นการถืออย่างประเสริฐแท้ เพราะการถือยอมเช่นนี้ ย่อมไม่อำนวยผลให้โยคีสมตามความประสงค์ได้ เหตุฉะนั้น การถือยอมโดยทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ โดยไม่เลือกชาติ กำเนิด, เทศะ, กาละ และสมัย ย่อมนับว่าเป็นการประเสริฐยิ่ง การถือพรตตามหลักเช่นนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า มหาพรต

บัดนี้จะกล่าวถึง นิยม

สูตร:-- เสาจ — สนฺโตษ-ตปะ-สุวธยาย-อิศฺวรปฺรณิธานานิ นิยมะ (๗๒)

คำแปล:-- นิยม คือ เสาจ, สนฺโตษ, ตปะ, สุวธยาย, และ อิศฺวรปฺรณิธาน.

คำอธิบาย:-- ดังได้กล่าวมาแล้ว นิยมเป็นไปในการบังคับภริยาซึ่งอาศัยอวัยวะเป็นเครื่องนำ ส่วนนิยมได้แก่การบังคับบรรดาภริยาซึ่งอาศัยจิตต์เป็นเครื่องนำ นิยมแบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑) เสาจ- แปลว่า ความบริสุทธิ์ หมายถึงการบังคับใจไม่ให้นึกถึงสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ เช่น กามารมณ์ โลภารมณ์ เป็นต้น เสาจจะมีอยู่ ๒ ประการ คือ เสาจจะทางภายนอก กับเสาจจะทางภายใน เสาจจะทางภายนอกได้แก่ความบริสุทธิ์ทางร่างกาย ทั้งนี้ก็เพราะว่า ถ้าร่างกายบริสุทธิ์อยู่ อำนาจแห่งความบริสุทธิ์นั้นย่อมแผ่แพร่ออกไปยังจิตต์ใจ ทำให้จิตต์ใจบริสุทธิ์ขึ้นด้วย ถึงไม่มากก็คงไม่น้อยจนเกินควร ส่วนเสาจจะทางภายใน หมายถึงความบริสุทธิ์ทางจิตต์ ไม่ปล่อยให้จิตต์แปรเปลี่ยนอยู่ในโลกียมลทินประการใด ๆ

๒) สนฺโตษ หมายถึงความยินดีสำราญใจในสิ่งที่ตนมีอยู่แล้ว ไม่ให้จิตต์รำพึงไปถึงสิ่งที่เราไม่มีโดยอำนาจโลกมุต เพราะความรำพึงเช่นนี้ เป็นเหตุทำให้จิตต์เหวี่ยงแลไปในการแสวงหาโลกิยทรัพย์อยู่เป็นเนืองนิตย์โดยไม่มีเวลาสิ้นสุดลง

๓) ตปะ หมายถึงความอดกลั้นทนทานต่อกรรมแห่งความเป็นคู่ โลกนี้เต็มไปด้วยความเป็นคู่ เช่น มีลาภ กับเสื่อมลาภ, มียศกับเสื่อมยศ, นินทากับสรรเสริญ, สุขกับทุกข์ ร้อนกับเย็น ดีใจกับเสียใจ เป็นต้น ถ้าเราปล่อยให้จิตต์ดำเนินไปตามความเป็นคู่ านั้น ความสงบแห่งจิตต์ก็จะห่างเหินไกลออกไปทุกที เหตุนั้น โยคีจำเป็นที่จะต้องมีความสามารถทนการอดกลั้นทนทานต่อบรรดาสิ่งที่ตั้งอยู่เป็นคู่ ๆ โยคีไม่ควรแสดงความดีใจในเมื่อได้รับคำสรรเสริญทั้งไม่ควรแสดงความเศร้าเสียใจในเมื่อคำนิทา มากระทบโสตประสาท คือ ควรทำจิตต์ให้ตั้งอยู่ในอุเบกขา คือ วางเฉย โดยไม่ให้ลำเอียงไปในทางใดทางหนึ่งได้ ความอดกลั้นทนทานต่อกรรมแห่งความเป็นคู่ดังนี้แหละ ท่านตั้งชื่อไว้ว่าตปะ

๔) สาขยาย หมายถึงการเรียนรู้คัมภีร์ต่าง ๆ อันจะช่วยบำรุงจิตใจให้ดำเนินไปสู่โลกุตระธรรม นอกจากนั้นการสวดปณพ ก็ยังจัดไว้ว่า เป็นสาขายชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน

๕) อิศวรปณิธาน หมายถึงการเพ่งพระอิสวร (ขอให้ดูสูตรที่ ๒๓ บทที่ ๑)

นี่แหละเป็นแนวทาง ซึ่งท่านโยคีควรจะปฏิบัติตามแต่ว่า ในการปฏิบัติทุก ๆ ประการ ย่อมจะมีเครื่องขัดขวางบางอย่างอยู่เป็นธรรมดา แม้การงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ยังถูกขัดขวางด้วยอุบัติเหตุหลาย ๆ ประการ ฉะนั้น จึงนับว่าเป็นหลักธรรมดาอยู่ว่า การบำเพ็ญโยคะ อันเป็นการกระทำหรือบำเพ็ญอย่างใหญ่หลวง จะต้องถูกขัดขวางด้วยอุบัติเหตุหลาย ๆ ประการก็ได้ ซึ่งไม่ควรนับว่าเป็นของแปลก เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นเช่นนี้ เพื่อจะขจัดเสียซึ่งเครื่องขัดขวางนั้น ๆ โยคีควรจะดำเนินไปในทางอย่างไร ท่านปัทมชลิได้ชี้แจงไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ(หน้า ๒๔๗) ☎

สูตร :-- วิตรรกพาธเน ปฺรติปฺกษภาวนฺมฺ (๑๓)

คำแปล :-- ในการขัดขวางแห่งวิตรรก (ควรมี) การนึกถึงปฏิบัติ

คำอธิบาย :-- เมื่อโยคีถูกขัดขวางด้วย วิตรรกในเรื่องขม และนิม ทางที่จะช่วยเหลือโยคีให้พ้นไปจากวิตรรกนั้นได้ คือ ความนึกถึง สิ่งที่เป็นปฏิบัติ กับวิตรรกนั้น ๆ

แต่ว่า ตอนนี้ ความสงสัยเกิดขึ้นขึ้นข้อหนึ่งว่าวิตรรกต่อขมและนิมคืออะไรเล่า และทั้งสิ่งที่เป็นปฏิบัติกับวิตรรกนั้น ๆ มีอยู่อย่างไรบ้าง อาศัยเนื้อสูตรที่ท่านปัทมชลิได้แนะนำไว้ต่อไป เราสามารถประหารเสียซึ่งความสงสัยข้อนี้ได้ คือ

สูตร :-- วิตรฺกฺกา หีสาทษะ กุฏตการิตานู-โมทิตาโลก โกรธโมหปุรฺวกา มฤทฺมฺฐยาทิมฺมา-ตุรา ทฺฐะ-อชฺฐฺยานานุตผลา อติปฺรติ-ปฺกษภาวนฺมฺ (๑๔)

คำแปล :-- วิตรรก คือสิ่งที่มีหิงสาเป็นอาทิ ส่วนการนึกถึงปฏิบัติ คือ(การนึกถึงวิตรรกนั้น ๆ ว่า) เป็นสิ่งที่มีผลอันนับไม่ถ้วนคือ ทุกข์และอัญญาณมีมาตรา(๑ประการ) คือ อย่างอ่อน อย่างกลาง และอย่างแรง มีโลก โกรธ และโมหะเป็นหัวหน้า เป็นสิ่งที่ถูก (เรา) กระทำ หรือเป็นสิ่งที่ถูกเรากระทำขึ้นเพราะคนอื่นบังคับหรือเป็นสิ่งที่เรากระทำขึ้นเพราะความเห็นดีเห็นชอบยินยอมของเรา

คำอธิบาย :-- วิตรกรแห่งยมและนิยม คือ สิ่งที่ทำให้โยคีพลั้งพลาดออกไปจาก
 ทางการปฏิบัติยมและนิยมนั้น อาทิเช่น อหิงสาเป็นยมอันหนึ่ง สิ่งที่จะทำให้โยคีพลั้ง
 พลาดออกไปจากทางการปฏิบัติแห่งอหิงसानั้น คือ วิตรกรแห่งอหิงสา อนึ่ง ถ้าจะ
 พิจารณาดูให้ลึกซึ้งแล้ว จะเห็นได้ว่า วิตรกรแห่งอหิงसानั้น ก็คือ อหิงसानั่นเอง ทั้งนี้
 ก็เพราะหิงสาเป็นธรรมที่ตรงกันข้ามกับอหิงสา(หน้า๒๔๕) ❖❖ ฉะนั้นผู้ใดกำลัง
 กระทำกรรมอันเป็นหิงสาอยู่ ผู้นั้นย่อมพลาดออกไปจากทางอหิงสาเป็นธรรมดา ใน
 ทำนองเดียวกันนี้ มิฉะเป็นวิตรกรแห่งสตัชฺ์ เสดยะหรือการชะโมยเป็นวิตรกรแห่งอัช
 เตยะ การไม่ถือพรหมจรรย์คือวิตรกรแห่งพรหมจรรย์ ดังนี้เป็นอาทิ ถ้าจะกล่าวอย่าง
 สั้น ๆ ได้แก่วิตรกรในทางการปฏิบัติยมและนิยม

เมื่อวิตรกรเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแล้ว โยคีควรภาวนาถึงสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์กับวิตรกร
 จึงจะพ้นไปจากอำนาจแห่งวิตรกรได้ ปฏิปักษ์แห่งวิตรกรก็คือการภาวนาถึงผล ซึ่ง
 สืบเนื่องมาแต่วิตรกรนั้น ๆ ต่อไป เช่น ทุกซ์และอัญญาณ ผู้ใดดำรงอยู่ในหิงสา มิฉะ
 เป็นต้น ผู้นั้นย่อมได้รับความทุกซ์ และทั้งไม่สามารถที่จะบรรลุถึงญาณได้ คือตกอยู่
 ในอัญญาณเป็นความทุกซ์และอัญญาณ อันมีประการอย่างนับไม่ถ้วน ความทุกซ์
 และอัญญาณ บางทีมีมารตราอย่างอ่อน บางทีมีมารตราอย่างกลาง และบางทีมีมารตรา
 อย่างแรง สุดแล้วแต่การกระทำของบุคคล ไซ้แต่เท่านั้น ความทุกซ์และอัญญาณยังมี
 โลก, โกรธ, และโมหะเป็นหัวหน้าอีกด้วย ความทุกซ์และอัญญาณเกิดขึ้นที่ไหน โลก
 โกรธ และโมหะ ได้เกิดขึ้น ณ ที่นั้นก่อนแล้วทั้งสิ้น

ในเรื่องการกระทำหิงสาเป็นต้นนี้ ยังมีข้อควรระวังอยู่อีกข้อหนึ่ง คือ บางคราว
 บุคคลกระทำหิงสา ฯลฯ ด้วยความสมัครใจของตนเอง บางคราวก็กระทำไปเพราะคน
 อื่นทำ เช่น บางคนไม่ฆ่าสัตว์ และทั้งไม่ชักชวนให้ฆ่า แต่เสวยผลแห่งการฆ่า คือการ
 บริโภคเนื้อสัตว์ เป็นต้น การกระทำเช่นนี้ คือการสนับสนุนหิงสาโดยทางอ้อม อีก
 ประการหนึ่ง เช่น บางคนไม่ฆ่าคนโดยตนเอง แต่ชักชวนให้คนอื่นฆ่า ดังที่เราเห็นได้
 ในเมื่อเกิดมีสงครามขึ้น กล่าวคือ ผู้นำต่างๆแสดงปาฐกถาเป็นต้น (หน้า๒๕๑) ❖❖
 ชักชวนให้คนหนุ่ม ๆ ไปฆ่ากันในสงคราม นี้แหละ คือการสนับสนุนหิงสาโดย
 ทางตรง

การกระทำหิงสาเป็นต้น โดยตนเองหรือโดยคนอื่นบังคับ หรือโดยอนุญาต
 หรือสนับสนุนให้คนอื่นกระทำทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมบังเกิดผลคือความทุกซ์และอัญญาณ

ญาณไม่มากก็น้อย เหตุนี้ โยคีควรนึกถึงลักษณะการอันชั่วร้ายแห่งความทุกข์และอัญญาตามทำนองที่กล่าวมาแล้วนั้น แล้วและพยายามเว้นเสียจากวิตรรกทุกประการดังนี้

บัดนี้จะกล่าวถึงผลอันประเสริฐ ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติยมนิยาม และซึ่งจะช่วยเหลือโยคีให้ก้าวไปสู่โลกุตตรภูมิข้างหน้า

จะกล่าวถึงผลแห่งหิงสาก่อน

สูตร:-- อหีสาปฺรติษฐายำ ตตฺสนฺนิเชา ไวรตฺยาคะ (๓๕)

คำแปล:-- เมื่อมีความตั้งมั่นแห่งอหิงสาแล้ว (ย่อมมี) การละความเป็นศัตรูต่อหน้าเขา

คำอธิบาย:-- โยคีผู้ใดตั้งมั่นอยู่ในอหิงสาโดยทางกาย, วาจา, และใจแล้ว บรรดาสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเข้ามาเฉพาะหน้าผู้นั้น ย่อมละทิ้งความเป็นศัตรูในท่านผู้นั้นทันที ถึงตามธรรมชาติ สัตว์ชนิดใดอาจมีความเป็นศัตรูต่อท่านก็ตาม เช่นเดียวกับมนุษย์ แต่เพราะอำนาจแห่งอหิงสา สัตว์นั้นถึงจะยืนอยู่เฉพาะหน้าท่านโยคี จะไม่สามารถแสดงศัตรูภาพได้แต่ประการใด นี่แหละคือผลอันประเสริฐยิ่งซึ่งสืบเนื่องมาแต่การบำเพ็ญอหิงสานั้นคือ ในตอนนี้ โยคีย่อมดำรงอยู่ในเมตตาที่แท้ ไซ้แต่เท่านั้นแม้ผู้ใดหรือสัตว์ใดเข้ามาใกล้ท่าน ก็จักดำรงอยู่ในเมตตาตามความรู้สึกของท่านไปด้วย

จะกล่าวถึงสัตว์

สูตร:-- สตฺยปฺรติษฐายำ กุริยาผลาสุร-ยตฺวม (๓๖) (หน้า๒๕๓) ♥ ♥

คำแปล:-- เมื่อมีความตั้งมั่นอยู่ในสัจย์แล้ว (ย่อมมี) ความอาศัยอยู่แห่งกริยาผล

คำอธิบาย:-- โยคีผู้ใดดำรงอยู่ในสัจย์อย่างมั่นคง โดยทางกาย, วาจา, และใจแล้ว บรรดาผลแห่งกริยาทั้งปวง ย่อมอาศัยโยคีผู้นั้นเป็นนิคัย กล่าวคือ ในการบรรลุถึงผลต่าง ๆ ปุถุชนย่อมดำเนินการงานหลาย ๆ ประการ จึงจะบรรลุถึงได้ แต่ทว่า สำหรับท่านโยคีเป็นผู้ซึ่งตั้งมั่นอยู่ในสัจย์ บรรดาผลต่าง ๆ ย่อมตกอยู่ในกำมือของท่านโดยไม่ต้องดำเนินการงานแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง อนึ่ง เนื่องจากผลเหล่านั้นตกอยู่ในกำมือของท่าน ท่านจึงมีประภาพเหนือผลทุกประการ การมีประภาพเหนือผลเช่นนี้ ย่อมบันดาลให้เกิดอิทธิชนิหนึ่ง คือ ท่านพูดอย่างไร คำพูดนั้นจะกลับกลายเป็นความจริงขึ้นเสมอ ท่านให้พรประการใด พรนั้นจะปรากฏเป็นความจริงขึ้นโดยไม่ต้องสงสัย ไม่มีคำใดที่

ท่านพูดโดยคำนั้นไม่ปรากฏเป็นความจริง ถ้าจะกล่าวเป็นสำนวนธรรมดาก็คือ ท่านเป็นผู้มีวาจาสิทธิ์นั่นเอง

จะกล่าวถึงอัสเตยะ

สูตร :-- อสเตยปรดิษฐายำ สรวรตฺโน-ปสุถานมฺ (๓๗)

คำแปล :-- เมื่อมีความตั้งมั่นอยู่ในอัสเตยะ (ย่อมนิ) การหลังไหลเข้ามา แห่งสรรพรัตนะทั้งหลาย

คำอธิบาย :-- โยคีผู้ใดตั้งมั่นอยู่ในอัสเตยะ บรรดารัตนะคือทรัพย์ ย่อมตกอยู่ในกำมือของท่านผู้นั้น คือว่า ท่านไม่ขาดแคลนการใช้สอย ท่านต้องการทรัพย์จำนวนเท่าใด ๆ ทรัพย์นั้นจะมาสู่ท่านสมประสงค์ โดยประการหนึ่ง

จะกล่าวถึงพรหมจรรย์

สูตร :-- พรหมจฺรยปรดิษฐายำ วิริยลาภะ (๓๘) (หน้า ๒๕๕) ●●

คำแปล :-- เมื่อมีความตั้งมั่นอยู่ในพรหมจรรย์แล้ว (ย่อมนิ) การบรรลุถึงวิริยะ

คำอธิบาย :-- โยคีผู้ใดตั้งมั่นอยู่ในพรหมจรรย์โดยทางกาย, วาจา, และใจแล้ว โยคีผู้นั้นย่อมไม่ขาดวิริยะในการใดและในกาลใด วิริยะย่อมประจำอยู่ในนิสสัยสันดานของท่านเสมอ ตามธรรมดาเราเห็นได้ว่า บุคคลที่ได้ผ่านความเป็นหนุ่มมาแล้ว มีอายุมากขึ้นเพียงใด วินัยะก็ย่อมอ่อนเปลี้ยลงเพียงนั้น โดยลำดับกาล ทั้งนี้ก็เพราะบุคคลเหล่านั้นขาดพรหมจรรย์ แต่ทว่า สำหรับท่านผู้เป็นโยคี ผู้ซึ่งตั้งมั่นอยู่ในพรหมจรรย์แล้ว วิริยะย่อมเพิ่มพูนทวีคูณขึ้นทุกทีโดยไม่มีขาดสายสัมพันธ์แม้แต่น้อยหนึ่ง ตรงกันข้าม อีกในไม่นานนัก ท่านจะบรรลุถึงวิริยะเท่าที่จะพึงมีอีกได้ต่อไปทั้งสิ้น

จะกล่าวถึงอปริกคหะ

สูตร :-- อปริกฺรหฺสฺไถรฺเย ชนฺมกถา-สฺโโพชะ (๓๙)

คำแปล :-- เมื่อมีความตั้งมั่นอยู่ในอปริกคหะแล้ว (ย่อมนิ) ความตรัสรู้ซึ่งเรื่องชาติ

คำอธิบาย :-- โยคีผู้ใดมีอปริกคหะประดิษฐานอยู่แล้วอย่างมั่นคง ทั้งทางกาย, วาจา, และใจ โยคีผู้นั้นย่อมจะได้ตรัสรู้ซึ่งบรรดาประวัติการต่าง ๆ ที่ท่านได้ผ่านมาแล้วในชาติก่อน และทั้งที่ท่านจักผ่านไปชาติต่าง ๆ ซึ่งจะมีมาถึงในกาลข้างหน้า (ญาณอันหยั่งรู้เหตุการณ์ในชาติอดีต, อนาคต, และปัจจุบัน)

ขอกล่าวอีกสักหน่อยว่า จิตต์ของเราเปรียบเหมือนอย่างบ่อน้ำ เรือราวต่าง ๆ ซึ่งผ่านมาเปรียบเหมือนอย่างสิ่งทีลอยอยู่บนผิวน้ำ เรือราวต่าง ๆ ซึ่งผ่านมาเปรียบเหมือนอย่างสิ่งทีลอยอยู่บนผิวน้ำ ทรายใตที่สิ่งเหล่านั้นยังลอยอยู่ ทรายนั้นเราเห็นสิ่งเหล่านั้นได้อย่างชัดเจน การเห็นได้ชัดเจนเช่นนี้เปรียบเหมือนอย่างการตริตรองถึงเรื่องปัจจุบัน เมื่อสิ่งเหล่านั้นกำลังจะจมลง เราก็ยังเห็น แต่เห็นไม่ชัด คือเห็นมัวๆ (หน้า๒๕๗)

๐ ๐ การเห็นมัว ๆ เช่นนี้ เปรียบเหมือนอย่างการตริตรองหรือรำลึกถึงเรื่องอดีต (คือ สมฤติ) ซึ่งเรารำลึกได้แต่ไม่ชัดแจ้งดังปัจจุบัน, เมื่อสิ่งเหล่านั้นจมลงไปใน้ำเสียแล้ว เราก็มองไม่เห็นอีก ถึงเราจะไม่เห็นก็จริง แต่สิ่งเหล่านั้นก็ยังอยู่ในน้ำนั่นเอง การไม่เห็นเช่นนี้ เปรียบเหมือนอย่างการลืม อันเรือราวที่เราลืมไปเสียแล้ว ย่อมไม่ปรากฏประจักษ์อยู่แก่เรา ถึงกระนั้น เรือราวนั้นก็ยังคงอยู่ในจิตต์ของเรานั้นเอง ดังว่า เรือราวที่เราเคยได้ผ่านมาในเมื่อมีอายุเพียง ๒-๓ ขวบ เราหลงลืมไปเสียแล้วอย่างสนิท แต่ถ้าเราสามารถปลุกเตือนให้เรื่องนั้น ๆ ลอยปรากฏตัวขึ้นมาอีกได้ เราก็กลับจะนึกได้อีกทันที เช่นเรือราวต่าง ๆ ที่เราเคยอ่านเคยฟังมาแล้ว บางคราวเราลืมไปอย่างสนิท แต่บางคราวเรากลับหวนนึกขึ้นมาได้อีก ดังว่า สิ่งทีจมอยู่ในน้ำ เมื่อมันลอยโผล่ขึ้นมา เราก็กลับเห็นได้อีก ในทำนองเดียวกันนี้ เรือราวต่าง ๆ ของเรา ซึ่งเคยมีมาแล้วแต่ชาติก่อน ๆ ยังคงอยู่ในจิตต์ของเราเอง เราระลึกไม่ได้ นึกไม่ออก แต่ถ้าเรามีวิธีใดวิธีหนึ่ง ซึ่งสามารถปลุกเตือนความทรงจำได้ เราก็จะกลับหวนนึกถึงเรื่องนั้น ๆ ได้อีกดังเดิม

อนึ่ง การที่เรามองไม่เห็นสิ่งทีจมอยู่ในน้ำ ก็เพราะมีเหตุอยู่อีกข้อหนึ่ง คือน้ำไม่ใสสะอาดพอ มลทินต่าง ๆ เจือปนอยู่กับน้ำ สายตาของเราจึงถูกขัดขวางมองไม่เห็น ถ้าหากเราสามารถทำให้น้ำใสสะอาดหมดจดได้ ทุก ๆ สิ่งซึ่งจมอยู่ในน้ำนั้น จะปรากฏประจักษ์ขึ้นมาทันที ในทำนองเดียวกัน ความคิด, ความหวัง, อันไม่บริสุทธิ์ต่าง ๆ คุ้มห่อจิตต์ไว้หรือเจือปนอยู่กับจิตต์ มลทินแห่งจิตต์เหล่านั้นนั้นแหละกำลังสายตาของเราไว้ เราจึงมองไม่เห็นเรือราวที่เราผ่านมาแล้วแต่สมัยก่อน การมองไม่เห็นเพราะความไม่บริสุทธิ์แห่งจิตต์ดังนี้ เรากล่าวกันว่า ความลืม แต่ว่า เมื่อจิตต์บริสุทธิ์ขึ้นแล้ว คือไม่มีมลทินในจิตต์แม้แต่ประการใด ๆ ทีจะกำบังสายตาของเราไว้ได้อีก เรือราวทีผ่านมาแล้ว จะปรากฏประจักษ์ขึ้นมาทันที

สิ่งทีทำให้จิตต์โน้มน้าวไปในทางทีไม่บริสุทธิ์นั้น คือ (หน้า๒๕๘) ❀ ❀ ความกังวล ความกังวลทำไม่ให้อจิตต์สงบลงได้ จิตต์จึงหลงไหลไปในกระแสต่าง ๆ และ

แปดเปื้อนด้วยมลทินซึ่งมีอยู่ตามกระแสนั้นๆ ไปด้วยในตัว เหตุนั้น ในการที่จะทำให้อจิตต์สงบลง จึงควรตัดเหตุแห่งความกังวลเสียก่อน เหตุแห่งความกังวลอันใหญ่หลวงคือการหาทรัพย์กับการรักษาทรัพย์ ไม่มีความกังวลประการใดที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่าความกังวลซึ่งเกิดขึ้นเพราะทรัพย์ เหตุนั้น ผู้ซึ่งสามารถตัดความใคร่ในการหาทรัพย์กับการรักษาทรัพย์เสียได้ ผู้นั้นจึงสามารถจัดเสียซึ่งความกังวลได้ทุกประการ หลักแห่งอปริคคะ ก็คือ การตัดความใคร่ในการหาทรัพย์กับการรักษาทรัพย์เสียได้ ผู้นั้นจึงสามารถจัดเสียซึ่งความกังวลได้ทุกประการ หลักแห่งอปริคคะ ก็คือ การตัดความใคร่ในการหาทรัพย์กับการรักษาทรัพย์ นั่นคือ ส่อให้เห็นว่า ผู้ซึ่งดำรงอยู่ในอปริคคะอย่างมั่นคงแล้ว ย่อมขจัดเสียซึ่งความกังวลได้อย่างสิ้นเชิง จิตต้องทำนองผู้นั้น จึงสงบลงทันที นั่นคือ ท่านเป็นผู้มีจิตต์บริสุทธิ์

เมื่อจิตต์บริสุทธิ์หมดจดโดยสิ้นเชิงและสงบลงอย่างสนิทแล้ว ก็เป็นอันว่า บรรดาเรื่องราวต่างๆ ซึ่งจมคั่งอยู่ในจิตต์ จะปรากฏประจักษ์ขึ้นแก่ญาณจักขุของท่าน โยคีผู้นั้นประจักษ์สิ่งที่จมอยู่ในน้ำบริสุทธิ์ ปรากฏแก่ดวงจักขุของผู้ที่อยู่ข้างบนฉะนั้น

ข้อเหล่านี้แหละ ย่อมเป็นพยานให้เห็นว่า การระลึกชาติได้ไม่เป็นการแปลกประหลาดอะไร หรือเป็นการเหลือความเชื่อแม้แต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะการเช่นนี้ ย่อมดำเนินไปตามหลักแห่งจิตต์ศาสตร์ และธรรมชาติทั้ง ๒ อย่าง ฉะนั้น เพียงการไม่สามารถระลึกชาติได้ของคนบางคนบางพวก จึงไม่มีหลักฐานเพียงพอ ที่จะหักล้างข้อที่ว่า “มีชาติก่อน” ได้ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ตลอดอายุกาลที่เราทรงจำอะไรไม่ได้ ก็จะพลอยกลายเป็นอายุกาลที่ไม่เคยมีปรากฏมาแล้วไปด้วย คือว่า ถ้าความไม่ระลึกชาติ จะเป็นเหตุให้พิสูจน์ได้ว่า “ไม่มีชาติก่อน” แล้วไซ้ ก็เป็นอันว่า ความไม่ระลึกชาติ ถอยหลังไปหาสมัยเยาว์วัย ก็จำเป็นจะต้องพิสูจน์ในทำนองเดียวกันว่า “ย่อมไม่มีเยาว์วัย” ด้วย

อย่างไรก็ดี รวมใจความลงได้ว่า โยคีผู้ใดตั้งมั่นอยู่ในอปริคคะโดยทางกาย (หน้า๒๖๑) วาจา, และใจได้แล้ว โยคีผู้นั้นย่อมจะบรรลุถึงอิทธิฤทธิ์ คือการระลึกถึงเรื่องราวที่มีมาในชาติก่อน ๆ (อดีตศตฺยาน)

ไซ้แต่เท่านั้น แม้บรรดาเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งจะเกิดมีขึ้นในชาติต่อไปข้างหน้าเล่า ก็ยังปรากฏแก่ท่านโยคีผู้นั้นด้วย (อนาคตศตฺยาน) ทั้งนี้ก็เพราะความสงบ ไร้กังวล จึง

สามารถมองเห็นทางไกล — ทั้งข้างหน้า (อนาคต) และข้างหลัง (อดีต) โดยไม่มีเครื่องขัดขวางที่จะกำบังกระแสแห่งญาณจักขุของท่านผู้นั้นไว้ได้

จะกล่าวถึงเสาะจะทางกาย

สูตร :-- เสาจาทู สุวางคชคุปฺสา ปีโรธสฺสรคฺ (๔๐)

คำแปล :-- จากเสาะจะ (เกิดมี) ความใคร่ ความใคร่เพื่อการคุมตัวตนไว้ และการไม่เกี่ยวข้องกับสัมผัสด้วยคนอื่น

คำอธิบาย :-- ลักษณะของกาม ซึ่งปรากฏขึ้นทางกาย และผูกมัดบุคคลไว้ในกามารมณ์ คือ ความใคร่ในความสัมผัสกายของตนหรือกับกายของผู้ที่รักใคร่ คือว่า คู่รักทั้ง ๒ ย่อมมีความใคร่ที่จะสัมผัสกายของกันและกัน ความใคร่เช่นนี้ เป็นเหตุให้ปวงสัตว์มุ่งต่อการบริโภคเพศตรงกันข้าม โดยวิธีหลายประการนานา เช่นการกอด การจูบ การสังวาส เป็นต้น ซึ่งได้แก่การประกาศของกามทางกาย ถ้าจะพิจารณาดูอย่างละเอียดลออแล้ว จะเห็นได้ว่า ความใคร่เช่นนี้ ย่อมดำเนินไปในทาง ๒ สาย คือ ๑) ความใคร่ที่จะนำตัวเราเข้าไปสัมผัสกับคู่รัก และ ๒) ความใคร่ที่จะนำตัวคู่รักมาให้สัมผัสกับตัวเรา

เมื่อเป็นดังนี้ ผู้บำเพ็ญโยคะ จำเป็นที่จะต้องตัดความใคร่ทั้ง ๒ สายนี้เสีย คือไม่ยอมให้ตัวตนสัมผัสกับคนอื่น และทั้งไม่ยอมให้ตัวคนอื่นมาสัมผัสกับตัวของตน

ความบริสุทธิ์ทางกาย ย่อมเป็นไปเพื่อขจัดเสียซึ่งความใคร่ทั้ง ๒ สายดังได้กล่าวมาแล้วนี้ คือว่าเมื่อท่านโยคี (หน้า๒๖๓)✠✠ ดำรงอยู่ในความบริสุทธิ์ทางกายแล้วอย่างมั่นคง ความใคร่ที่จะนำตัวของตนเข้าไปสัมผัสกับตัวของคนอื่น และทั้งนำตัวของคนอื่นเข้ามาสัมผัสกับตัวของตนนั้น ย่อมดับสูญไปอย่างสนิท นั่นคือ ความประกาศของกามทางร่างกาย ย่อมไม่มีอยู่ในท่านผู้เป็นโยคี ผู้ซึ่งดำรงอยู่ในเสาะจะทางกายแม้แต่ประการใด

จะกล่าวถึงเสาะจะทางจิตต์

สูตร :-- สตุตฺวสุทฺธา เสามนฺโสยกาเครฺนุ ทฺริชชยา ตุมทฺรฺสนโยคฺยตฺวานิจ(๔๑)

คำแปล :-- ในความบริสุทธิ์ทางจิตต์ (ย่อมเกิด) ความโสมนัส เอกัคคตา อินทริยสังวร และ สมรรถภาพในการเห็นอาตมมัน

คำอธิบาย :-- เมื่อโยคีเกิดความบริสุทธิ์ทางจิตต์ขึ้นแล้วก็ป็นอันว่า จิตต์ย่อมไม่ปล่อยตัวให้แปดเปื้อนด้วยโลกียมลทิน อันมีความทุกข์โทมนัสเป็นลักษณะประจำ เมื่อโยคีห่างเหินไปจากความทุกข์โทมนัสแห่งโลกียมลทินได้แล้ว ก็ย่อมเป็นธรรมชาติอยู่เอง ที่ความสุข โสมนัส จะเกิดขึ้นแทนในจิตต์อันบริสุทธิ์หมดจดนั้นเป็นแน่แท้

อนึ่ง เนื่องจากจิตต์อันบริสุทธิ์นี้ไม่เหลียวแลไปในทางโลกียะอีก คือสำราญอยู่ด้วยความสุข โสมนัส จึงไม่มีความกังวลใจแม้ประการใด ๆ เลย เมื่อไม่มีความกังวลใจก็ไม่มีการเหลียวแลไปในทางนี้ทางโน้น นั่นคือ จิตต์อันบริสุทธิ์ซึ่งเอบอ้อมไปด้วยสุข โสมนัสนั้น ย่อมตั้งมั่นอยู่ในเอกัคคตา ในกิจการที่พึงจะกระทำต่อไป

เมื่อมีเอกัคคตาเกิดขึ้นดังนี้แล้ว อินทรีย์ต่าง ๆ ก็ไม่สามารถที่จะหลงไหลไปตามกระแสแห่งอารมณ์ได้ ทั้งนี้ก็เพราะจิตต์มั่นอยู่ในเอกัคคตา จึงไม่เป็นไปตามอำนาจของอินทรีย์ และทั้งไม่แพร่ไปยังอินทรีย์ทั้งหลายด้วย เหตุนั้นอินทรีย์จึงเป็นอันขาดความสัมพันธ์กับจิตต์ ผลก็คือ อินทรีย์ไม่สามารถที่จะหลงไหลไปตามกระแสอารมณ์โดยลำพังได้ ซึ่งถ้าจะกล่าวตามสำนวนอีกประการหนึ่ง ก็คือ หมายความว่าถึงอินทรีย์สังวร (หน้า๒๖๕) หรือความสำรวมอินทรีย์นั่นเอง

เมื่อความสำรวมอินทรีย์เกิดขึ้นแล้วดังนี้ ในอันดับต่อไปจะเกิดมีสมรรถภาพในการตรัสรู้ซึ่งอาตมมันขึ้น เพราะอาศัยหลักดังได้กล่าวมาแล้วว่า การที่เรามองไม่เห็นอาตมมันก็เพราะอำนาจแห่งอวิชชาซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสังโยค แต่ขึ้นมา บุคคลจะตกเป็นทาสแห่งโลกียธรรม トラบเท่าที่เขายังไม่สามารถขจัดเสียซึ่งสังโยคทั้งปวงได้ การขจัดเสียซึ่งสังโยคนี้ ย่อมอาศัยการถอนอินทรีย์ออกจากบรรดาอารมณ์ต่างๆเป็นปทัฏฐาน เพราะสังโยคอันแรกซึ่งปรากฏอยู่อย่างชัดเจนคือสังโยคระหว่างอินทรีย์กับอารมณ์ เพราะฉะนั้น ท่านโยคีผู้ซึ่งมีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว ย่อมมีสมรรถภาพที่จะค่อย ๆ ก้าวไปสู่เขตแดนแห่งโลกุตระธรรม ซึ่งเริ่มแต่การตรัสรู้ซึ่งอาตมมันเป็นต้นไป

อนึ่ง ถ้าจะพิจารณาอย่างละเอียดลออกแล้ว สมรรถภาพที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ซึ่งอาตมมันนั้น มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑) สาธนสมบัติ คือสมบัติแห่งการปฏิบัติได้แก่คุณลักษณะ ๖ ประการดังนี้คือ ความสำรวมอินทรีย์ภายใน (สมะ) ความสำรวมอินทรีย์ภายนอก (หมะ) ความอดกลั้นทนทาน (ติติญา) ความสำรวมใจหรือถอนจิตต์ (อุปรติยะ) ศรัทธา (อุสุตฺรที่ ๒๐ บทที่ ๑) และความตั้งมั่นแห่งใจ (สมาทาน)

๒) ความหน่ายหรือความไม่พึงใจในการเสวยผล ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (อิหามุตรผลโกภวิราคะ)

๓) ความแตกฉานในการเข้าใจว่า อะไรเป็นอัตตา และอะไรเป็นอนัตตา (อาตุมานตมวสุตฺวิเวกะ)

๔) ความปรารถนาที่จะยกตัวให้ข้ามพ้นไปจากโลกิยธรรม เมื่อโยคีประกอบด้วยสมรรถภาพ ๔ ประการ ดังว่ามานี้แล้ว การก้าวไปสู่โลกุตตรธรรม ไม่เป็นการยากเย็นสำหรับท่านแม้แต่ประการใด (มมุกฺขตวม)

จะกล่าวถึงสันโดษ(หน้า๒๖๗) ❓ ❓

สูตร :-- สนฺโตষาทตฺนุตฺตมะ สุขะลาภะ (๔๒)

คำแปล :-- จากสันโดษ (ย่อมนิ) การบรรลุถึงสุขอันไม่มีสุขอื่นจะดีไปกว่า

คำอธิบาย :-- สุขซึ่งเกิดขึ้นจากความสันโดษ ย่อมเป็นสุขที่หาที่เปรียบไม่ได้ เพราะว่า สุขของผู้ไม่มีความสันโดษย่อมไม่มีขีดสิ้นสุด เขารู้สึกอยู่เสมอว่า ความสุขของคนอื่น เป็นความสุขที่ดีเลิศไปกว่าของเขา แต่ทว่า ส่วนผู้ที่มีความสันโดษไม่มีความกระหายต่อสิ่งใด ท่านทำใจให้สำราญอยู่ในฐานะที่ท่านดำรงอยู่ ไม่มีความสุขชนิดอื่นใดจะสามารถจูงใจของท่านผู้นั้นไปได้ เหตุฉนั้น ความสุขของท่านจึงนับว่า เป็นความสุขอย่างหาที่เปรียบอันดีเลิศไปกว่าไม่มี

จะกล่าวถึงตปะ

สูตร :-- กาเยนฺทริยสิทฺธิรสุทฺธิกฺษยาต- ตปะสะ (๔๓)

คำแปล :-- จากความเสื่อมลงแห่งความไม่บริสุทธิ์เพราะตปะ (เกิด) สิทธิแห่งกายินทรีย์

คำอธิบาย :-- ดังได้กล่าวมาแล้ว ตปะ หมายถึงความอดทนต่อบรรดาธรรมซึ่งเป็นไปในความเป็นคู่ เช่น สุขกับทุกข์ ร้อนกับเย็น เป็นต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ตปะได้แก่การปฏิบัติ ซึ่งจะนำโยคีให้พ้นไปจากบรรดาธรรมแห่งการเป็นคู่ ฉะนั้น ท่านโยคีผู้ซึ่งมีตปะสำเร็จแล้ว ย่อมเป็นผู้ซึ่งดำรงอยู่ในฐานะอันนอกเหนือไปจากบรรดาธรรมแห่งความเป็นคู่ บาปกับบุญย์ กุศลกับอกุศล ธรรมกับอธรรม บรรดาคู่เหล่านี้ ย่อมไม่มีอยู่ในท่าน คู่เหล่านี้แหละคือมลทินแห่งโลกิยธรรม ผู้ซึ่งไม่ตกอยู่ในข่ายแห่งความเป็นคู่ ย่อมเป็นผู้ที่ปราศจากมลทิน ความปราศจากมลทินหรือความเสื่อมแห่ง

ความไม่บริสุทธิ์ย่อมมีตปะเป็นแดนเกิด เพราะตปะเป็นเครื่องเผาผลาญธรรมคู่ หรือ นำไปสู่ภูมิอันนอกเหนือไปกว่าบรรดาความเป็นคู่

อนึ่ง ถ้าจะกล่าวตามแนวแห่งมูลเหตุ จะปรากฏว่า บรรดาธรรมแห่งความเป็นคู่ ย่อมอาศัยกาละ เทศะและภาวะเป็นมาตรฐาน สุขกับทุกข์ อาศัยภาวะเป็นเกณฑ์ เย็นกับร้อน(หน้า๒๖๕) ❖❖ อาศัยเทศะเป็นมาตรฐาน ทิวากับราตรีมีกาละเป็นกรณีฯ ดังนี้ เป็นอาทิ ฉะนั้น ผู้ซึ่งพ้นไปจากภูมิแห่งความเป็นคู่ได้แล้วจึงนับว่า เป็นผู้ซึ่งได้ข้ามพ้น อาณาเขตแห่งกาละ, เทศะ, และ ภาวะทุกประการได้แล้ว

การข้ามอาณาเขตแห่ง กาละ, เทศะ, และภาวะได้นี้ ย่อมบันดาลให้เกิดอิทธิขึ้น ชนิดหนึ่ง คือบรรดาภยนิทรียเกิดมีศักดิ์สิทธิ์ขึ้น ซึ่งถึงกับไม่ถูกขัดขวางด้วยกาละ, เทศะ, และภาวะโดยประการทั้งปวง เหตุการณ์ใดที่กำลังเกิดขึ้น ณ ที่ไกล ซึ่งตามธรรมดาเรามองไม่เห็น เพราะถูกขัดขวางอยู่ด้วยเทศะ เหตุการณ์นั้น จะปรากฏเปิดเผยอยู่แก่ โยคจักษุของท่านโยคี และเหตุการณ์ใด ซึ่งผ่านมาแล้วในสมัยอดีต ซึ่งกำบังสายตาของ ปุถุชนไว้ด้วยอำนาจแห่งกาละ เหตุการณ์นั้น ย่อมจะประจักษ์ชัดขึ้นแก่กระแสแห่ง โยคจักษุความรู้สึก ความนึกคิดต่าง ๆ ซึ่งกำลังเกิดขึ้นในจิตต์ของคนอื่น และซึ่งปุถุชน ไม่สามารถที่จะอ่านออกได้ เพราะถูกขัดขวางอยู่ด้วยภาวะ ความรู้สึก, ความคิดนั้น ๆ ไม่สามารถที่จะซ่อนเร้นจากอำนาจอิทธิของโยคี ผู้ซึ่งดำรงอยู่ในฐานะอันนอกเหนือไป กว่าภาวะทุกประการได้เป็นอันขาด ถ้าจะกล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ ภยนิทรียของท่านโยคี มีตปะอันสำเร็จลงแล้ว ย่อมมีศักดิ์สิทธิ์อันไม่ถูกจำกัดขัดขวางด้วยกาละ, เทศะ และ ภาวะประการใด ๆ ได้เลย

จะกล่าวถึงสาธยาย

สูตร :-- สุวธยาธิษฏเทวตาสัมพรโยคะ (๔๔)

คำแปล :-- จากสาธยาย (ย่อมมี) การสมาคมกับเทวดาที่ (เรา) พึงปราถนา

คำอธิบาย :-- ได้อธิบายมาแล้วว่า สาธยายได้แก่การรู้ภาวนาถึงศาสตร์ที่เกี่ยวข้องด้วยโลก กุศตรธรรมและการสวดปณพ การเช่นนี้ ย่อมทำให้โยคีสูงขึ้นจากโลกภูมิ โยคี เรียนรู้ภาวนาถึงโลกุศตรศาสตร์เพียงใด สวดปณพตามวิธีที่ได้เพียงนั้น แต่ทว่า โลกภูมินั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกสถุลกับโลกสุขุม(หน้า๒๗๑) ❖❖ โลกสถุล ประกอบขึ้น ด้วยวัตถุหยาบ เช่น โลกของเรา คาวนพเคราะห์เป็นต้น ส่วนโลกสุขุม ประกอบขึ้น

ด้วยวัตถุละเอียด จึงไม่ปรากฏแก่มังษะจักขุอันเป็นของหยาบ โลกสุขุมนั้น ได้แก่เทวโลก ก่อนที่โยคีจะข้ามพ้นโลกภูมิทั้ง ๒ ประการเสียก่อน คือ ครั้งแรก ท่านจะต้องผ่านโลกภูมิอันหยาบ ซึ่งเป็นที่ดำรงของท่านเอง เมื่อได้ผ่านขอบเขตแห่งโลกหยาบไปได้แล้ว ท่านก็จะเข้าถึงขอบเขตแห่งโลกสุขุม ซึ่งเป็นที่ดำรงของคณะเทวดาทั้งหลาย เมื่อเข้าถึงเทวโลกด้วยผลแห่งสาธยายดังนี้แล้ว ท่านย่อมมีความสามารถที่จะสมาคมกับเทวดาองค์ที่ท่านพึงปรารถนาอยู่ซึ่งในตอนนั้นไม่นับว่าเป็นการแปลกประหลาดอัศจรรย์อะไรเท่าใดนัก

ต่อไปจะกล่าวถึงอิศวรปณิธาน

สูตร :-- สมာธิติทธิวิสุทฺถปณฺธิชานตุ (๔๕)

คำแปล :-- จากอิศวรปณิธาน (ยอมมี) ความสำเร็จในสมาธิ

คำอธิบาย :-- กล่าวคือ เมื่อการเพ่งถึงพระอิศวรได้สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์มั่นคงเต็มที่แล้ว ก็เป็นอันว่าจิตต์ของท่านโยคีในขณะนั้น ขึ้นนั้น ไม่มีการห่วงเหนี่ยวยึดถือเอาพฤติกรรมแม้แต่ประการใด ทั้งนี้เพราะในขั้นนั้น ท่านกำลังดำรงอยู่ในพระอิศวรโดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมใด ๆ ซึ่งเป็นไปในทางโลกียคติ เมื่อจิตต์ข้ามพ้นไปจากบรรดาพฤติกรรมได้แล้ว จิตต์ย่อมตั้งมั่นอยู่ในภูมิแห่งสมาธิอันมีสัมปัญญาตสมาธิเป็นขั้นแรกขณะนี้

นี้แหละคือผลโดยย่อ ซึ่งเกิดมีขึ้นจากการบำเพ็ญยมและนิยมนอนจากยมและนิยมน ซึ่งโยคีจำเป็นจะต้องบำเพ็ญไปด้วยก็คือ อาสนะ ซึ่งท่านปตัญชลีได้แนะนำลักษณะไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- สุถิสฺสุขมาสนมฺ (๔๖)

คำแปล :-- อาสนะ คือ (การนั่ง) อย่างเสถียรและสบาย (หน้า ๒๓๓)◆◆

คำอธิบาย :-- อาสนะ ซึ่งนับว่าเป็นอาสนะที่เสถียรและสบายตามแนวแห่งโยคะนี้ ย่อมบ่งถึงอาสนะที่สามารถจะอำนวยความเสถียรและความสะดวกสบายแก่ลมปราณตามหลักแห่งโยคะ วิธีนั่งเช่นนี้มีอยู่ ๔๘ แขน ในระหว่างอาสนะ ๔๘ แขนนั้น อาสนะที่สะดวกแก่การบังคับลมปราณ มีอยู่ ๓ ประการ ซึ่งมีระเบียบแห่งการนั่งดังต่อไปนี้

๑) สิทธานะ – สิทธานะ นับว่าเป็นอาสนะที่ประเสริฐที่สุดในระหว่างบรรดาอาสนะทั้งหลาย เพราะเมื่อนั่งลงตามแบบสิทธานะแล้ว การบังคับลมปราณจะสะดวกขึ้นมากยิ่งกว่าการนั่งตามแบบอาสนะอื่น ๆ

วิธีนั่ง- กู้หรือพับขาทั้ง ๒ เข้ามา แล้วเอาสันเท้าเบื้องซ้ายมากดไว้ที่ส่วนกลางของศีรษะ แล้วเอาสันเท้าเบื้องขวามากดไว้ที่ปลายอวัยวะสืบพันธุ์ ในตอนนี้ จงพยายามจัดวางสันเท้าทั้ง ๒ ให้ตั้งอยู่เป็นแถวแนวเดียวกันและตรงกับแนวนาภี หรือแถวเดียวกันกับ สะดือ, กลางอก, และปลายจมูก ในการกดปลายอวัยวะสืบพันธุ์ จำเป็นที่จะต้องคอยระมัดระวังอยู่เสมอ โดยอย่าให้สันเท้ากดถูกหรือทับตรงกลางลำอวัยวะสืบพันธุ์ ควรนั่งให้หลังและคอตั่งตรงอยู่เสมอ อย่าปล่อยให้หลังงอ- คด- โกง แม้แต่น้อยหนึ่ง คือ ตั้งลำตัวให้ตรงอยู่เสมอ ตาทั้ง ๒ ต้องจับจอด หรือจ้องมองเพ่งอยู่ที่ปลายจมูกหรือระหว่างคิ้วหรือคิ้วต่อ ทอดมือทั้ง ๒ วางไว้บนตักหรือหัวเข่าแล้วแต่ความสมัครใจ (หน้า ๒๗๕) ❀ ❀

๒) ปัทมาสนะ นั่งเหมือนอย่างพระอิริยาบถนั่งของพระพุทธเจ้า คือ เอาเท้าเบื้องขวาวางซ้อนลงบนขาอ่อนเบื้องซ้าย และเอาเท้าซ้ายวางทับลงบนเท้าขวา ปลายเท้าขวาวางบนขาอ่อนทางขวา (นั่งสมาธิขัดสมาธิเพชร) ส่วนอิริยาบถอื่น ๆ เป็นไปทำนองเดียวกันกับสิทธานะ

๓) สวัตติกาสนะ เอาปลายเท้าเบื้องซ้ายวางไว้ระหว่างขาอ่อนกับน่องหรือระหว่างขาพับเบื้องขวา คือ ให้ปลายเท้าซ้ายจดขาอ่อนเบื้องขวา แล้วเอาปลายเท้าขวาทับลงบนเท้าซ้าย โดยวางปลายเท้าไว้จดส่วนกลางระหว่างขาอ่อนกับเข่า อิริยาบถอื่น ๆ เป็นไปดังสิทธานะทั้งสิ้น

นี้แหละ คือ ลักษณะหรือระเบียบแห่งอาสนะสำคัญซึ่งโยคีควรจะหัด แต่ว่าการหัดอาสนะมักมีเครื่องขัดขวางอยู่หลายประการ เช่น ร่างกายไม่ยอมอำนวยความสะดวกหรือเราอาจรู้สึกเกียจคร้านเป็นต้น ฉะนั้นในการหัดอาสนะให้สำเร็จผล โยคีควรจะดำเนินวิธีการเป็นอย่างไรนั้น นับว่าเป็นที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ท่านปตัญจलि จึงได้แนะนำคำตอบแห่งปัญหาหรืออุบายแห่งการบรรลุถึงความสำเร็จในการหัดอาสนะนี้ไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้คือ

สูตร :-- ปุรยตุน ไศถิกฺขยานนุตสมา ปตฺติภยามุ (๔๗)

คำแปล :-- เพราะความอ่อนลงแห่งความพยายาม (ของเครื่องขัดขวางที่ไม่ยอมเป็นไปตาม) และสมาบัติในภาวะอันไม่มีที่สิ้นสุด

คำอธิบาย :-- เครื่องขัดขวางอันแรกที่สุด ซึ่งนับว่าเป็นปฏิบัติในการบรรลุถึงผลสำเร็จในการหัดอาสนะนั้น คือ เครื่องขัดขวางที่เกิดขึ้นจากร่างกาย เช่น เมื่อยขา, เมื่อยหลัง, ขัดหลังเป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะร่างกายยังไม่คุ้นเคยกับการนั่งในระเบียบเช่นนี้ จึงพยายามที่จะไม่ยอมเปลี่ยนอิริยาบถไปตามที่เราต้องการ ความพยายามแห่งร่างกายที่จะต่อสู้กับอิริยาบถใหม่เช่นนี้ ปรากฏขึ้นในลักษณะการต่าง ๆ ซึ่งเราเรียกกันว่า เมื่อยหลัง เมื่อยขาเป็นต้น เหตุนี้ท่านโยคีจึงควรดำเนินการฝึกโดยไม่หยุดชะงักเสียกลางคัน ทั้งนี้ก็เพื่อ (หน้า ๒๗๗) ❖❖ จะให้ความพยายามในการต่อสู้ของร่างกายอ่อนลง เมื่อความพยายามของร่างกายอ่อนลงแล้ว คือไม่ขัดขวางต่อการนั่งอาสนะดังที่ท่านโยคีประสงค์นั้นแล้ว ก็เป็นอันว่า ร่างกายได้เกิดมีความเคยชินในอิริยาบถใหม่ขึ้น และจะไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อการหัดโยคะในเบื้องหน้าอีกต่อไป

แต่นอกจากเครื่องขัดขวางทางร่างกายแล้ว ยังมีเครื่องขัดขวางทางใจ เช่น ขณะที่นั่งลงแล้ว ใจเริ่มเหลียวแลไปทางนี้ทางโน้นอันเป็นธรรมดาอีก เมื่อเป็นเช่นนี้ โยคีควรกระทำการฝึกให้จิตตั้งมั่นอยู่ในภาวะอันไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งได้แก่โลกุตตรธรรม เมื่อใดจิตตั้งมั่นอยู่ในโลกุตตรธรรมอันไม่มีที่สิ้นสุด และทั้งร่างกายก็ไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยหรือเมื่อยล้าแม้แต่ประการใด ๆ แล้ว เมื่อนั้นแหละ จักว่าท่านโยคีได้บรรลุถึงความสำเร็จในอาสนะแล้วเป็นอย่างดี

เมื่อท่านโยคีได้บรรลุถึงความสำเร็จอาสนะอย่างดีแล้วท่านจะได้รับประโยชน์ในทางโยคะเป็นอย่างไรบ้าง ท่านปตัญชลี ได้ชี้แจงไว้ในเนื้อสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ตโต ทวนทวานภิมิตะ (๔๘)

คำแปล :-- จาก (ความสำเร็จอาสนะ) นั้น (จะเกิด) ความไม่ทรمانด้วยสิ่งที่เป็นคู่

คำอธิบาย :-- เมื่อท่านโยคี ได้รับความสำเร็จในอาสนะแล้ว ประโยชน์อันใหญ่หลวงที่จะเกิดขึ้นจากนั้นคือ สิ่งที่เป็นคู่ เช่น หนาวกับร้อน ไม่สามารถเป็นเครื่องขัดขวางในการบำเพ็ญโยคะได้อีก

ความจริง หนาวกับร้อน ย่อมเป็นเหตุอันหนึ่งซึ่งทำให้เราตั้งจิตต์แน่วแน่งไม่ได้โดยสะดวก อาทิเมื่ออยู่เช่น ถ้าเรารู้สึกร้อนจัด เราจะรู้สึกมีความกระวนกระวายไม่

วายน - ตั้งแพร่หลายอยู่ทั่วร่างกาย มีหน้าที่ คือ ทำการเคลื่อนไหวแห่งอวัยวะต่าง ๆ

อุทาน - ตั้งอยู่ระหว่างคอกับสมอง มีหน้าที่ คือ ทำการออกเสียง

สมาน - ตั้งอยู่ตรงสะดือ มีหน้าที่ คือ ทำการเป็นสื่อระหว่างปราณ กับอปาน

หลักแห่งปณายาม บังถึงการบังคับลมทุก ๆ ประการ แต่ว่า ในการบังคับลมนั้น วิธีแห่งปณายามย่อมอาศัยการบังคับลมปราณเป็นมูลกรณี ส่วนการบังคับลมอื่น ๆ เป็นไปเพียงเป็นสหกรเท่านั้น เหตุนั้น ระเบียบการบังคับลมดังว่านี้จึงมีชื่อจำกัดไว้ว่า “ปณายาม” หรือการบังคับลมปราณ

อนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้ว หน้าที่ของลมปราณคือการหายใจเข้าออก ฉะนั้นการบังคับลมปราณจึงบังไปถึงการบังคับการหายใจเข้าออก ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า การขจัดเสียซึ่งการหายใจเข้าออก การหายใจเข้าเรียกว่า “อัสสาสะ” ท่านจึงได้บัญญัติความหมายแห่งปณายามลงไว้ว่า การขจัดเสียซึ่งการเคลื่อนไหวแห่งอัสสาสะและปัสสาสะ ฉะนี้

แต่ว่า ความบัญญัติเช่นนั้น ยังไม่ขาวกระจ่างและกระชับพอที่โยคีจะสามารถดำเนินการบำเพ็ญโยคะได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านปตัญชลี จึงได้แสดงลักษณะต่าง ๆ แห่งปณายามไว้ในสูตร คือ (หน้า ๒๘๓)

สูตร :-- พาหยาภยบุตรสตุมภิวฤตติรุ เทศกาลสํขยาภิะ ปริทุษฺโฏ ทิรฺมฺสฺกฺษฺมะ (๕๐)

คำแปล :-- (ปณายามนั้นย่อมมี) พฤตติ คือพฤตติภายนอก พฤตติภายในและพฤตติแห่งการหยุดนิ่ง ถูกกำหนดหมายไว้ด้วยเทศะ กาละ และจำนวน เป็นยาวและละเอียด

คำอธิบาย :-- ปณายาม มีพฤตติการ ๓ ประการ พฤตติการภายนอก หมายถึง การหายใจออก พฤตติการภายในหมายถึง การหายใจเข้า และพฤตติแห่งการหยุดนิ่ง หมายถึงการอึดลมหายใจไม่ให้เข้า

นอกจากพฤตติการ ๓ ประการนี้แล้ว ปณายามยังจำเป็นที่จะต้องอาศัย เทศะ กาละ และ จำนวน เป็นมาตรฐานแห่งการดำเนิน คือว่า การฝึกหัดปณายามควร

กระทำหรือบำเพ็ญในอันเหมาะสม ตามเวลาอันเหมาะสม และตามครั้งคราวอันเหมาะสมอีกด้วย

อนึ่ง ในการหายใจเข้าออกนี้ ข้อที่ควรระวังมีอยู่อีกข้อหนึ่ง คือ ลมที่จะเข้าและออกนั้น จำเป็นจักต้องเป็นลม ยาว และ ละเอียดย

เนื่องจากปณายามเป็นวิธีการซึ่งเป็นในทางการฝึกโดยตรง และทั้งนับว่า เป็นหัวใจแห่งการบำเพ็ญโยคะด้วย จึงขอกกล่าวโดยนัยพิสดารไว้อีก เพื่อจะเปิดเผยวิธีการแห่งการบริการรรม ปณายาม ให้กระจ่างชัดขึ้น โดยไม่ให้มีช่องทางที่จะหลงเข้าใจผิดได้แต่ประการใดประการหนึ่ง

ก่อนที่ผู้ใดจะเริ่มบำเพ็ญโยคะ ควรเลือกหาเทศะหรือสถานที่อันเหมาะสมกับการบำเพ็ญโยคะ กล่าวคือ ควรเลือกหาสถานที่ซึ่งเป็นที่วิเวกห่างไกลออกไปจากหมู่ประชุมชน อากาศดี ปราศจากอันตรายซึ่งจะเกิดขึ้นเพราะสัตว์ร้ายเป็นต้น และเป็นสถานที่ ๆ แสงสว่างดูบังจายได้ไม่ยาก สถานที่ชนิดนี้ ย่อมสมแก่การเริ่มบำเพ็ญโยคะไม่ควรเริ่มบำเพ็ญโยคะในเมืองหรือที่ใกล้ประชุมชน เพราะสถานที่ชนิดนี้(หน้า๒๘๕) ❖❖มีอากาศไม่ดี ยิ่งกว่านั้น เนื่องจากผู้เริ่มบำเพ็ญโยคะอาศัยอยู่ในหมู่ประชุมชน จึงไม่สามารถที่จะอดคุษหรือปกปิดผลในการบริการรรมของเขาไว้ได้ ซึ่งนับว่าเป็นอันตรายอย่างร้ายแรงสำหรับผู้เริ่มหัดโยคะใหม่ ๆ เพราะการคุษเช่นนี้ ทำให้จิตต์เหลิยวเลกระจายไปในทางโลกการสังวรจิตต์เพื่อเพ่งเล็งถึงจุดหมายเพียงอันเดียว คือ โลกุตตรธรรมจึงกลับกลายเป็นการที่เป็นไปไม่ได้แท้ อนึ่ง ไม่ควรเริ่มบำเพ็ญโยคะในสถานที่อันห่างไกลไปจากที่สำนักของอาจารย์ เพราะเมื่อมีความสงสัยเกิดขึ้นไม่มีใครที่จะช่วยขจัดความสงสัยนั้นเสียได้ การเริ่มบำเพ็ญโยคะ ทำในป่าก็ไม่เป็นการสมควรอีกเหมือนกัน เพราะอาจมีอันตรายจากสัตว์ร้ายได้หลายประการ และทั้งไม่สะดวกในการแสวงหาดูบังจายด้วย

โยคีควรอาศัยอยู่ในที่ใดที่หนึ่งเฉพาะแต่ผู้เดียว คือ ไม่ควรหลับนอนร่วมกับใคร ๆ เป็นอันขาดและไม่ควรให้คนอื่นนอนบนที่นอนของตน

เมื่อได้รับสถานที่อันเหมาะสมดังกล่าวมาแล้ว โยคีควรริบบำเพ็ญโยคะ ตั้งต้นในฤดูใบไม้ร่วงหรือใบไม้ผลิ (วสันต์) ฤดูอื่น ๆ คือ ฤดูร้อน ฤดูหนาว และฤดูฝน ไม่เหมาะสมแก่การเริ่มต้นบำเพ็ญโยคะ ถ้าเริ่มขึ้น อาจจะเป็นโอกาสให้โรคเกิดขึ้นก็ได้ จึงเป็นการไม่สมควรเริ่ม

เมื่อถึงฤกษ์อันเหมาะสมกับการเริ่มต้นบำเพ็ญโยคะแล้ว ผู้ที่ปรารถนาเป็นโยคี ควรระมัดระวังในเรื่องอาหาร การนอนพักผ่อน อิริยาบถอื่นๆ เป็นต้น ให้จงมาก

กล่าวคือ โยคีไม่ควรรับประทานอาหารจนเต็มท้องในเวลากลางวัน ควรรับประทานอาหารเช้า หยาบ เช่นข้าวเป็นต้น เพียงครึ่งท้อง อาหารเหลว เช่น นม น้ำ เป็นต้น เพียงเศษ ๑ ส่วน ๔ ของท้อง อีกเศษ ๑ ส่วน ๔ ควรเหลือว่างไว้ เพื่อลมจะได้เดินสะดวกหรือเป็นทางลมเดินในเวลากลางคืน ควรรับประทานอาหารรวมทั้งแข็ง และเหลวเพียงครึ่งท้องเท่านั้น แต่ในเวลากลางคืน ควรรับประทานอาหารเหลว(หน้า ๒๘๗) ๓๓ เช่น นมมากกว่าอาหารแข็ง โยคีไม่ควรอดอาหาร และทั้งไม่ควรกำหนดการรับประทานอาหารเช้ามื้อเดียวไว้ตายตัว เพราะการอดอาหารและการรับประทานอาหารเช้ามื้อเดียว ทำให้ร่างกายอ่อนเพลียผิดปกติมาก ซึ่งเป็นเหตุให้ไม่สามารถบริหารโยคะในตอนเช้าได้ดี

โยคีจำเป็นต้องงดเว้นการรับประทานเกลือและพริกตลอดเวลาอย่างน้อย ๑ ปี อาหารที่ไม่ควรรับประทาน คือ นมเปรี้ยว ขนุนสุก ฟักทอง ฟักเขียว ลูกตาล ผลมะเฟือง ลูกผักตำลึง ประเภทส้มโอต่างๆ หอมและกระเทียม น้ำสุราและเมรัย เครื่องคองของเมา หรือของเสพติดต่างๆ เช่น บุหรี่, กัญชา, ยาฝิ่น, เป็นต้น อาหารที่เป็นของทอดด้วยน้ำมัน เช่น มันทอด กลัวยทอด เป็นต้น อาหารที่มีรสจัด เช่น เผ็ดจัด, หวานจัด, เปรี้ยวจัด เป็นต้น ปลา, เนื้อสัตว์, ไข่, เป็นต้น ประเภทอาหารที่ควรรับประทาน คือ ข้าวสาลี, ข้าวแดง, ข้าวเจ้าอย่างดี, ถั่วเขียว, ถั่วราชมาศ, ขนุนดิบ, (ต้องต้มให้สุกเสียก่อน) เผือกมัน, กลัวยดิบ, และกลัวยสุก, หยวกกลัวย, ผักต่างๆ, นม, เนย, มะพร้าว, ผลองุ่น, น้ำอ้อย, เป็นต้น รวมไปถึงความว่า บรรดาพืชผลมูลผลอาหารต่างๆ ซึ่งเว้นจากเนื้อสัตว์แล้วเป็นสิ่งที่ควรแทบทั้งสิ้น

ส่วนการนอนพักผ่อน โยคีควรเว้นจากการนอนพักผ่อนในเวลากลางวันเสีย การนอนหลับในเวลากลางวันเป็นอันตรายอย่างร้ายแรงแก่การบำเพ็ญโยคะ เพราะการกระทำเช่นนั้น ทำให้เรารู้สึกเกียจคร้าน ความเหน็ดเหนื่อยแห่งสมองก็จะเสื่อมทรามทรุดโทรมลงตาม และยิ่งกว่านั้นการนอนหลับในเวลากลางวัน เป็นอันตรายแก่การถือพรหมจรรย์อีกด้วย เพราะผู้ที่มักนอนในเวลากลางวัน มักเสียน้ำสั้มภาวะในเวลากลางคืนโดยทางความฝัน การเสียน้ำสั้มภาวะ หมายถึงการเสียวิริยะ การเสียเดโชภาพ การเสยื่อเบื้องต้นที่จะนำไปสู่อมตรม ตามแง่แห่งโยคี การเสียน้ำสั้มภาวะคือความ

ตาย และการรักษาน้ำสัณณะไว้คือชีวิต (หน้า ๒๔๕) ☹️☹️ เหตุนั้น ผู้บำเพ็ญโยคะจึงควรพยายามทุก ๆ ประการเพื่อไม่ให้น้ำสัณณะหลั่งไหลออกจากร่างกายแม้แต่หยดเดียวให้จงได้

โยคีควรนอนหลับพักผ่อนในกลางคืนวันละ ๔ ชั่วโมงเป็นอย่างมาก ควรนอนตั้งแต่ ๒๒.๐๐ น ถึง ๒.๐๐ น จัดเป็นระยะที่พอดีพองาม และสมควรถอดการบำเพ็ญโยคะแท้ หน้าที่ต่อไป โยคีควรค่อย ๆ ตัดระยะเวลาอนหลับให้น้อยลงโดยลำดับ จนเหลือเพียงวันละ ๒ ชั่วโมง หรืออย่างมาก ๓ ชั่วโมง เมื่อโยคีสามารถกระทำปณายามวันละ ๓ ชั่วโมงในคราวเดียวกันได้ ท่านจะเห็นว่า การนอนหลับเพียงชั่วโมงเดียวหรือ ๒ ชั่วโมง พอสำหรับการพักผ่อนของร่างกายแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะ ความสำราญทางเส้นประสาทและจิตต์ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะการบริการมโยคะยอมอำนวยความสะดวกให้แก่ร่างกายและจิตต์ ต่อไปข้างหน้า เมื่อปณายามถึงความสำเร็จลงแล้วเป็นอย่างดี การนอนหลับไม่จัดเป็นการจำเป็นสำหรับท่านโยคีอีก เพราะว่า ตอนนี้ ท่านเกิดมีความสามารถที่จะถอนจิตต์ออกจากอารมณ์ทุก ๆ ประการเสียได้ เหตุนั้น เมื่อถึงเวลานอนหลับโยคีจึงถอนจิตต์ออกจากอารมณ์ทุก ๆ ประการเสีย จิตต์จึงได้รับความพักผ่อนดีกว่าความพักผ่อนที่เกิดขึ้นจากการนอนหลับธรรมดาอื่นอีก เพราะในเวลาอนหลับตามธรรมดา คนธรรมดาไม่สามารถที่บังคับจิตต์ไว้ได้ เหตุนั้น ถ้าจิตต์ดำรงอยู่ในความฝันอย่างเกินควร ก็แปลว่า จิตต์ไม่ได้รับความพักผ่อนตามที่ต้องการจริง ๆ ความพักผ่อนโดยถอนจิตต์ออกจากอารมณ์ทั้งปวงเช่นนี้ ท่านเรียกว่า อรุทธสมาธิ หรือกึ่งสมาธิ คือว่าในขั้นนี้โยคีดำรงอยู่ในระหว่างโลกียะกับโลกุตตระ ท่านได้ถอนจิตต์ออกจากโลกียะแล้วแต่ยังไม่เข้าสมาธิหรือฌานโดยตรงทีเดียว

ขั้นต่อไปสำหรับโยคีผู้มีอาหารและการพักผ่อนที่ได้จำกัดลงพอสมควรแล้วก็คือ การทำความสะอาดแห่งบรรดาเส้นโลหิต วิธีการทำความสะอาดแห่งบรรดาเส้นโลหิตนี้ (หน้า ๒๕๑) ☺️☺️ เรียกตามภาษาฝ่ายโยคะว่า “นาทิสุทธิ” ซึ่งมีระเบียบการอยู่ดังนี้

วิธีนาทิสุทธิ - คือ โยคีต้องตื่นจากการนอนหลับในเวลาดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น แล้วต้องถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และล้างหน้าล้างตา เป็นต้น เสียให้สะอาดเรียบร้อย เมื่อได้ชำระร่างกายให้บริสุทธิ์ดังนี้แล้ว ในอันดับที่ ๒ โยคีต้องนั่งลงบนอาสนะตามแบบที่ได้แสดงมาแล้ว ในที่วิเวกอันสมควรแก่การบำเพ็ญโยคะ โดยไม่ให้ใครเข้ามารบกวน ต่อแต่นั้น ในอันดับที่ ๓ จึงเริ่มภาวนาและนมัสการบรรดา

บูรพาจารย์และอาจารย์ของคุณด้วยความเลื่อมใสศรัทธาจริง ๆ โยคีควรนึกในใจโดยแนบแน่นอยู่เสมอว่า อานุภาพ อิทธิฤทธิ์ ของบรรดาบูรพาจารย์และอาจารย์ของคุณแผ่ห้อมล้อมอยู่รอบตน ไม่มีสิ่งใดที่จะอาจสามารถแทรกแซงเข้ามาขัดขวางทำลายการบำเพ็ญโยคะของคุณได้ ดังนี้เป็นอาทิ ครั้นแล้วต่อไปในอันดับที่ ๔ ต้องภาวนาถึงดอกบัว ๖ ดอก ดังที่ได้พรรณนาไว้ในสูตรที่ ๓๖ บทที่ ๑ เริ่มภาวนาตั้งแต่ดอกที่ ๑ ขึ้นไปจนถึงดอกที่ ๖ โดยลำดับกัน ควรภาวนาดอกละ ๕ นาทีก็พอ ต่อไปแต่นั้นอีกในอันดับที่ ๕ ต้องสวดปณตามระเบียบที่ได้แสดงมาแล้วก่อนนั้น แต่ในบริกรรม ควรสมมุติว่า โชติชนิดหนึ่ง กำลังค่อย ๆ โผล่ขึ้นมาจากดอกที่ ๑ ตามกระแสเสียงปณพ เมื่อการบริกรรมปณพดังที่อาจารย์ได้กำหนดให้ไว้สำเร็จแล้ว ในอันดับที่ ๖ ต้องกระทำการบริกรรมกำหนดลมหายใจเข้าออกต่อไป กล่าวคือ ต้องกคกะบังจุมูกทางเบื้องขวาไว้ด้วยหัวแม่มือข้างขวา แล้วค่อย ๆ เอลมเข้าทางช่องจุมูกข้างซ้าย โดยสุกลมเข้าจนเต็มกำลัง เมื่อเต็มความสามารถหรือสุดกระแสลมที่จะสูดเข้าอีกได้แล้ว ต้องกคกะบังจุมูกทางซ้ายไว้ด้วยนิ้วก้อยและนิ้วนางแล้วค่อย ๆ ปล่อยลมให้ออกทางช่องจุมูกข้างขวา เมื่อปล่อยลมให้ออกทางช่องจุมูกข้างขวา เมื่อปล่อยลมออกจนไม่มีเหลืออีกแล้ว กลับสูดเอลมเข้าทางช่องจุมูกข้างขวากลับโดยวิธีเดียวกันและปล่อยทางซ้าย แต่ควรระวังอย่าอัดลมหายใจไว้แม้แต่ขณะเดียว เมื่อได้ทำดังกล่าวมานี้แล้วครั้งหนึ่ง ถ้ารู้สึกเหนื่อย จะหยุด(หน้า๒๕๓)☺☺ พักผ่อนเสียสัก ๒ - ๓ นาทีก่อนก็ได้ แล้วเริ่มทำต่อไปตามแบบเดียวกันอีก ในเวลาหยุดพัก ควรภาวนาถึงดอกบัว ไม่ควรปล่อยให้จิตต์ไหลไปในอารมณ์ใด ๆ ในสัปดาห์แรกควรทำวันละเพียง ๔ ครั้ง แล้วค่อย ๆ เพิ่มจำนวนขึ้นสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง และในวันหนึ่ง ๆ ควรทำ ๔ เวลาคือ เวลาเช้า, เวลาเที่ยง, หัวค่ำ, และ ๒ ยาม ในวันหนึ่งถ้ากระทำน้อยกว่า ๔ เวลา จะบังเกิดผลช้าเกินไป

ขั้นต้นควรดำเนินไปโดยวิธีนั้นตลอดเวลา ๒ เดือน ภายในเวลา ๓ เดือน เส้นโลหิตสะอาดขึ้น เมื่อเส้นโลหิตสะอาดขึ้นแล้ว ก็เป็นอันว่า ร่างกายเกิดมีสมรรถภาพที่จะบริกรรมปณายามได้ต่อไปอีก ลักษณะแห่งความบริสุทธิ์ของเส้นโลหิต จะปรากฏผลทางร่างกายดังต่อไปนี้ คือความขรุขระแห่งผิวหนังจะหายไป ผิวหนังจะกลับเกลี้ยงเกลาหมดจดขึ้น ตาจะสะอาดสุกใสขึ้น น้ำเสียงจะไพเราะขึ้น อุจจาระปัสสาวะจะลดน้อยลง กลิ่นเหม็นแห่งเหงื่อโคลจะหายไป ท้องจะไม่ผูก สมรรถภาพในการย่อยอาหารจะดีขึ้น ปริมาณอาหารจะลดน้อยลง ระยะเวลาแห่งการ

นอนหลับจะลดน้อยลง แต่จะหลับได้สนิทและรู้สึกว่ามีตื่น ร่างกายจะรู้สึกเกียจคร้านในกิจการงาน เสมหะจะลดน้อยลงไป

เมื่อผู้เริ่มโยคะ ได้กระทำการาศุทธิจนถึงฐานะอันควรแก่ปรารณาแล้ว ลำดับแต่นั้น ท่านควรเริ่มปรักรรมปณายาม

วิธีปรักรรมปณายาม - ปณายาม มีพฤตติการ ๓ ประการ คือ พฤตติการภายนอก หมายถึงการหายใจออก เรียกว่า “เรจก” พฤตติการภายใน หมายถึงการหายใจเข้าเรียกว่า “ปุรก” และพฤตติการหยุดนิ่ง หมายถึง การอึดลมหายใจ เรียกว่า “กุมภก”

ครั้งแรก โยคีควรดำเนินการปรักรรมอื่น ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในขั้นต้นนั้น แล้วกดะบังจุมกเบื้องขวาไว้ด้วยหัวแม่มือ (หน้า๒๕๕) ●● ค่อย ๆ สูดกระแสลมเข้าไป (ปุรก) โดยทางช่องจุมกเบื้องซ้าย เป็นระยะเวลา ๔ ขณะ แล้วกดะบังจุมกทั้ง ๒ ไว้ด้วยหัวแม่มือ (กดะบังจุมกเบื้องขวา) และนิ้วนางกับนิ้วก้อย (กดะบังจุมกเบื้องซ้าย) แล้วอึดลมหายใจไว้ (กุมภก) เป็นระยะเวลา ๑๖ ขณะ (หมายถึง ๔ เท่าแห่งระยะเวลาในการสูดเอาลมเข้า) และแล้วปล่อยกระแสลมออก (เรจก) โดยช่องจุมกเบื้องขวา เป็นระยะเวลา ๘ ขณะ (หมายถึง ๒ เท่าแห่งเวลาการสูดลมเข้าปุรก) เมื่อเสร็จแล้วสูดกระแสลมเข้า (ปุรก) โดยทางช่องจุมกเบื้องขวา เป็นระยะเวลา ๔ ขณะอีก อัดไว้ (กุมภก) และปล่อยออก (เรจก) ทางช่องจุมกเบื้องขวาอีกดังเดิม ในสัปดาห์แรก ควรปรักรรมเวลาละ ๔ ครั้ง สัปดาห์ที่ ๒ ควรปรักรรมเวลาละ ๖ ครั้ง แต่ในสัปดาห์นั้น ควรวางมาตราแห่งการหายใจเข้าออกและหยุดให้ยาวกว่าเดิม กล่าวคือ หายใจเข้า (ปุรก) เป็นระยะเวลา ๖ ขณะ อัดไว้ (กุมภก) ๒๔ (๖x๔) ขณะ และปล่อยออก (เรจก) ๑๒ (๖x๒) ขณะ ในทำนองนี้ ควรเพิ่มจำนวนครั้งเวลาละ ๒ ครั้งทุกสัปดาห์ และทั้งเพิ่มจำนวนระยะเวลาตามปฎิภาค คือ ปุรก - ๑ กุมภก - ๔ เรจก - ๒ ดังนี้ด้วย คือว่า ถ้าจะถือเอาระยะเวลาปุรกเป็นมาตรฐาน ๑ ระยะเวลา กุมภกจะต้องเป็น ๔ และระยะเวลาเรจกจะต้องเป็น ๒ ขึ้นตาม

ในเวลาหายใจเข้า (ปุรก) จำเป็นจะต้องภาวนาว่า “โชติ” ชนิดหนึ่ง กำลังเดินเข้าไปพร้อมกับกระแสลมโดยทางดอกบัวและผ่านทุก ๆ ดอก จนถึงดอกที่สุด ในขณะที่อึดลมหายใจอยู่นั้น (กุมภก) ควรภาวนาถึงดอกที่สุด และเมื่อหายใจออก (เรจก)

ควรภาวนาว่า “โชติ” ที่เข้าไปนั้น ค่อย ๆ เลื่อนขึ้นไปทางดอกบัวจากดอกที่ ๑ จนหายลับไปในดอกที่ ๖ คือ ระหว่างคิ้ว

การหายใจ ควรพยายามทำให้ลมละเอียดเท่าที่ (หน้า ๒๕๗) ๕ ๕ จะเป็นไปได้ มาตรฐานแห่งความละเอียดมีอยู่ดังนี้ คือ ต่างว่า ถ้าเราวางดวงประทีปไว้ในระยะห่างไปจากปลายจมูก ๖ นิ้ว ลมที่ออกมาทางจมูก จะไม่กระทบกระทั่งดวงประทีปนั้นเลย (เช่นจุดเทียนปักไว้ในระยะนั้น)

นี้แหละ คือวิธีธรรมดาแห่งปณายาม นอกจากวิธีนี้ ยังมีวิธีอีกประการหนึ่ง เป็นวิธีที่ประเสริฐยิ่งไปกว่าวิธีที่แล้วมา คือ ตามธรรมดา ในการหายใจเข้าออก เราใช้กำลังที่ปลายช่องจมูกภายใน ซึ่งภาษาแพทย์เรียกว่า Posterior nares การบริกรรมเช่นนี้ไม่ต้องกดกะบังจมูก วิธีนี้มีอยู่ดังต่อไปนี้ คือ

ผู้เริ่มโยคะ ควรสูดลมหายใจเข้า (ปุรก) โดยใช้กำลังที่ปลายช่องจมูกภายในจนเต็มความสามารถ แล้วปล่อยลมออก (เรจก) โดยวิธีเช่นเดียวกันจนไม่มีเหลือ เมื่อปล่อยไม่ควรสูดลมหายใจเข้าอีกตราบเท่าที่จะสามารถทนได้ เมื่อเต็มความสามารถแล้วก็สูดลมหายใจเข้าอีกโดยวิธีเช่นเดียวกัน ดังนี้ ควรบริกรรมไปวันละ ๔ ครั้ง แล้วเพิ่มตามมาตราดังได้กล่าวมาแล้วในขั้นต้น เวลาหายใจเข้า (ปุรก) ควรภาวนาว่า “โชติ” ชนิดหนึ่ง กำลังลอยขึ้นมาจากดอกบัวที่ ๑ เดินผ่านดอกบัวทุก ๆ ดอกไปจนถึงดอกบัวดอกที่ ๖ คือระหว่างคิ้ว และเวลาระบายลมหายใจออก (เรจก) ควรภาวนาตามปฏิโลมนัย คือ โชตินั้น กำลังลอยเลื่อนกลับลงมาในทางเดียวกันจนถึงดอกบัวดอกที่ ๑

เมื่อบริกรรมโดยวิธีเช่นนี้เป็นเวลาพอสมควรแล้ว จะได้ยินเสียงคล้ายเสียงผิวปากในเวลาหายใจออกนี้ แสดงว่าทางเดินของลมกำลังสะอาดขึ้นแล้ว

เมื่อทางเดินของลมและเส้นโลหิต ได้สะอาดพอสมควรแล้ว ควรรับบริกรรมปณายาม คือ ครั้งแรก ดึงลมอปานให้เข้าลมสมาน จนลมอปานเดินไม่ได้อีก แล้วสูดเอาลมหายใจ (ปุรก)(หน้า ๒๕๕) ๕ ๕ ตามวิธีนี้จนเต็มความสามารถ (ภาวนาดังเดิม) แล้วก้มศีรษะลงให้ลูกคางประทับอยู่ที่คอแล้วอัดลมหายใจไว้ (กุมภก) ครั้งความสามารถ เวลาอัดลมหายใจนั้น (กุมภก) ควรภาวนาถึงโชติว่า ตั้งอยู่ที่ดอกบัวระหว่างคิ้ว แล้วยกศีรษะขึ้นให้ตรง ค่อย ๆ ปล่อยลม (เรจก) ตามวิธีนี้ แล้วปล่อยลมอปานให้ออกจากลมสมานด้วย เมื่อปล่อยลมจนไม่มีเหลือดังนั้นแล้วไม่ควรจะสูดลมเข้า

(ปุรก) อีกตราบเท่าที่จะเป็นไปได้หรือจะทนได้ ต่อไป ต้องเริ่มบริกรรมโดยวิธีดังว่านี้
อีกวันละ ๔ ครั้ง การเพิ่มจำนวนครั้งจักต้องเป็นไปตามอัตราเดิม

ครั้งแรก โยคีควรบริกรรมวันละ ๔ เวลา ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ว่าต่อไป
เมื่อโยคีสามารถอดลมหายใจ (กุมภก) ได้ถึง ๑๕ นาที ควรบริกรรมวันละ ๓ เวลา เมื่อ
อดลมหายใจ (กุมภก) ได้ครึ่งชั่วโมง ควรกระทำ ๒ เวลา เมื่ออดลมหายใจ (กุมภก)
ได้ ๑ ชั่วโมง ควรกระทำเวลาเดียวจำนวนครั้งละพอสมควร แต่ว่า เมื่อสามารถอดลม
หายใจ (กุมภก) ได้ ๓ ชั่วโมง จำนวนครั้งควรเป็นครั้งเดียวเท่านั้นก็พอ

ในเวลาบริกรรมและทำการหายใจทุกประการจงอย่าหลับตาเลย สายตาทั้ง ๒
จะต้องเพ่งจับอยู่ที่ปลายจมูกหรือระหว่างคิ้วเสมอ

ลักษณะการต่าง ๆ ซึ่งจะปรากฏขึ้นในเวลาบริกรรมปณายาม ครั้งแรกเหงื่อจะ
ออก โยคีต้องใช้ฝ่ามือถูเหงื่อตามตัวให้แห้งกำซาบเข้าไปในร่างกาย อย่าเช็ดถูด้วยผ้า
จะทำให้ร่างกายอ่อนเปลี้ยลง ครั้งที่ ๒ ร่างกายจะเริ่มเต้นกระโดดขึ้นลงเหมือนอย่างกบ
กระโดด ในขั้นนี้ เป็นการจำเป็นแท้ที่โยคีจะต้องนั่งตามแบบปัทมาสนะ เพราะถ้านั่ง
ตามแบบอาสนะอื่น ๆ ขาอาจจะหักหลุดออกจากร่างกายได้ ครั้งที่ ๔ ในเวลาปุรก
ร่างกายจะลอยนึ่งอยู่บนอากาศ และในเวลาเรจก ร่างกายจะค่อย ๆ กลับลงมาสู่ที่นั่งเดิม
พร้อม ๆ กับลักษณะ(หน้า ๓๐๑) ๑ ๑ เหล่านี้โยคีจะรู้สึกว่ามีอิทธิพลหลายประการ เช่น
การสะกดดวงจิตต์ การปล่อยวิญญาณออกไปจากร่างกายเป็นต้น โยคีไม่ควรบอกกล่าว
หรือพูดถึงอิทธิเหล่านี้ที่ตนได้บรรลุให้คนอื่นฟัง นอกจากอาจารย์คนเดียว และทั้งไม่
ควรแสดงอิทธินั้น ๆ ให้ปรากฏออกมาแก่ใคร จะทำให้การบริกรรมโยคะข้างหน้าเสีย
ผลลงทั้งหมด และทั้งท่านโยคีก็จะเข้าถึงโทษแห่งปาราชิกภาพในทางโยคะตั้งแต่นั้น
ตลอดไป ซึ่งเปรียบเสมือนต้นตาลยอดด้วน จะเจริญอีกไม่ได้ฉะนั้น

เมื่อลักษณะอันสุดท้ายได้ปรากฏขึ้นแล้ว ก็เป็นอันว่า ปณายามอันมีผลติดการ
๓ ประการดังว่านี้ ได้สำเร็จลงเป็นอย่างดีแล้ว ต่อไป ท่านโยคีจะได้บรรลุถึงปณายาม
ขั้นที่ ๔ ซึ่งท่านปตัญชลี ได้แสดงลักษณะไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- พาหุยาภยบุตรวิษยาบุษเปปี จตุรุธะ (๕๑)

คำแปล :-- (ปณายาม) ที่ ๕ คือ ปณายาม ซึ่งได้พ้นไปจากการบริกรรมภายนอก
และภายใน

คำอธิบาย :-- ดังได้กล่าวมาแล้ว ปาณายามมีชั้น ๓ ชั้น คือ ปุรก, กุมภกและเรจก
 ชั้นทั้ง ๓ ชั้นนี้ ย่อมดำเนินไปตามการฝึกการกระทำของท่านโยคี ชั้นทั้ง ๓ ชั้นนี้
 ย่อมดำเนินไปตามการฝึกการกระทำของท่านโยคี โยคีจำเป็นที่จะต้องกระทำปุรก, กุม
 ภกและเรจก ด้วยความพยายามของตนเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ปาณายามทั้ง ๓ นี้ ยัง
 มิได้กลับกลายเป็นกริยาอย่างธรรมชาติ ดังการหายใจเข้าออกธรรมดา ซึ่งไม่อาศัยความ
 พยายามของเราแม้แต่น้อยหนึ่ง แต่ว่า เมื่อโยคีสามารถที่จะกระทำกุมภกได้ ๓ ชั่วโมง
 จนร่างกายลอยอยู่บนอากาศได้แล้ว โยคีไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัย ปุรกและเรจก เป็น
 เครื่องอุปกรณ์อีก คือว่า ท่านนั่งลงเพื่อปาณายามเมื่อใด(หน้า๓๐๓) กุมภกก็
 เกิดขึ้นตามลำพัง เมื่อนั้น โดยท่านไม่ต้องสูดอากาศให้เข้า และเมื่อท่านเลิกปาณายาม
 ลมปราณก็เริ่มเดินตามปกติเองโดยท่านไม่ต้องปล่อยลมที่อัดไว้ให้ออก ชั้นนี้ท่านโยคี
 ทั้งทั้งปุรกและเรจก ย่อมอาศัยกุมภกแต่อย่างเดียว ปาณายามนี้นับว่าเป็นชั้นที่ ๔ ซึ่ง
 สืบเนื่องมาแต่ปาณายาม อันดำเนินไปด้วยอาศัยชั้น ๓ คือ ปุรก กุมภกและเรจกจะนี้
 ตอนนี้ ปาณายามได้กลับกลายเป็นปกติภาพของโยคีไปทั้งสิ้น

เมื่อโยคีได้บรรลุถึงขีดสูงสุดแห่งการบริการรรมปาณายามดังกล่าวมานี้แล้ว จะมี
 ผลปรากฏเป็นอย่างไรบ้าง ท่านปตัญชลี ได้ชี้แจงไว้ในสูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ตตะ กุณฺธิยเต ปุรกาสาวณฺม (๕๒)

คำแปล :-- แต่นั้น เครื่องห่อหุ้มปกคลุมความสว่างไว้ย่อมเสื่อมลง

คำอธิบาย :-- เมื่อโยคีดำรงอยู่ในปาณายามดังนี้แล้ว สิ่งที่ห่อหุ้มความสว่างหรือญาณ
 รัศมีไว้ย่อมเสื่อมลงทันที คือว่าสิ่งที่ห่อหุ้มญาณรัศมีหรือวิชาไว้นั้นก็คือ อวิชา
 อาศัยอวิชาเป็นแดนเกิด สังกโยคย่อมเกิดมีขึ้นต่อไป และจะคงอยู่ตราบเท่าที่จิตตั้ง
 แพร่ไปในอินทรีย์และช่องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ เมื่อโยคีสามารถเพิกถอนจิตออกจาก
 บรรดาอารมณ์ต่าง ๆ เสียได้ ก็เป็นอันว่า สังกโยคระหว่างอินทรีย์กับอารมณ์ก็ต้องดับ
 ศูนย์ไปตาม โยคีผู้ซึ่งดำรงอยู่ในปาณายาม ย่อมมีความสามารถที่จะถอนจิตออกจาก
 อารมณ์ได้ทุกเมื่อ อำนาจของอวิชาจะแผ่กระจายออกไปได้ก็โดยมีสังโยคเป็นเครื่องนำ
 ถ้าไม่มีสังโยค ก็แปลว่า อำนาจแห่งอวิชาที่เป็นอำนาจความสามารถที่จะแผ่อานุภาพ
 ออกไปได้อีก นั่นคือ ปาณายาม ย่อมเป็นเหตุให้อานุภาพของวิชาเสื่อมทรามลงโดย
 แน่แท้

ใช่แต่เท่านั้น ปาณายามยังอำนวยความสะดวกใน(หน้า๓๐๕) ❀❀อันที่จะให้
ตั้งจิตต์ไว้ได้ โดยไม่มีการเหวี่ยงแลแต่ประการใดด้วย ดังที่ท่านปตัญชลิ ได้กล่าวไว้ใน
สูตรต่อไปนี้ คือ

สูตร :-- ธารณาสุ จ โยคฺยตา มนสะ (๕๓)

คำแปล :-- และสมรรถภาพของจิตต์ในการตั้งอยู่

คำอธิบาย :-- ผู้ซึ่งมีความสามารถที่จะตั้งจิตต์ไว้ตามความสมัครใจของตน ท่านเพ่ง
วัตถุใดหรือภาวะใด จิตต์ก็จะตั้งอยู่ที่วัตถุหรือภาวะนั้นอย่างมั่นคงเสถียรทีเดียว

เมื่อท่านโยคีสามารถถอนจิตต์ออกจากอารมณ์และตั้งจิตต์ไว้ที่วัตถุหรือที่ภาวะ
ใดได้สมตามประสงค์แล้ว โยคีก็จะบรรลุดึงองค์ต่อไปแห่งโยคะ คือ ปรัตยาหาร เหตุ
นั้น ในสูตรต่อไปนี้ ท่านปตัญชลิจึงได้แสดงถึงลักษณะแห่งปรัตยาหารไว้อย่างแจ่มแจ้ง
ชัดเจนดังนี้ คือ

สูตร :-- สุวิชยาสंपุโรเค จิตฺตสฺย สุวรูปานุกาเร อิวเนทฺวิยามา ปุรตฺยาหาระ
(๕๔)

คำแปล :-- ปรัตยาหารของอินทรีย์ทั้งหลายเสมือนอย่างการแปลงตัวตามรูปของจิตต์
ในเมื่อถูกแยกออกจากวิสัยของตนได้แล้ว

คำอธิบาย :-- ปรัตยาหาร หมายถึงการถอนอินทรีย์ออกจากอารมณ์ ปัญหาจึงเกิดขึ้น
ว่า การถอนอินทรีย์ออกจากอารมณ์นั้น มีลักษณะอยู่อย่างไรบ้าง ข้อนี้ เราจะเข้าใจได้
อย่างชัดเจน ในเมื่อได้เปรียบเทียบกับลักษณะแห่งการถอนจิตต์ กล่าวคือความจริง
การถอนอินทรีย์กับการถอนจิตต์หามีความแตกต่างกันอย่างมากมายักไม่ หรืออาจ
กล่าวได้ทีเดียวว่า การถอนอินทรีย์ก็เป็นเสมือนอย่างการถอนจิตต์นั่นเอง เมื่อจิตต์
สามารถแยกหรือพราออกจากอารมณ์ต่าง ๆ ได้แล้ว ก็เป็นอันว่าจิตต์ไม่มีการ
เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพ(หน้า๓๐๗)📖📖แห่งอารมณ์อีก เปรียบเหมือนอย่างแก้ว
ผลึก ซึ่งได้ถูกพรากหรือแยกออกห่างจากจตุที่มีสีได้แล้ว แก้วนั้นจะคงอยู่ในภาวะเดิม
ของตน กล่าวคือ สีที่แผ่ออกมาจากวัตถุอื่น ๆ จะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงภาวะของแก้ว
นั้นได้อีก ในทำนองเดียวกันนี้เมื่อจิตต์ถูกแยกหรือพราออกจากอารมณ์ได้แล้วจิตต์จัก
ดำรงอยู่ในสภาพเดิมของตน โดยสภาพแห่งอารมณ์ต่าง ๆ ไม่สามารถครอบงำได้อีก ใน
ทำนองเดียวกันนี้ เมื่ออินทรีย์ต่าง ๆ ถอนตัวออกจากอารมณ์หรือวิสัยของตนได้แล้ว

อินทรีย์ก็จะกลับไปสู่ที่มาเดิมของตนคือ จิตต์ คือว่า หลังจากการถอนตัวออกจากวิสัยต่าง ๆ ได้แล้วนั้น อินทรีย์ทั้งหลายจักดำรงอยู่ แต่ในภาวะแห่งจิตต์เท่านั้น นั่นก็คือ ในตอนนี้อินทรีย์ทั้งหลายย่อม เปลี่ยนตัวไปตามสภาพแห่งจิตต์ซึ่งไม่มีการเกี่ยวพันกับอารมณ์แม้แต่ประการใด ๆ เมื่ออินทรีย์ทั้งหลายดำรงอยู่ในสภาพแห่งจิตต์ อันไม่แปรเปลี่ยนไปด้วยเจตสิกหรืออารมณ์แต่ประการใด ๆ แล้ว ก็เป็นอันว่า โยคีได้บรรลุถึงองค์ที่ ๕ แห่งโยคะ คือ ปรตยาหาร

เมื่อโยคีได้บรรลุถึง ปรตยาหาร ดังนี้แล้ว โยคีจะมีอำนาจนอกเหนือไปกว่าบรรดาอินทรีย์ทั้งหลาย ในตอนนี้อินทรีย์จึงตกอยู่ในกำมือหรือเป็นทาสของท่านโยคีผู้นั้น เพื่อจะแสดงถึงผลอันประเสริฐยิ่งแห่งปรตยาหารดังว่านี้ ท่านปตัญชลี จึงได้แนะนำถึงสูตรต่อไปนี้ไว้ คือ

สูตร :-- ตตะ ปรมาวศยเตนุทฺริยามม (๕๕)

คำแปล :-- แต่นั้นมา อินทรีย์ทั้งหลาย (ย่อมมี) ความเป็นอยู่ได้บังคับอย่างเด็ดขาด

คำอธิบาย :-- เมื่อได้บรรลุถึงปรตยาหารดังกล่าวมานี้แล้วอินทรีย์ไม่สามารถดำเนินไปตามลำพังได้อีก โยคีต้องการจะให้อินทรีย์ดำเนินไปอย่างไร อินทรีย์ก็จักต้องดำเนินไปอย่างนั้น ประคองทาสซึ่งไม่มีเสรีภาพในการดำเนินกิจการประการใด ๆ ได้ตามอำเภอใจตน

เมื่ออินทรีย์หมดเสรีภาพที่จะไหลซ่านไปตามกระแสแห่งอารมณ์นั้น ๆ ได้อีก ก็หมายความว่า โลกไม่เป็น (หน้า๑๐๘) ❖❖ เครื่องขัดขวางในการบริกรรมโยคะต่อไปอีกแม้แต่น้อยหนึ่งในขั้นนี้ โยคีสามารถถอนตัวออกไปจากโลกียภูมิ และเริ่มดำเนินไปสู่โลกุตตรภูมิข้างหน้า ซึ่งมีธรรมา, ฌยาน (ฌาน) และสมาธิเป็นประตูผ่านเข้าโดยลำดับขั้น

การดำเนินของโยคีที่จะผ่านประตูเหล่านี้ เพื่อเข้าสู่โลกุตตรภูมินั้น ท่านปตัญชลีได้ชี้แจงแนะนำในบทที่ ๓ และที่ ๔ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้บรรยายในโอกาสข้างหน้าในเล่มที่ ๒ ต่อไป

โอม

सानติ สานติ สานติ